

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

TEMA:
arbejdsforhold

— Ved du hvad, Jensen. Naar Arbejde er
ens største Fornøjelse, og man holder meget
af kogte Kartoffler, kan man s'gu ha' mange
glade Dage her paa Jorden!

nord nytt

nordisk tidsskrift for folkelivsforskning

nr. 3 marts 1979

tema

Arbejderforhold

udgivet af NEFA-Norden

ISSN 0008-1345

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Forord

Dette tredje nummer af det nye Nord Nytt er det første i en række tema-numre, der i det følgende vil præge tidsskriftet.

Det er ikke noget tilfælde, "Arbejderforhold" blev det første tema, for der er sket og sker fantastisk meget inden for dette område. Vi har lagt vægten på at viderebringe nogle af de erfaringer, der er gjort ved konkrete undersøgelser i de nordiske lande. Ofte er man i de enkelte lande dårligt underrettet om, hvad der foregår af undersøgelser og indsamlinger i de andre lande. I et forsøg på at videreformidle disse erfaringer, er den mere teoretiske forskning blevet nedprioriteret i dette nummer.

Under arbejdet med "Arbejderforhold"-temaheftet er det blevet klart, at der foregår meget på dette område i de nordiske lande - og at aktiviteterne er for opadgående. Muligheden er derfor til stede for at Nord Nytt vil vende tilbage til emnet i næste årgang.

med venlig hilsen

Carl Erik Andresen
temareda ktør

NORD NYTT er nordisk tidsskrift for etnologi, folkemindevidenskab og beslægtede fagområder samt meddelelsesblad for forskningsinstitutioner, museer, arkiver o.a.: NORD NYTT udkommer 8-10 gange om året med fast stof om etnologisk debat, anmeldelser, nyhedsstof. Desuden udvides indholdet jævnligt med artikler om bestemte temaer. Tidsskriftet redigeres af et nordisk redaktionsudvalg. Dog bliver temastoffet redigeret af skiftende gæsteredaktører.

NORD NYTT har siden 1963 været udgivet af NEFA-Norden. NEFA (Nordisk Etnologisk Folkloristisk Arbejdsgruppe) er en nordisk organisation af studerende og yngre forskere inden for etnologi og folkloristik med lokalafdelinger på de enkelte universiteter.

Meddelelser, nyhedsstof og artikler af nordisk interesse modtages gerne. Skriv efter manuskriptvejledning.

Abonnementet er løbende og der betales kun for de modtagne numre. Prisen bliver udregnet efter sidetallet. Således vil et nummer på f.eks. 100 sider i formatet 16,7 x 23,7 cm koste 30 Dkr. inklusiv porto og andre omkostninger.

Lokalredaktører:

Finland:

Heikki Nylund
Hagtornsvägen 14 C 39
SF - 00 160 Helsinki 16
tlf. (90) 575 434

Tuula Pessa
Mattiilankatu 30
SF - 40 600 Jyväskylä 60

Sverige:

Christian Richette
Hökens Gata 12 C
S - 11 646 Stockholm
tlf. (08) 44 76 41

Norge:

Eldbjørg Fossgard
Breistølen 35
N - 500 Bergen
tlf. (05) 25 99 84
Kari-Anne Pedersen
Box 66
N - 1925 Blaker

Redaktion og produktion:

Jørgen Burchardt
Allan Schnipper
Nord Nytt,
c/o Nationalmuseet
Ørholm Stationsvej 5
DK-2800 Lyngby
tlf. (02) 88 05 08

Økonomi:

Jens Mastrup
Silkeborgvej 319 B
DK-8230 Åbyhøj
tlf. (06) 25 01 96
giro: 9344020

Abonnement:

Museumstjenesten
Lysgård
DK-8800 Viborg
tlf. (06) 66 76 66

Forsiden:

forside fra Ravnen, 1903.

ISBN 87-87824-00-0

Sosialhistorisk minneinnsamling i Trøndelag. Tanker og erfaringer.

af Dagfinn Slettan

Artikkelen gir informasjon om et innsamlingsprosjekt ved Universitetet i Trondheim, som tar sikte på å samle livshistorier fra bønder, fiskere, lønnsarbeidere og husmødre i Trøndelag i mellomkrigstiden. På bakgrunn av erfaringer med arbeidet drøftes enkelte spørsmål omkring hensikten med innsamlinger av denne type materiale.

Arbeidsløse. Nødsarbeid var en utvei for mange i mellomkrigstida. Det gav magert utkomme, men var likevel etterspurt.

- " Ved inngangen till mellomkrigstida bodde vi i en leileghet med ett værelse, kjøkken og en liten entre. Det var nokså vanlig størrelse på arbeiderbolig da. I stua var det bord og fire stoler, kommode og dobbeltseng. Ellers var det senger i hver en krok. Vi ble etterhvert 9 mennesker, og vi måtte ta i bruk den lille entreen som soverom. Der kunne vi ligge tre stykker "fot mot fot". I gården var det utedo. Når de skulle tømme, kom de kjørende fra Renholdsverket med åpne vogner. Da var det duft, og mye rotter. Det var spennende å se de store rottene løpe på gårdsplassen. De som tømte, brukte bøtter og øste opp, så lukten var fæl. Jeg husker en av familiene i blokka, de sendte døtrene ned med kaffe. Dotømmene satte seg på lokket på vogna og drakk kaffe og spiste boller. Matlysten var god den gangen. (Fra Lademoen, et arbeiderstrøk i Trondheim, omkring 1920).

Slike boforhold som beskrives her, er nokså nær gjennomsnittet for en arbeiderfamilie etter at standarden på arbeiderboliger var hevet framover mot 1920. I et større boligkompleks som Trondheim kommune oppførte omkring 1920 bestod leilighetene av kombinert kjøkken/stue, ett soverom og entre eller vaske-rom. Det var en klar fremgang fra tidligere gjennomsnittsstørrelse og standard. Enda i 20-åra var det et flertall av byens familier som hadde utedo, og blant arbeidsfolk var det de langt fleste som hadde slike, mest vanlig var latrine-spennene som ble tømt slik vi så ovenfor. Boligspørsmålet opptok byens myndigheter mye i denne tida. Et annat spørsmål som gjennom hele perioden stadig var på bystyrets kart, var de raskt økende forsorgsutgifter. Mens det i 1900 var 2.200 fattigunderstøttede i Trondheim, nådde tallet en topp i 1936 med 5.923. Arbeidsledigheten tvang stadig flere til å velge siste utvei, veien til fattigforstanderen. De bekymringene de lokale myndigheter følte, var av en annen art enn den ydmykhet mange følte når de stod overfor fattigforstanderen med bønn om penger til mat, klær eller brensel. Fattigforstanderen hadde ansvar for en rode, et distrikt, og var i virkeligheten nokså enerådende når det gjaldt innvilgelse eller avslag. En situation som ligner denne, har trolig tusener av mennesker i Trøndelag opplevd i denne tida:

- "Men De går da ut og vasker, De", sa fattigforstanderen. - "Ja, men det blir ikke nok til familien når mannen er arbeidsløs." - "Å, dere må se til å greie dere med det", var svaret. Så måtte jeg gå da, ville ikke stå der lenger og tigge. Slik var det. Dem snusa opp alt. En gang gikk jeg til'n for å spørre om et par sko til dattera. De var i stykker, og hun hadde fått bronkitt av å gå blaut på beina. - "Det kan De ikke få", sa'n, "De fikk jo en kullbillett i går". Det hjalp ikke med forklaringer. Dermed gikk jeg rett til overlæreren og forklarte situasjonen. Da'n hørte at jeg hadde fått avslag på vesenet, sku' du sett'n. Da vaks'n opp! Tok en lapp og skreiv, og ba meg levere den til forstanderen. Jeg tilbake, og der tok'n lappen og leste. - "De er så frekk, at hadde jeg gjort min rett, så hadde De ikke fått sko!" sa'n. Å gud, hvor jeg hatet den mannen. Men joda, jeg f i k k sko til jenta! (Intervjuklipp. Fra Trondheim i begynnelsen av 30-åra).

De vanskelige tidene grep inn på mange måter. Primærnæringene ble rammet hardt, og mange som i de gode tidene etter første krig investerte i nytt utstyr, fikk det hardt da nedgangen satte inn etter 1920, og da storkrisa kom, gikk det galt for mange:

Vi kjøpte båt på slutten av første krigen. De gode prisene frista oss. Det meste ble finansiert ved banklån. Så startet vi opp og dreiv etter sild og skrei(torsk). Den første tida gikk det tålig bra, men dess lenger det lei, dess verre ble det. Det ble ikke noe igjen til renter og avdrag etter at vi hadde kjøpt det nødvendige for å leve. Da storkrisa kom først i 30-åra, mistet vi alt. Småbruket vårt og båten ble solgt, og vi måtte flytte.

Minneinnsamling i Trøndelag.

De små glimtene vi har presentert ovenfor skal danne utgangspunktet for vår omtale av en innsamling av erindringsstoff som har pågått i Trøndelag noen år. Den er på mange måter et resultat av et ønske om å ta opp igjen tråden fra 50-åra da det ble gjennomført flere store innsamlinger av arbeiderminner i Skandinavia. I Norge ble dette arbeidet drevet av Norsk Folkemuseum og ledet av Edvard Bull, i dag professor ved Universitetet i Trondheim. I 1974 tok han opp ideen om et regionalt innsamlingsprosjekt begrenset hovedsakelig til Trøndelag. I det følgende skal vi kort presentere prosjektets siktemål og noen av de erfaringene vi har gjort. Det har liten hensikt å gå nærmere inn i en drøfting av de mange metodiske og kildekritiske problemer som knytter seg til denne type innsamlinger og til bruken av muntlig materiale, i en kort artikkel som denne. Jeg velger å henvise til de publikasjoner som foreløpig er kommet fra prosjektet og vil her bære ta opp enkelte spørsmål av mer prinsipiell art som vil melde seg for alle som starter innsamling av livserindringer fra vår nære fortid. (Se ellers faktaliste og litteratur omkring Trøndelagsinnsamlingen til sist i artikkelen.)

Innsamlingens mål.

Som innledningsklippene skulle vise, er det menneskers sosiale situasjon vi ønsker å belyse, "vanlige" menneskers dagligliv slik de sjøl opplevde det i perioden fra omkring 1900-1910 til utbruddet av siste verdenskrig. Siden det er menneskers personlige opplevelse vi er ute etter, er vi i dag for det meste henvist til å benytte retrospektive metoder, dvs. samle inn minner. De få samtidige selvpoplevde miljøskildringer som fins, er ofte laget av "atypiske" mennesker. Folk lager vanligvis ikke skriftlige miljøskildringer. Gjennom muntlig historie har vi muligheter til å utvide våre kunnskaper om hvordan mennesker opplevde sin situasjon, og til å skaffe oss økt innsikt i kulturelle miljøer i det hele.

De innledende utklippene viser mennesker i en problemsituasjon. De viser oss problemer som for etterkrigsgenerasjonen bare i beskjeden grad eksisterer, og som for dem i velferdssamfunnet synes fjerne, om de i det hele tatt kjenner sine foreldres og besteforeldres førkrigsmiljø. Det har vært et mål for arbeidet å prøve å beskrive og forstå de sosiale følger av krisene i mellomkrigstiden, de som artet seg som arbeidsløshet, usikre boforhold, mangel på økonomiske midler, og som i neste omgang kunne føre til tvangsauksjon, utpanting og fattigkasse. De fleste opplevde ikke disse drastiske utslag direkte, men det var til stede en reell følt trusel, en frykt som berørte de fleste. Og omtrent alle følte virkningene av krisene i en eller annen form, mest som stagnasjon og tilbakegang i levestandard.

Det innsamlede materialet handler om arbeidsfolk i vid forstand. Det omfatter mennesker som arbeidet på fabrikker, i fiskebåten, på åkeren, på kjøkkenet, i fjøset, i skogen og bak butikkdissen - for bare å nevne de feltene

vi har mest stoff fra. Samlet kan en si at innsamlingen har som mål å nå alle de større yrkesgruppene innenfor landsdelen i denne perioden, både i by- og bygdemiljø. Dermed skiller den seg på to måter fra arbeiderminneinnsamlingen i 50-årene, Trøndelagsinnsamlingen er innskrenket geografisk og utvidet yrkesmessig.

Ekspeditriser i Trondheim i mellomkrigstida. Et yrke som var dårlig betalt, men likevel ettertraltet.

Valg af områder og informanter.

Når det skulle foretaes en geografisk avgrensning, var det naturlig å velge landsdelen prosjektet ble drevet fra. Trøndelag er dessuten på mange måter et Norge i miniatyr, med fiske og småbruk langs kysten, med områder preget av skogsdrift og småbruk, med breie kornbygder rundt Tronheimsfjorden, og med dal- og fjellbygder inn mot svenskegrensa. Det er større og mindre byer og bymessig bebyggelse, og en differensiert industri med treforedling, gruvedrift og smelteverk som de viktigste i mellomkrigstida.

Ønsket, som enda ikke er oppfylt, er å bygge opp en samling der de næringsmessige og geografiske hensyn er ivaretatt slik at en til en viss grad kan si at materialet er representativt for Trøndelag.

Intervjuobjektene er valgt ut etter yrkesfordeling i de utpekte områder i perioden. Det er videre tatt lokale geografiske hensyn og søkt å oppnå en rimelig kjønnsfordeling.

På tross av disse hensynene, er vi klar over at materialet er skeivt, og at vi ikke har god nok oversikt over skeivhetene. Statistisk representativitet er i denne sammenheng uoppnåelig på grunn av død, flytting, avslagsprosent osv., men en viss grad av representativitet er likevel oppnåelig. Vi har i et par områder valgt ut informanter etter loddtrekningsmetoden for å sammenligne resultatet med de områdene der vi valgte ut informanter ved hjelp av lokale kontaktmenn som på forhånd var inneforstått med prosjektets mål. Systematiske sammenligninger er enda ikke foretatt, men mye tyder på at utvalgsmåtene ikke har influert særlig på resultatet. Til å begynne med kunne det synes som avslagsprosenten var klart større ved loddtrekningsmetoden, men dette har senere vist seg å ha mere med markedsføringen av prosjektet å gjøre enn med utvalgsmetoden

Sjøl om representativitetsspørsmål er viktige, er det begrenset hva en kan oppnå under utvelgingen. Spørsmålet kan løses et stykke på vei gjennom kritisk vurdering av de enkelte beretninger og ved å sammenholde resultatene med annet tilgjengelig materiale. Etter som mengden av beretninger øker, øker også mulighetene til å generalisere. På de felter der materialet er mest fyldig, avtegner det seg mønstre, gjennomgående tendenser, som gir grunnlag for å trekke slutninger fra utvalget til helheten på en del felter.

Litt om intervjuet.

Metoden vil rimeligvis bli lagt opp etter målet. I vår sammenheng var det naturlig å velge livshistorieintervjuet. Livsløpet danner rammen, og vi har forsøkt å følge en kronologi i samtalen, men samtidig lagt vekt på utstrakt fortellerfrihet. En slik sjølbiografisk metode gjør det vanskelig å følge et strengt oppsatt skjema. Intervjuet må bli ustrukturert og preget av åpne spørsmål. Vi har likevel utarbeidet spørrelister, eller emnelister, der de hovedområder vi har prioritert, er med. Det gjelder i første rekke, boforhold, kosthold, klær, arbeidsforhold og fritidssysler. Videre er det lagt vekt på å få med virkningene av de økonomiske krisene og hvordan folk opplevde disse. Listene er lagt til grunn både for intervjuene og for de skriftlige beretningene.

Livshistorieintervjuet har vi vurdert som best egnet når målet er sammenhengende miljøskildring. Løsrevne beskrivelser av enkelthendinger vil ikke bare vanskeliggjøre bildet av kontinuitet og sammenheng mellom hendelser, men også influere negativt på fortellerens evne til å framkalle situasjoner i minnet. Særlig vanskelig er rekonstruksjonen av de fortidige opplevelser, et viktig mål ved sida av beskrivelsen av de konkrete begivenheter. Rekonstruksjon av holdninger, følelser og stemninger over et tidsgap på 40-50 år, er svært problematisk, og lettvinne slutninger vil være verdiløse. Dette spørsmålet og andre som er knyttet til det kildekritiske hovedproblem som tidsgapet representerer, har vært drøftet nesten til overmål i den etter hvert omfattende internasjonale litteraturen omkring "oral history". Det er uten videre klart, at vi ikke lett kan få fram hvordan mennesker opplevde samtiden flere tiår tilbake, men om vi ikke kan det ved å spørre dem det gjaldt, har vi ikke nok materiale til å gjøre det i det hele. Gjennom livsskildring der fortelleren får framstille sine opplevelser i en naturlig sammenheng, og der holdninger mer indirekte kommer fram, burde muligheten være til stede for å skape et riktigere bilde av det miljøet vi ønsker å trenge inn i.

Noen erfaringer.

Erfaringene med den sjølbiografiske metoden kan en si er både positive og negative, sjøl om de positive inntrykk må sies å dominere. En innvending mot denne type kilder har vært at livsberetninger ofte vil ha en tendens til å bli skeive i den ene eller den andre retning. En, riktignok subjektiv, erfaring er at denne påstanden ikke blir bekreftet gjennom innsamlingen. Riktignok kan vi finne beretninger som rosebilder eller svartbilder, men hovedinntrykket er at skildringene er overraskende nyanserte og realistiske. En forklaring kan være at vi ikke under utvelgingen er ute etter de gode fortellere, og at vi i liten grad har intervjuet mennesker som har gjort seg opp ferdige meninger om perioden til bruk overfor et publikum. De har ikke memoarforfatterens leserhensyn å ta. Framstillingen av hverdagen blir derfor de sjølopplevde trivialiteter framfor de spennende spesialiteter. I vår sammenheng er det de første som er de mest spennende.

En annen positiv erfaring er de små kontaktvansker. I langt mindre grad enn vi fryktet møtte vi skepsis og avslag hos de forespurte intervjuobjektene. En årsak kan være forarbeidet med lokalkjente folk som kontakter, presentasjon av prosjektet i lokale massemedia, og at selve tanken om å bevare minner for ettertida, for de fleste mennesker står som en verdefull beskjeftigelse. Om en når lenger med samtale enn med å sende ut spørrelister med bønn om skriftlige erindringer, vil en likevel ikke nå langt nok. Ressurssvake grupper vil bli underrepresentert, og det bør være en oppgave å anstrenge seg for å nå dem i større grad. På dette området har vi ikke oppnådd nok.

Livshistorieintervjuet reiser også mange problemer. Spørsmålet dybde kontra bredde vil raskt dukke opp. Vi har lagt vekt på å få med mange sider av hverdagen for å kunne få fram en bred miljøskildring. Dermed vil en bruker som går til materialet med avgrensede problemstillinger, ofte bli skuffet. Der fins lite om mye. En blir ofte sittende med et ønske om at intervjueren i større grad hadde holdt fast på noen få hovedområder. Her ligger en motsetning mellom ønsket om utstrakt fortellerfrihet og bred livsskildring, og nødvendig dirigering fra intervjuerens side for å konsentrere samtalen om hovedområder med tanke på den seinere analyse.

Hvorfor samle minner?

Det er forholdsvis lett å vinne gehør for tanken om bevaring av minner for ettertida. Likevel kan en stille spørsmålet om berettigelsen av å satse ressurser på å bringe fram nye data fra en periode der kildenes overflod kan synes å være et problem. For mange er svaret at det ikke mangler kilder, men at det som er tilgjengelig, har en klar, gjennomgående skeivhet. Det avspeiler i liten grad folks daglige levekår, og i enda mindre grad opplevelsen av dem. De store folkegrupper har etterlatt seg få skriftlige spor. En slik "historie nedenfra-tenkning" er i dag på ingen måte original, men like fullt aktuell. Det er fremdeles et faktum at vi for det meste henviser til kilder, som selv om de også omhandler de manges situasjon, i stor grad er produsert av de få, de "utenforstående". Data om arbeideren, husmora, barna osv. er for det meste skapt av statistikeren, regnskapsføreren, journalisten, forfatteren, organisasjonsformannen, og politikeren. Gjennom masseinnsamlinger basert på livsløpsintervjuing har en i noen grad muligheten til å rette opp skeivhetene og gjøre periodens kildemateriale mindre elitepreget.

Å gå ut for å skape sine egne kilder, er en uvant situasjon for histori-

keren. Hos mange vil det melde seg motforestillinger. Selve materialet kan lett få preg av innsamlerens prioriteringer og synspunkter. Innsamleren får de svar han ønsker. Det er klart at et innsamlingsarbeid ikke foregår i et tomrom. Både intervjuer og informant vil bli personlig engasjert, og det bildet som presenteres er på mange måter et resultat av de valg som på forhånd er gjort. Vi fokuserer enkelte sider av miljøet framfor andre og kommer ikke unda spørsmålet om grunnlaget for prioriteringene. Men problemene er egentlig ikke større enn for hvilken som helst som arbeider med mennesker i fortida. Det vesentlige er at en er seg bevisst sitt engasjement og prøver å redegjøre for de valg en gjør.

For vår innsamling er det bevisst lagt vekt på å få fram menneskers problemer, de problemene som ble skapt av de økonomiske krisene i mellomkrigstida. Det kan sjølsagt stilles spørsmålsteget ved konsentrasjon om problemer

Fiskevasking, Åfjord, Trøndelag. Et ledd i klippfisktilvirkningen. Kvinner og barn utgjorde en viktig del av arbeidskraften.

og konflikter i stedet for harmoni og trivsel. Her må det først sies at materialet på ingen måte gir et dystert bilde av folks hverdag. Trivselen har i høy grad fått plass. Når det likevel må sies at krisevirkningene bevisst er etterlyst, har det ikke minst sammenheng med at historikere lenge har vært sterkt opptatt av mellomkrigstidens kriser. En har undersøkt næringer i krise, bedrifter, kommuner og stater i krise. Det har vært viktig for oss også å få et bilde av mennesker i krise. Dette bildet kan bli noe annerledes enn det som springer ut av analyser av den teknologiske utvikling og av brutto nasjonalprodukt, uten at verdien av slike undersøkelser skal dras i tvil.

Ved å analysere slike faktorer, kan det fremstå et bilde der krisebegrepet svekkes og der bildet av en jevn utvikling styrkes. Krisene kan reduseres til krusninger på en jevnt stigende kurve, til enkelte næringers midlertidige nevrose.

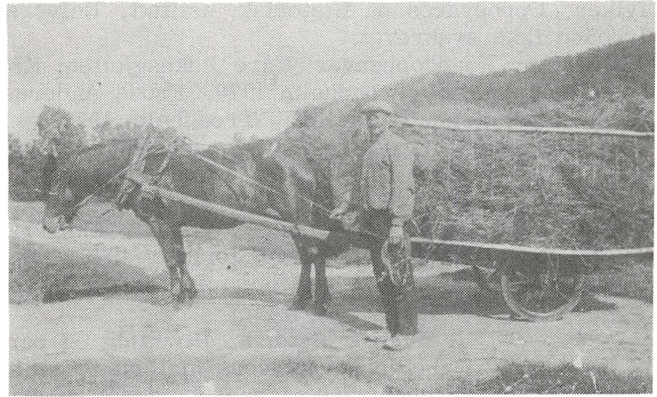
Et hovedinntrykk er at beretningene klart avspeiler en krise, og da bygget på fortellernes framstilling av sine opplevelser. Her er ikke bare tale om generelle formuleringer om harde tider, men konkrete opplevelser som grunnlag for vurdering av tida. Det som menes med krise, er åpenbart først og

Skogsarbeidere i Trøndelag. Yrket var hardt, men mange fortellere får også fram de lyse sidene.

fremst at folk hadde en allminnelig følelse av å stagnere eller gå tilbake i velstandsutvikling. I hvor stor grad denne følelsen avspeilet de faktiske forhold er i denne sammenhengen et annet spørsmål. Denne følelsen av stagnasjon, kombinert med framtidspessimismen som skapte usikkerhet når det gjaldt mulighetene til å sikre seg arbeid som kunne gi trygghet, er vesentlig når en vil svare på spørsmålet om krise eller ikke. Her ligger også et svar på beretningen av innsamlinger av denne type materiale. Uten aktørenes egen vurdering av sin situasjon, vil vi mangle en vesentlig faktor, når historien skal skrives.

Høykjøring i Hemme, Trøndelag 1930. Slike tohjulede vogner var svært vanlige på småbruk i denne tida.

Vi har her bare berørt enkelte sider av feltet muntlig historie, knyttet til erfaringer fra en uavsluttet innsamling. De tankene vi har tatt fram, er langt fra nye. Muntlig historie er i ferd med å etablere seg som en viktig del av arbeidet med fortida, og vi har hatt mange spor å gå i. De store arbeiderminneinnsamlingene i 50-åra gav flere resultater vi har kunnet bygge på, også i form av vitenskapelige avhandlinger. Sjøl om nordiske historikere i mellomtida ikke har vært særlig opptatt av å videreutvikle feltet, har etnologer og folklorister arbeidet på området og har mye å lære historikerne. Viktigst for arbeidet med Trøndelagsinnsamlingen ut over erfaringene fra 50-åra har kanskje likevel vært inspirasjonen fra den raskt ekspanderende virksomheten "oral history" utenfor Norden, først og fremst i USA og Storbritannia. Størst betydning for oss har nok informasjonen fra britisk "oral history" hatt, fra de mange arbeidere til pioneren George Ewart Evans til den store og rikholdige litteratur som i dag er tilgjengelig på området. Viktig informasjon om denne utviklingen kan hentes gjennom det engelske tidsskriftet "Oral History" og i sin siste bok, "The Voice of the Past" har forgrunnsfiguren innenfor feltet i England i dag, Paul Thompson, gitt en samlet oversikt over fagområdet og drøftet en rekke av de viktigste spørsmål som knytter seg til det. Det er å håpe at de som arbeider med disse spørsmål i Norden, enten det er etnologer, folklorister, sosiologer eller historikere, i større grad enn tilfellet har vært, kunne innlede et samarbeide for å bringe arbeidet framover.

Faktaliste:

Tittel: Sosialhistorisk minneinnsamling med tyngdepunkt i Trøndelag i 1920- og 1930-årene.

Leder: Professor Edvard Bull

Vit. ass.: Dagfinn Slettan til 1.8.1977. Kirsten Flatøy ut 1977.

Finansiering: Hovedsakelig Norges almenvitenskapelige forskningsråd ut 1977.

Senere tilførsel av andre ressurser.

Antall beretninger og tilgjengelighet: 600 beretninger, inkl. en del fra andre fylker. Oppbevares på Historisk institutt, Universitetet i Trondheim. En del lydbånd ikke avskrevet.

Litteratur: Hovedoppgaver: Kåre Bakosgjelten: Krise i fjellbygder. Tolga og Os i mellomkrigstid. Trondheim 1976. Frode Andersen: Krise i mellomkrigstid? Mosjøen og Vefsn i 1920-åra. Trondheim 1977.

Elin Gjertsen: Ekspeditriser i Trondheim 1918-1940. Arbeidsforhold og sosial stilling Trondheim 1978. Flere hovedoppgaver under arbeid.

Annen litteratur:

Dagfinn Slettan: Dreng og taus i Verdal. Eksperiment med en kollektiv sjølbioграфи. Univ. forlaget 1978.

" " (red.): Kystfolk fortel. Trøndelagskysten i mellomkrigstida. (under utgivelse)

" " : Muntlig historie. Utvikling og perspektiver. Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie. Oslo. nr. 1, 1979.

Spørrelistor for husmødre, lønnsarbeidere, gårdbrukere og fiskere.

Forfatterdata:

Dagfinn Slettan, f. 1941

Cand.Philol. 1972

Vitenskapelig assistent. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim
1974-1978. 1978 - amanuensis samme sted.

Oral History - en presentasjon og vurdering.

af Susan Barr

Artikkelen er en forkortet og lettere omarbeidet versjon av forfatterens prøveforelesning til magistergraden i etnologi. Det er blitt tatt hensyn til en tidligere artikkel om Oral History i Nord Nytt 1-1978. Paul Thompsons bok "The Voice of The Past" har vært hovedkilden. Forfatterens oppfatning er at historikere nå er i ferd med å "oppdage" en kildetype som etnologer alltid har regnet som vesentlig.

Hva er Oral History?

I Nord Nytt 1-1978 presenterte Paul Thompson den Oral History bevegelsen som synes å være på frammarsj på bred front i England. Hvordan skal så begrepet Oral History defineres? I 1966 ble det første nasjonale møte for Oral Historians arrangert i USA og en av målsetningene var nettopp å definere begrepet Oral History. Det viste seg vanskelig å oppnå enighet om en definisjon, men 2 områder som ikke skulle inkluderes i begrepet ble skilt ut:

1) sosiologiske intervju-undersøkelser der lydbånd blir benyttet for å ta opp svar på presise og begrensede spørrelister

2) taler, radioprogrammer o.l. som er bevart på lydbånd. Det er USAs Association of Recorded Sound som har ansvaret for disse siste. (1)

I Storbritannia derimot er det ikke lagt vekt på en formell definisjon av begrepet Oral History utover det at det er resultatet av historikerens bruk av muntlige kilder. Men det finnes en mengde programmerklæringer for Oral History bevegelsen - slik som den følgende av Paul Thompson:

Muntlig historie er historie bygget opp omkring mennesker. Den tvinger liv inn i historien og utvider dens bredde. Den tillater helter ikke bare fra lederkretsen, men fra den ukjente majoritet. Den oppmuntrer lærere og studenter til å bli arbeidere i felleskap. Den bringer historien inn i - og trekker den også ut av særlig de eldre, mot verdighet og selvrespekt. Den får istand kontakt - og dermed forståelse - mellom sosiale klasser og mellom generasjoner. Og for den enkelte historiker og andre med felles interesser, kan det gi en følelse av tilhørighet til et sted eller i tiden. Kort sagt, den gjør mennesker mer fullstendige. Samtidig kan muntlig historie være en utfordring til historiens aksepterte myter, til den autoritære bedømmelse som har ligget i dens tradisjon. Den er et redskap til en radikal forandring av historiens sosiale målsetting. (2).

En gjennomgang av bøker og artikler skrevet av Oral History tilhengere gir et klart inntrykk av at begrepet Oral History ikke kan skilles fra slike programmer-klæringer. Man snakker om Oral History og mener med det at folket selv er en av de rikeste kilder til forståelse av historie i hele dens bredde.

Muntlige kilder.

Oral betyr muntlig, og i dette tilfelle angir det kildetypen. Det er 2 typer kilder til muntlig historie:

- 1) muntlig tradisjon: muntlige overleveringer over kortere eller lengre tidsrom.
- 2) beretninger fra informanter som selv har opplevd det som beskrives.

Dagfinn Slettan har gitt følgende definisjon av muntlige kilder i en artikkel fra 1977:

Med denne betegnelsen menes her folks egen framstilling av sitt liv og sine omgivelser, altså folks minner, fortalt til andre eller nedskrevet egenhendig. Sjøl om muntlige kjelder ikke ligger så fjerntfra det som vanligvis betegnes som muntlig tradisjonsstoff, overleveringer fra eldre tider, vil de likevel skille seg fra disse (3).

Slettan ser det som problematisk å trekke en grense der muntlige kilder som blir nedtegnet går over til å måtte betraktes som skriftlige kilder.

Britiske historikere derimot har ikke sett på dette som et problem. Det som primært brukes som muntlig kilde i England, er intervjuer bevart på lydbånd. Men som muntlige kilder regnes alle beretninger om informantens samtid, enten de er tatt opp på bånd, nedskrevet eller frie skriftlige beretninger. De sistnevnte kan inkludere dagbøker, brev og minner - alle med sine særlige kildekritiske problemer. Kringkastingens lydarkiver nevnes som en mulig kilde, spesielt med tanke på de dokumentære programmer som har brukt lokale informanter. Muntlig tradisjon utskilles som egen muntlig kildegruppe. I motsetning til den førnevnte muntlige kildetypen som er øyenvitneberetninger innsamlet i forskjellige former, er muntlig tradisjon utsagn om en ikke selvopplevd fortid som er overført fra person til person. Den inkluderer ikke rykter som oppstår som utsagn med "nyhetsverdi". Selv om rykter lever videre og kan komme til å stå som utsagn om fortiden, så skiller de seg allikevel fra muntlig tradisjon på grunn av sin oprinnelse. (4).

Historikeren og muntlige kilder.

I Paul Thompsons bok "The Voice of the Past" fra 1978, hvor han bl.a. utdypet de punktene han har tatt opp i artikkelen i Nord Nytt 1-1978, gir han en oversikt over bruk og mangel på bruk av muntlig historie blant historikere inntil den seneste tid. Han forteller, at beretteren av muntlig historie hadde en meget ansett status i den tid, da det var få skriftlige kilder. Overgangen fra muntlige til skriftlige kilder skjedde sakte i det vestlige Europa, og muntlig historie var vel ansett til langt ut på 1800-tallet. Men utover 1800-tallet ble utviklingen innen feltarbeide, historie analyse og sosial teori markert om sosiale forhold som kombinerte statistikk og sitater fra informanter. Historikere derimot gikk en annen vei. En forklaring på dette finnes i det stadig økende klasse- og statusskille som fant sted utover 1800-tallet. Historikere begynte å danne en nærmest lukket fagkrets og deres utdannelse dannet en barriere som for dem gjorde bruk av muntlige kilder både vanskelig og uønsket. Bruk av arkivalia ble deres sentrale metode og dette medførte en skepsis og negasjon av all historie som ikke kunne dokumente-

res skriftlig.

Merkelig nok skjedde dette samtidig med romantikken og dens store folkekulturinnsamlinger. At 2 slike retninger innenfor historie kunne eksistere samtidig innen samme område, forklares ved at folkekulturbevegelsen i Storbritannia hovedsakelig hadde sin støtte blant amatører og dermed var uavhengig av profesjonelle historikere. I Skandinavia og Tyskland ble dokumentasjon av den folkelige kultur skilt ut som eget fag.

Men siden den annen verdenskrig har "dokumentskolen" innenfor historie vært angrepet fra flere sider. Den voksende sosiologiske interesse gjør det stadig vanskeligere for historikere å slippe unna historiens samfunnsmessige realiteter. Enda mer vesentlig er det at dokumenter har endret sin sosiale funksjon på 2 måter. De viktigste meddelelser skjer nå i møter eller over telefon, og mange opptegnelser har mistet den objektivitet de eventuelt tidligere hadde, idet deres verdi i bruk som framtidig propagandamateriale er blitt oppfattet. Bruk og misbruk av politiske dokumenter er nå velkjent, og det vises en stadig større forsiktighet med hva som blir nedtegnet for mulig senere bruk som kilde.

Etnologer har alltid vært klar over at historie ikke bare omfatter store menn og politisk dokumentasjon, og de vet, at almuens bidrag til historie er og har vært mer enn å være råmaterialet for anonym statistikk. På s. 8 i Nord Nytt 1-1978 forteller Paul Thompson, hvordan det kom som "en åbenbaring - som et chok" for hans gruppe av sosialhistorikere å oppdage hvor mye historie alminnelige mennesker hadde erfart og kunne berette om. Han håper, at stadig flere historikere vil komme til å forstå verdien av denne "nye" kildetypen.

Fordeler ved bruk av muntlige kilder.

Thompson ser 3 viktige fordeler ved bruk av muntlige kilder:

- 1) det åpner områder som ellers er utilgjengelige for forskere
- 2) det gir et vesentlig korrektiv til skriftlige kilder
- 3) historien kan formidles direkte fra informanten uten at den blir farget av forskerens bevisste eller ubevisste subjektive holdninger.

Det er selvfølgelig en bakre tidsgrense for den muntlig selvoopplevd historie som kan samles inn i dag. Lenger tilbake enn slutten av 1800-tallet kan vi ikke nå. Men de aspekter som muntlig historie kan belyse er bare begrenset av menneskelige opplevelser.

Pålitelighet.

Hvor pålitelig kan man regne med at muntlig historie er?

Dette er selvsagt et spørsmål som må vurderes i hvert enkelt tilfelle. Muntlig historie tilhengere peker på at mange skriftlige kilder er minst like suspekte som muntlige kilder. Aviser, brev, rapporter, statistikk vet vi kan gi et feil bilde. Vi kan tenke på folketellingene hvor yrkesmangfoldighet ikke belyses, politikernes framstillinger av sannheten o.l. Enhver kilde skal vurderes utifra, hvordan og hvorfor den ble til - også lydopptak og bilder kan gi et skjevt bilde av sannheten. Men et intervju tatt opp og bevart på bånd, er ihvertfall et nøyaktig vitnesbyrd om det som ble sagt - som Nixon oppdaget under Watergate-saken.

Det er divergerende praksis i USA og Storbritannia når det gjelder primærmateriale fra intervjuer som er tatt opp på lydbånd. I USA blir intervjuene skrevet av fra båndene, og avskriftene blir sendt til både intervjueren og informanten

for eventuelle rettelser og tilføyelser.

Avskriftene skal inngå i en nasjonal katalog av muntlig historie kilder. Dette resulterer i at den korrigerede avskriften blir betraktet som primærmaterialet og båndet med originalintervjuet blir viet liten interesse. Dette reiser alvorlige kildekritiske spørsmål, og fra den engelsek skolen er det advart mot slik praksis. I England betraktes originalintervjuet som primærmaterialet.

Vurdering av bevisst upålitelighet gjelder i like stor grad skriftlige som muntlige kilder. En vurdering av generell pålitelighet av muntlige kilder vil også være en diskusjon omkring hukommelseevnen. Vitenskapeligeforsøk av hukommelse har vist at mennesker glemmer mest omkring en hendelse kort etter at den har skjedd. Noen flere detaljer tapes over den nærmeste tid, men deretter er det ikke stort mer som glemmes, selv om man kan komme til å legge vekt på andre sider ved saken enn de man opprinnelig heftet seg ved. Undersøkelser av forskjellige aldersgrupper har vist at etter 30 års grensen begynner hukommelsen generelt å avta. Det er gjenkallelsen av nyere hendelser som svikter først, og hukommelsen hos friske gamle skal ikke være dårligere enn hos unge voksne. (5).

Slike vitenskapelige forsøk kan ikke tas som et generelt bevis, men endel av forsøkene som har foregått over en periode på 50 år har gitt klare indikasjoner i den førnevnte retning. Når det gjelder å få fram de minnene en informant har, avhenger dette av flere faktorer såsom interesse for og erfaring med det etterspurte emne, intervjuerens oppførsel, intervjusituasjon og vilje til å huske. For muntlig tradisjon spiller den spesielle fortellertradisjon en stor rolle. Informanten kan ha interesse av å legge et budskap i det som fortelles, eller han kan være ubevisst påvirket gjennom endrede holdninger og normer. Dersom forskeren klarer å sortere ut de forskjellige påvirkninger, kan disse være like interessante som selve sannheten.

For å oppnå et godt resultat i bruk av muntlige kilder, har intervjuteknikk mye å si. Det er skrevet mange bøker om dette, og uten å komme nærmere inn på saken kan det sies at lydopptak av intervjuer har den fordel at eventuelle ledende spørsmål og påvirkning fra intervjuerens side, samt pauser og andre nyanser fra informantens side dermed kommer klart fram.

Edvard Bull, som ifølge Dagfinn Slettan i 1977 var "den eneste norske historiker, som i en større vitenskapelig arbeid har utnyttet muntlige kjelder systematisk" (6) har funnet muntlige kilder i form av minner å være pålitelige noe avhengig av emne. Det bilde minnene gir av f.eks. levestandard stemmer ganske godt overens med opplysninger om enkelte hendelser kan være bedre enn det som finnes i andre kilder. Et riktig bilde av meninger og følelser i fortiden er vanskelig for informanten å gi, mener Bull, men disse vil ofte komme indirekte fram i sammenheng med omtale av bestemte opplevelser. (7).

Representativitet.

Med hensyn til representativitet er uunværlig om muntlig historie skal komme til sin fulle rett. Men det er like viktig ikke å bli besatt av representativitetstanken. Man skal være klar over muligheten for skjevheter i framstillingen og hvordan disse kan tackles. Eventuelt feil i beretningen kan til en viss grad finnes på flere måter: ved å skjekke selve beretningen for mulige motsigelser, ved å sammenlikne opplysningene med andre kilder og intervjuer og ved å sette beretningen inn i sin historiske sammenheng utifra den tidligere kunnskap en har om denne.

En av muntlig histories store fordeler er nettopp det at enhver personlig beretning om fortiden kan bidra til vår viten, og forhindre at "variasjonene blir gjømt i gjennomsnittet". (8) Eller som Edvard Bull har skrevet: "Tenk på hvor begeistret historikere ville være om bare en eneste av vikingtidens trelles eller høgmiddelalderens bønder hadde fortalt oss om sin virkelighet". (9)

Oral History's framtid?

Oral historians i England forteller med stor entusiasme om muntlig historie prosjekter som drives på lokalhistorisk plan av grupper med alle alders- og yrkessammensetninger. Men blant historikere, hersker det fremdeles skepsis overfor bruk av muntlige kilder. Det har vært uttrykt frykt for at historie skrevet utifra muntlige kilder vil bety "evakuering av store områder av etablert økonomisk og politisk historie". (10) Dette har sosialhistorikeren Raphael Samuel avvist ved å påpeke at det heller vil bety at man utforsker disse områder på en annen måte- til fots istedenfor med panservogn eller traktor.

Historikere i Norge har begynt å lukte på Oral History's muligheter. Det engelsek begrepet benyttes her av hensyn til det at ideen har nådd dem fra den engelsek bevegelsen, i stedenfor fra nærliggende fag i moderlandet. Som i England, virker det som om Oral History's muligheter kommer som en overraskelse på en del historikere i Norge og også i Norge er det en viss skepsis overfor bruk av muntlige kilder. Men jeg siterer Elin Mehlum, som selv er historiker og som har en tro på at muntlige kilder kan brukes også av historikere:

Historikeren er vant til å arbeide med spredte opplysninger. Hun er trent i å vurdere utsagn mot hverandre, komplettere og resonnerer omkring de opplysninger hun har. Historikeren ordner, vurderer og binder kilder sammen med en logik som er et av fagets kjennetegn. (11)

Etnologer har alltid kjent til den verdien som muntlig historie har. Vi får bare si til våre historiker-kolleger - velkommer etter!

Henvisninger.

- 1) Willa Baum: "Oral History in the United States" i Oral History nr. 3, 1972
- 2) Paul Thompson: "The Voice of the Past" 1978
- 3) Dagfinn Slettan: "Muntlig kjeldestoff" i "Lokalsamfunn under omstøpning" 1977 red.: Fladby og Winge
- 4) Jan Vansina: "Oral Tradition", 1965
- 5) som (2)
- 6) som (3)
- 7) Edvard Bull: "Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd", 1958
- 8) Dagfinn Slettan: "Dreng og taus i Verdal", 1978
- 9) Edvard Bull: "Introduksjon til (8)
- 10) E. P. Thompson - sitert i Raphael Samuel: "Village Life and Labour", 1975
- 11) Elin Mehlum: "Sosialhistorien bort fra det menneskelige? Stensil, Universitetet i Oslo, 1978.

Forfatterdata

Susan Barr født: England 1946
BA Honours grad (Scandinavian Studies) University College London, 1972
Mag art. (etnolog) universitetet i Oslo, 1978

Interesseområde: bl.a. Hjemmekonservering av mat.

Indeks

Oral History
Muntlig historie
Muntlig tradisjon
Muntlige kilder

Arbejdererindringer - kultur og levevilkår 1900-1950.

Pilotindsamling i Slagelse.

af Carl Erik Andresen

Som start på en landsomfattende indsamling af arbejdererindringer, præsenteres de første resultater fra pilotprojektet i Slagelse. Her indsamles via forskellige metoder: via en bred henvendelse og via emneindsamlinger omkring enkelte virksomheder og fag.

Baggrund for indsamling.

Siden september 1978 har der været en indsamling af arbejdererindringer i gang i Slagelse. Der er tale om et pilotprojekt, så udfaldet vil være afgørende for, hvordan indsamlingen af arbejdererindringer i Danmark skal forløbe i fremtiden.

Projektet er kommet i gang, fordi man, bl.a. med udgangspunkt i det 5-årige projekt "Industrialismens Bygninger og Boliger", mente, at forskningen i arbejds- og levevilkår i for høj grad fokuserede på det materielle miljø i industrialiseringens gennembruds- og etableringsår. De aspekter, der vedrører de mennesker, der arbejdede i bygningerne, betjente maskinerne, arbejdernes tilværelse i det hele taget, var underprioriteret. Det lå, og har hele tiden ligget, uden for Industriregistreringens intention at lave indsamlinger, hvor arbejdernes egen opfattelse af arbejdet og af deres egen situation er den dominerende kilde. Det har været af betydning for samarbejdet mellem de to projekter, at der i styringsgruppen for arbejdererindringsprojektet sidder personer med tæt tilknytning til Industrialismens Bygninger og Boliger. Endvidere sidder der i styringsgruppen repræsentanter for Nationalmuseet, Fagbevægelsens Forskningsråd, Arbejdernes Oplysningsforbund, AOF, og Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA).

Erindringsindsamlingen i Slagelse.

Slagelse er en middelstor købstad med ca. 35.000 indbyggere. Den har haft en periode med kraftig ekspansion i første halvdel af århundredet, og der er en del middelstore fabriksanlæg fra den tidlige danske industrialisering. Ingen af disse fabrikker har været så store, at de har domineret byen. Der har ikke tidligere været lavet historiske eller etnologiske undersøgelser, der dækkede perioden efter industrialiseringen. De fleste af virksomhederne eksisterer stadig; en enkelt, Vilh. Langes Tobaksfabrik, blev dog nedlagt i 1954. De virksomheder, der er udvalgt, er typiske for den tidlige industri: den nævnte tobaksfabrik, en konserverfabrik og et jernstøberi/maskinfabrik. Som en støtte for indsamlingen af erindringer, er Nationalmuseets Industriregistrering i gang med at registrere fabriksanlæggenes bygninger og maskiner.

På et tidligt tidspunkt i det forberedende arbejde blev der skabt kontakt til fagbevægelsen i Slagelse. Et samarbejde mellem universitetsuddannede og fagforeningsfolk i et lokalt område er noget forholdsvis nyt i Danmark (i Norge blev et sådant samarbejde etableret allerede ved Edvard Bulls arbejdererindringsindsamlinger i 1950'erne). Hidtil har samarbejdet været til størst fordel for os, idet vi har fået adgang til protokoller, medlemskartoteker osv. Af størst betydning har det dog nok været, at vi ved at henvise til fagforeningerne er kommet i kontakt med flere arbejdere, end vi ellers som udefra-kommende ville kunne. Den glæde, fagbevægelsen får af samarbejdet, kommer først efter en tid, nemlig når det indsamlede materiale er blevet bearbejdet.

Som udgangspunkt blev det anset for givet, at erindringsmaterialet måtte suppleres med andre kilder, som både skulle støtte arbejdet på det indledende stadium forud for interviewene, og som skulle give visse eksakte oplysninger til støtte for erindringerne.

Indsamlingen er forløbet i to faser: dels har der været en bred indsamling: En opfordring til alle byens pensionister om at skrive deres erindringer blev udsendt med borgmesterens underskrift. De ældre kunne skrive, eventuelt med støtte i en vedlagt spørgeliste, eller de kunne anmode om at få et interview med en fra indsamlingsgruppen. Det resulterede i ca. 40 henvendelser, hvoraf halvdelen var anmodninger om interview. Gennem den brede indsamling er vi kommet i kontakt med en del personer, som vi ikke ville have fået forbindelse med gennem fagforeninger.

Da indsamlingen som nævnt er en forsøgsindsamling, har det været nødvendigt at korrigere målsætningen, efterhånden som vi har gjort vore erfaringer. Oprindeligt var det meningen, at projektet skulle samle erindringer på så bred basis, at også andre end historikere og etnologer umiddelbart skulle kunne bruge materialet fra indsamlingen. Desuden var målet kvantitativt sat ret højt. Det har imidlertid vist sig, at de bedste interviews var dybdeinterviews. Ofte har vi besøgt meddeleren flere gange, og spørgsmålene er i højere grad blevet præget af vore egne interesser. Denne metodeændring har medført, at interviewene er blevet færre, mere snævre i sigtet, men samtidig mere intense og i sidste instans mere brugbare for andre.

Ved indsamlingerne er der hovedsagelig blevet optaget interviews på bånd. Det er meget arbejdskrævende, da båndene helst skal skrives ud, men vi mener, at det fjerner et filter, der ville komme, hvis der f.eks. blev taget notater under samtalerne. Båndene giver desuden mulighed for at man senere kan kontrollere spørgsmålene. I nogen udstrækning prøver vi også at få folk til selv at skrive deres erindringer. Men da vi henvender os til en befolkningsgruppe, der generelt har svært ved at udtrykke sig skriftligt, bruger vi kun denne metode i den udstrækning, vi finder det forsvarligt.

Til alle pensionister i Slagelse!

Vedr. indsamling af erindringer i Slagelse!

I Slagelse Kommune starter nu en større indsamling af erindringer fra alle de mennesker, som kan huske lidt tilbage i tiden. Indsamlingen går igang i dette efterår.

Der er sket store forandringer i Danmark i løbet af de sidste 100 år, og mange mennesker kan huske en tilværelse, som er helt anderledes, end den vi kender idag. Alt for ofte går disse minder i glemmebogen, fordi de fleste ikke er særlig gode til at udnytte ældre menneskers erfaringer. I virkeligheden er det meget spændende at høre ældre mennesker fortælle. Jeg har selv megen glæde af at høre på de ældres beretninger, og jeg har derfor lovet at medvirke ved indsamlingen og derved bidrage til, at det som De kan huske, bevares for eftertiden. Derfor beder jeg Dem om at nedskrive lidt om Deres livs forløb, så vi kan få noget at vide om historien, således som almindelige mennesker har oplevet den, og herved kan vi forhåbentlig bidrage til, at nutidens mennesker vil kunne få en større forståelse for fortiden - og for ældre menneskers problemer.

Det er ikke afgørende om Deres bidrag bliver langt eller kort, eller hvordan De vil lave det. Vi har brug for Deres bidrag for at udfylde billedet af dagliglivet og vilkårene i den svundne tid som De kan huske. Jeg ved godt, at ikke alle ældre har let ved at skrive, men vil gerne alligevel opfordre Dem til at forsøge, og send os materialet, selvom De ikke selv er helt tilfreds med det. Hvis De ikke synes De selv kan skrive noget, er De også meget velkommen til at ringe til indsamlingsgruppen, og De vil så kunne få besøg af en, som kan optage Deres beretning på en båndoptager. På bagsiden af dette brev har vi aftrykt en vejledning i at skrive erindringer.

Jeg vil gerne bede Dem om at indsende Deres henvendelse til

**Lokalthistorisk Arkiv, Centralbiblioteket, Stenstuegade 3,
4200 Slagelse. Telefon 52 12 45.**

De kan få yderligere oplysninger hos arkivar Gitte Strange Jørgensen eller hos indsamlingsgruppen (telefon nr. 52 02 49). Deres bidrag vil blive indlemmet i arkivet, men De kan bestemme, at ingen andre end faghistorikere skal have adgang til materialet de første 25 år, med mindre De selv giver tilladelse til det.

På forhånd tak for Deres medvirken.

Med venlig hilsen

Aage Nørgaard
borgmester

Vejledning i at skrive erindringer .

Nedenfor findes en liste med spørgsmål, som De kan benytte til at skrive Deres erindringer. Man behøver ikke at følge alle spørgsmål, men jo flere ting, der beskrives, jo større værdi får beretningerne. Listen er langt fra udtømmende. Andre emner kan også beskrives - de fleste mennesker kan fortælle meget mere end der her er spurgt efter.

Skriv så tydeligt som muligt, hvor de enkelte begivenheder foregik. Opgiv også, hvornår det skete, huskes et bestemt årstal ikke, så angiv det tilnærmelsesvis. Beskriv gerne fyldigt, hvordan De oplevede tingene - beskrivelse af de enkelte lokaliteter må gerne suppleres med en skitse af rumindretningen eller med angivelse af gader og huse: lyde og lugte hører med til en miljøbeskrivelse. Optræder andre mennesker, så beskriv dem, hvad de foretog sig, hvordan de var klædt, hvad de sagde o.s.v. Medtag gerne detaljer, som er naturlige for os, men som er ukendte for dem, som skal læse det engang i fremtiden.

Personlig beskrivelse • Navn, nuværende adresse, fødeår- og sted. - Kort oversigt over, hvor De har boet og arbejdet livet igennem. Forældrenes og bedsteforældrenes navne og erhverv, samt kort om hvad de har fortalt om hvor de har boet og arbejdet.

Livet i barndomshjemmet • Fortæl om Deres søskende, familien, bekendte. Hvorledes foregik en dag fra morgen til aften. Hjemmets indretning, tøj, mad, opdragelse, familiens sociale position.

Barndom og skoletid. • Beskriv skolen, de andre elever, lærerne, fritiden (legekammerat, arbejde før eller efter skoletiden). Hvordan forløb Deres uddannelse eller læretid; det første arbejde efter konfirmationen.

Arbejdsliv • Beret om Deres forskellige arbejdspladser, hvordan en arbejdsdag forløb, hvilket arbejde De havde. Hvordan var forholdene på arbejdspladsen, hvor spiste De, hvem spiste sammen. Hvordan var forholdet til de overordnede og mellem kollegerne indbyrdes. Var der arbejdskonflikter. Fortæl om arbejdsløshedsperioder.

Ægteskab og familieliv. • Hvordan var forholdet mellem de unge. Hvad skete omkring forlovelse, bryllup og bosættelse. Hvorledes foregik madlavningen, rengøringen og andet husligt arbejde. Hvordan foregik børnepasning. Hvilke fælles aktiviteter foretog familien. Hvordan brugte De Deres penge.

Fritid • Deltog De i foreningsaktiviteter - politiske, faglige foreninger, religiøse samfund, afholdsbevægelse. Havde De andre fritidsinteresser. Havde De nogen bibeskæftigelse.

Mere udførlige spørgelister kan fås ved henvendelse til Lokalthistorisk Arkiv for Slagelse og omegn. Husk at fotografier, dagbøger, husholdningsregnskaber, private breve o. lign. gerne må medsendes de skrevne erindringer som lån til kopiering, da det vil kunne supplere beretningen.

Et pensionat i Slagelse i 1920'erne. For mange ugifte arbejdere var pensionatet en væsentlig del af hverdagen. Redningen fra det var at blive gift og få sit eget hjem.

Emneindsamlingerne.

Vilh. Langes Tobaksfabrik.

En af vore emneindsamlinger er koncentreret omkring Vilh. Langes Tobaksfabrik. Den blev oprettet i 1873, havde sin glansperiode i første trediedel af 1900-tallet, og blev som nævnt nedlagt 1954, som følge af mekanisering og koncentration i branchen. Gennem efterlysninger i lokalpressen og ved forespørgsler hos vore øvrige meddelere er det lykkedes at få virksomhedens forskellige afdelinger dækket ind, samtidig med at vi tidsmæssigt kan få perioden ca. 1900-1954 beskrevet ved hjælp af erindringer. Der er repræsentanter for cigarfabrikation, skråfabrikation, pakkeri og kontor. Flere har arbejdet på fabrikken fra de begyndte som lærlinge og frem til fabrikkens lukning. Gennem interviews håber vi dels at få tobaksarbejdernes syn på livet på en stor arbejdsplads med tydelige patriarkalske træk og en klar hierakisk opbygning (også arbejderne imellem), dels at få beskrevet de følelser, der opstod, når man skulle forlade sit fag. De fleste af de arbejdere, der efter virksomhedslukningen blev boende i Slagelse, måtte skifte erhverv.

Conservesfabriken Danica.

Et andet delstudie inden for projektet er centreret omkring Conservesfabriken Danica, der i mellemkrigstiden var den store kvindearbejdsplads i Slagelse.

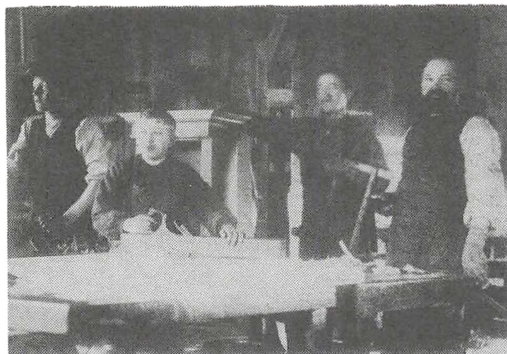
På Danica er der tale om typisk kvindearbejde: det er inden for næringsmiddelindustrien, arbejdet er ufaglært, det er i udpræget grad sæsonarbejde. Mange kvinder kom igen år efter år i sæsonen, mens de ind imellem varetog husarbejdet - altså et "velegnet" arbejde for den dobbeltarbejdende kvinde.

Formålet med indsamlingen er at undersøge sammenhængen mellem arbejderkvinders totale livssituation og holdningen til organisering. Det er således hensigten at belyse situationen såvel i produktionen som reproduktionen.

I forlængelse heraf indeholder dette delstudie et andet aspekt, nemlig det ændrede forbrugsmønster, som konservesproduktion afspejler. Som resultat af og forudsætning for kvinders inddragelse i produktionen sker der en ændring af husarbejdets omfang og indhold. Flere sider af kvindesituationen er således godt vævet sammen på denne konkrete kvindearbejdsplads.

Snedkere og tømrere.

Hvis man udelukkende brugte fabriksmiljøer som udgangspunkt, ville man ikke få et repræsentativt udsnit af Slagelses arbejderbefolkning i tale. Derfor har vi også ønsket at inddrage en gruppe, der har bevæget sig mellem mange små arbejdspladser. Det var ret nærliggende at undersøge et eller flere af byggefagene, og valget faldt på snedkerne og tømrerne. Udgangspunktet har været håndværkets udvikling som sådan. Der er med tiden sket en mekanisering inden for disse fag, som har betydet et brud med gamle håndværkertraditioner, og der har fundet en arbejdsdeling sted, som har gjort arbejdet mere monotont. Gennem erindringerne vil vi prøve at skabe et overblik over udviklingen, set "indefra", med håndværkerens øjne. Gruppen af faglærte er også interessant fordi der ofte er et forholdsvis lille spring mellem det at blive mester og forblive svend. Erindringerne kan måske bruges til at fortælle noget om motivationen til at etablere sig som selvstændig, og hvad det har betydet rent holdningsmæssigt.

Snedkerværksted o. 1910. Billedet er taget under meddelerens læretid. Det er en periode, der for de fleste håndværkere står klart i erindringen.

Indsamlingen er som nævnt i fuld gang her i foråret. Enkelte områder, vi har planlagt: erindringsindsamlinger på et jernstøberi og blandt arbejdsmænd- og specialarbejdere, er ikke kommet i gang endnu. Det er derfor for tidligt at sige noget om resultaterne, men en endelig rapport skal udarbejdes i maj-juni. Det er her meningen at vurdere de forskellige indsamlingsmetoder, der er blevet benyttet. En egentlig bearbejdelse af det indsamlede erindringsmateriale kan der ikke blive tid til, før arbejdet i Slagelse er afsluttet.

Svarvare i mekaniska verkstaden, Norrsundets sulfatfabrik.

Fabriksdokumentation. Erfarenheter från Nordiska museet.

af Eva Fägerborg

Nordiska museet har under senare år intensifierat studierna av arbetsliv i industrier. En rad fältarbeten har bedrivits på fabriker - från snabbdokumentation till djupundersökningar. Inför det fortsatte arbetet på detta område kan det vara på sin plats att diskutera de erfarenheter de hittills utförda undersökningarna givit.

För närvarande finns också inom stora grupper ett starkt intresse för industriminnen, både rörande deras arkitektur- och teknikhistoria och det mänskliga arbete som bedrivits inom fabriksbyggnaderna. Professionella och amatörer diskuterar bevarande och dokumentation av industriella miljöer. På flera orter i Sverige går människor samman i studiecirkler för att kartlägga sin ort och dess arbetsliv. Detta sker framför allt på platser med nedläggningshotade industrier.

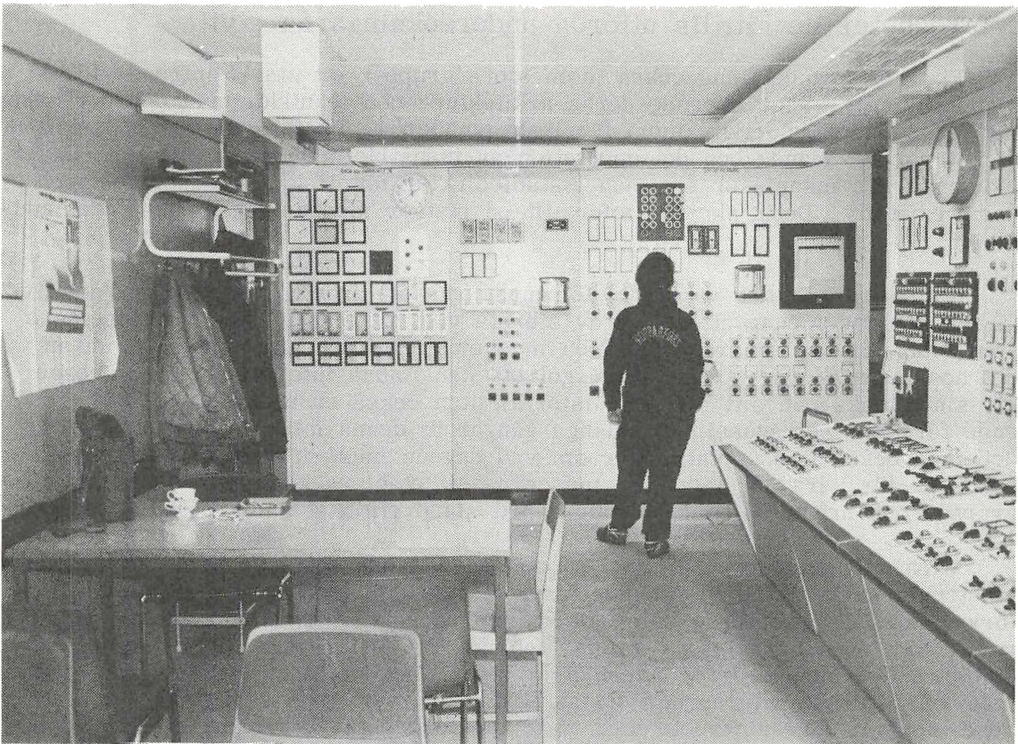
Naturligvis är det en fördel för museerna att arbeta i ett sådant "positivt" klimat och jag menar att det är av största vikt att man utnyttjar det intresse som finns för de här frågorna. Men man måste också vara medveten om att det hos människorna "på verkstadsgolvet" kan finnas inte bara detta intresse för sin fabriks och sitt arbetes historia, utan också en misstro mot utomstående forskare och museimän. Många gånger är denna misstro berättigad, men det finns också missuppfattningar om vad dagens museer sysslar med. Det borde därför vara angeläget för museerna att etablera kontakter med nya grupper och organisationer och att få till stånd ett ökat samarbete med dessa.

Våra arbetsuppgifter är många och svåra - och det brådskar! Näringslivets omstrukturering går med rasande fart, många industriarbeten försvinner eller förvandlas till operatörssysslor där arbetaren saknar egentlig kontakt med varan som produceras. 1900-talets "fabrikskultur" försvinner, liksom "allmogekulturen" för hundra år sedan. I detta läge gäller det att noga överväga vad man måste dokumentera, hur det skall ske och vem som skall göra det. Här borde former för samarbete med t.ex. fackföreningar och andra lokala organisationer utvecklas. Museerna själva hinner inte dokumentera allt - och allt behöver heller inte dokumenteras. Men för människorna i en döende industriort

kan det vara av utomordentligt stor betydelse att just deras arbete lyfts fram i ljuset. Där bör det regionala museet kunna bistå och göra en insats för den lokala kulturen.

När man talar om dokumentation av arbetsliv går associationerna gärna till industriarbete, men viktigt är att inte glömma att det gäller alla typer av arbete - inom industri- och transportväsendet, det moderna jord- och skogsbruket, kontorsarbete, vårdarbete, servicearbete. I dagens samhälle är ju ett av de karakteristiska dragen överföringen av arbetskraft från gamla näringsgrenar till en växande offentlig sektor, en utveckling som måste avspglas i museernas dokumentation.

Här skall emellertid endast dokumentation av fabriksarbete beröras. Som jag nämnde inledningsvis har vid Nordiska museet denna verksamhet intensifierats på senare år. Som en förberedelse för detta har under 1970-talet hållits tre fältseminarier (varav ett tillsammans med Tekniska museet i Stockholm och ett med läns museet i Jönköping), där metoder för industriundersökningar prövats och diskuterats. Som ett resultat av dessa fältseminarier föreligger bl.a. det "Frågeschema vid industriundersökningar" som utarbetats av museets avdelning för kulturhistoriska undersökningar (KU). Det är ett heltäckande frågeschema, som inte bara tar upp arbetsliv och arbetsförhållanden utan även företaget och dess produkter, ekonomi, marknadsföring osv. Man kan alltså använda valda delar av schemat vid olika typer av dokumentation. KU har också bidragit till handboken Industriminnesdokumentation, som utgivits av Svenska Cellulosa- och Pappersbruksföreningens Industrihistoriska Utskott. Där ges utförliga anvisningar om dokumentationsmetoder samt checklistor och intervju mall.

Processövervakning, Norrsundets sulfatfabrik.

Vid dokumentationen av en fabrik läggs tyngdpunkten olika beroende på vilket syfte man har med undersökningen. Gäller det t.ex. att samla uppgifter kring en produkt ett visst företag tillverkar - som komplement till insamlade föremål - kanske tonvikten läggs vid företagets råvaruförsörjning, avsättning, omsättning, hur produkten tillverkas, vilka personalkategorier som tas i bruk för produktionen.

Den typ av fabriksdokumentation som Kulturhistoriska undersökningen framför allt bedriver ställer dock människan i centrum, den arbetande människan i förhållande till sin omgivning - arbetskamrater, maskiner, lokaler. Viktiga områden att studera är hur en förändrad teknologi påverkar individen, hur olika sysslor värderas och vilka faktorer som styr värderingarna, förhållandet mellan arbetsliv och fritidsliv/hemliv. Själva arbetet och vad därtill hör - som exempelvis yrkesspråk, arbetsfördelning, arbetsmiljö, arbetarnas egna förbättringar av rutiner och maskiner - kartläggs, liksom även klädsel, kosthåll, det sociala samspelet, "arbetets folklore" med mera.

Vid de större industriundersökningar som hittills genomförts av KU har huvudvikten lagts vid arbetarnas sysslor medan tjänstemannasidan blivit mer översiktligt dokumenterad. Detta beror till stor del på tidsbrist vid fältarbetet, vilket leder till koncentration till branchspecifika arbeten - i en valsituation intervjuar man hellre än silare än en kamrer i en cellulosaafabrik. Hit hör också frågan om problemorienterad eller "total" dokumentation. Museerna har ju ett ansvar för framtiden som kräver en så allsidig dokumentation som möjligt och kan kanske inte alltid välja för stunden intressanta problem - samtidigt som de ändå verkar i nuet och bör kunna bidra till en ökad medvetenhet om naturligtvis att resultaten från undersökningarna kommer till allmänhetens kännedom.

Att göra en generell beskrivning över en fabriksdokumentation är självfallet omöjligt, men metoderna är ju de samma även om de används i olika utsträckning och kombinationer alltefter arbetsplatsens beskaffenhet.

För enkelhets skull håller jag mig här till nutidsskildringar. Ett bra sätt att snabbt lära sig hur arbetet organiseras, lära sig hitta på arbetsplatsen osv. är att i initialstadiet samla in de handlingar man har praktisk nytta av vid fältarbetet - ritningar (framför allt situationsplaner och planer över lokaler), personalförteckning, lokalavtal, arbetsbeskrivningar, ev skiftsschema mm. Dessa handlingar är också värdefullt arkivmaterial. Planerna är mycket användbara. På dem kan man rita in placeringen av maskiner och övrig utrustning, personalens arbetsplatser, markera flödet i processen, transport- och kommunikationsvägar, göra möbleringsplaner över olika utrymmen etc. Tillsammans med beskrivningar och fotografier ger dessa skisser en tillfredsställande bild av den fysiska miljön.

Fältarbetet inne i fabriken - intervjuer, fotografering, observation, beskrivningar - får anpassas efter rådande förhållanden. I vissa fall är det möjligt att sitta i timtal och samtala med en person, i andra är det omöjligt att kommunicera på buller eller att arbetaren måste koncentrera sig helt på arbetet. En annan svårighet uppstår när man ställs inför ett arbetslag om flera personer i ett rum. De har olika arbetsuppgifter. Att intervjuva en efter en med de övriga som intresserade åhörare kan resultera i felaktiga upplysningar. Med väl tilltagen tid för fältarbetet innebärande återkommande besök och noggrann observation kan dock detta korrigeras. Intervjuer i annan miljö än på arbetsplatsen kan ändå vara nödvändiga.

En viktig del av fältarbetet är fotograferingen av människorna i arbete, i samspråk på raster, ja i alla förekommande situationer på arbetsplatsen. Sådana "levande" arbetsplatsbilder är sällsynta från äldre tid.

Beträffande tekniska beskrivningar har vi vid mera komplicerade processer inte tillräckliga kunskaper att göra sådana, och det faller också utom ramen för den etnologiska aspekten på industridokumentation. Däremot måste en industri-fältarbetare ha skaffat sig vissa baskunskaper om processerna och de maskiner som används; man måste ha läst in sig på området för att kunna ställa relevanta frågor. Dessutom är det ytterst värdefullt att på arbetsplatsen få en introduktion av någon erfaren person, såsom t.ex. en verkmästare som "gått den långa vägen".

För att kunna få en så sann bild som möjligt av livet på en arbetsplats bör dokumentationen göras under normala förhållanden, när fabriken är i full drift. Tyvärr händer det ofta att museerna kommer in på ett alltför sent stadium, inför en nedläggning. Det kan då bli en svår avvägning om man skall ta på sig uppgiften eller inte. Dokumenterar man inte försvinner en bit av vår historia nästan spårlöst. Dokumenterar man riskerar man att få en skev bild av förhållandena på arbetsplatsen.

Ett sätt att komma till rätta med detta problem är att göra upp en plan över arbetsuppgifterna efter en inventering av behoven av insatser från etnologiskt håll, i bransch efter bransch av landets näringsliv. Till det krävs en kraftig satsning från bland annat museernas sida, och kännedom om samhälle och ekonomi. Men hur många museer har resurser - och vilja - att göra detta? Vardagens dokumentation blir alltför ofta "brandkårsutryckningar" inför nedläggningar av industrier.

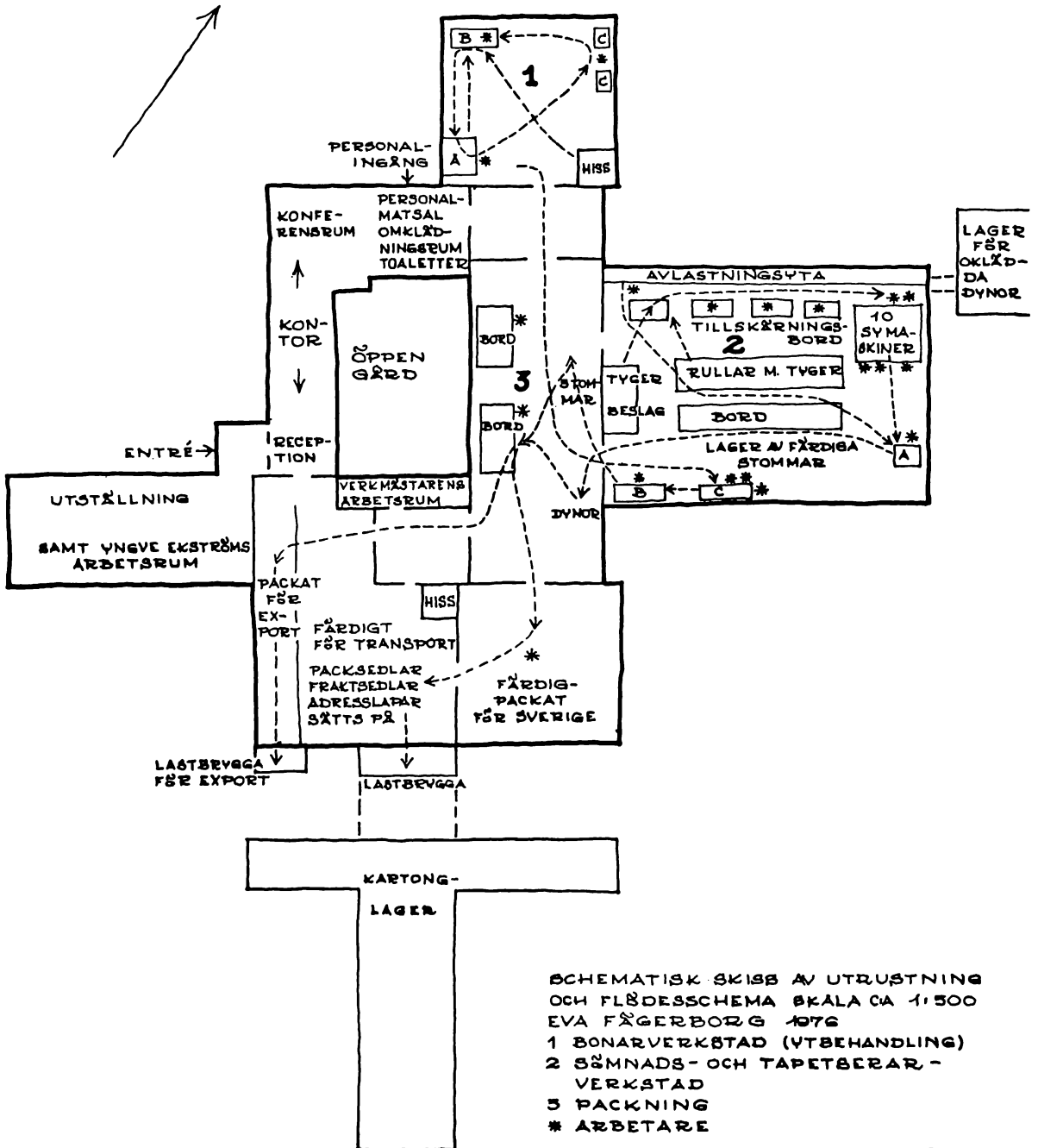
På Nordiska museet finns exempel på undersökningar av båda typerna. Det skall dock inte förnekas att även "brandkårsutryckningar" kan ge ett värdefullt material, men målet måste vara att sådana skall kunna undvikas.

De følgende eksempler på spørge- og huskelister er taget fra "Industriminnesdokumentation," handbok utgiven av Svenska Cellulosa- och pappersbruksföreningens industrihistoriska utskott.

SMÅLAND
VAGGERYDS BN

SWEDSE MÖBLER AB
PLAN 1

SCHEMATISK SKISS AV UTRUSTNING
OCH FLÖDESSCHEMA SKALA CA 1:500
EVA FÄGERBORG 1976
1 BOMARVERKSTAD (VTBEHANDLING)
2 SÖMNADS- och TAPETBERÄR-
VERKSTAD
3 PÅKNING
* ARBETARE

Fabriksbeskrivning.

Detta förslag till disposition avser närmast att ge viss ledning beträffande industrihistoriskt värdefulla uppgifter vid beskrivning av en fabrik eller fabriksenhet inför nedläggning eller genomgripande om- respektive utbyggnad men kan och bör givetvis kompletteras i varje särskilt fall.

1. Företagets namn och adress
Fabrikens eller fabriksenhetens namn och adress.
2. Fabrikens respektive enhetens anläggningsår, skäl för lokaliseringen, ursprunglig tillverkning: typer, kvanta
3. Ursprunglig produktionsapparat
 - a) byggnader
 - b) processmaskineri
 - c) Övrig teknisk utrustning
 - d) transportförhållanden, hamn, järnväg etc.
För byggnader anges byggnadsår, konstruktion, (arkitekt), kartor, planer, ritningar, foton.
Betr. b) - d) hänvisas till specifikation under p. 12
4. Om- och utbyggnader:
år, omfattning, inverkan på kapacitet och produktregister, eventuellt kan beskrivningen i tillämpliga delar följa p. 3. Angiv anläggningens omfattning och tillstånd vid dokumentationstillfället.
5. Tillverkning vid nedläggningstillfället:
kvaliteter, årskvanta, beskrivning av tillverkningsprocessen, flödesschema, interna transporter, planer, ritningar, fotos, filmer
6. Insatser på forsknings- och utvecklingsområdet:
Härmed avses i första hand insatser på produktsidan
7. Personhistoriska uppgifter:
Namn och personhistoriska data beträffande ledande förvaltningspersonal, i kronologisk ordning och med angivande av speciella insatser.
8. Statistiska och ekonomiska uppgifter om tillverkning (i ton/år), investeringar, råvaror, energi, personal samt avsättningsförhållanden.
Investeringar anges summariskt för år eller period med särskild hänsyn till:
kapacitetsökning
ny tillverkning
ersättningsanskaffning
miljövård
sociala välfärdsanordningar
Förbrukning i tillämpliga fall fördelade på egen produktion respektive inköp, per ton/eller år eller annan period.
Råvaror: virke, flis, massa, returpapper, tillsatsmedel, kemikalier.
Bränsle: olja, bark, spån, lut, kol eller annat.

Elenergi: vatten-, mottrycks-, kondens-, eller annan.

Vatten

Personal

antal i drift, underhåll respektive administration av arbetare, arbetsledare respektive tjänstemän, eventuellt även uttryckt i t.ex. mantimmar per ton.

9. Miljövårdsåtgärder, data om utvecklingen hittills av utsläpp till vattendrag och atmosfären. Eventuella vattendomar.
10. Skäl för nedläggningen respektive om- eller utbyggnaden.
11. Uppgifter om:
 - a) historik
 - b) annat material av industrihistoriskt intresse
 - c) filmer
 - d) fotografisk dokumentation
 - e) intervjuer med anställda
 - f) lokala pressreportage

12. Specifikation till p. 3, b-d.

Företag

Fabrik eller fabriksenhet

Processutrustning, metodbeskrivning (senaste driftåret)

Vedhantering

transport och lagring

Renseri

barkning, kapning

flisframställning

flisens transport och lagring

Papper och papp
mäldberedning
maskiner

nr

typ/fabrikat

bredd

max. hastighet m/min

max. produktion ton/år

huvudkvalitet

bestryckning

annan behandling

färdigställning, ark, rulla

packning, lagring

Mekanisk massa

slipstolar med drift

skivraffinörer

behandling av utskott

silning

blekning

upptagning

torkning, packning

Konvertering av papper eller papp

Kraft- och ånggenerering

turbiner

pannor

bränsle

Kemisk massa

kokvätskeberedning

kokning

koklututvinning, tvättning

kemikalieåtervinning

biprodukttillverkning

silning

behandling av utskott

blekning

blekvätskeberedning

upptagning

torkning

packning, lagring

Vattenbehandling

råvatten

avsloppsvatten

Mall för intervjuer.

Allmänna upplysningar av värde. x)
(kan erhållas från personalavdelningen eller fackförbundet.)

Antal anställda
Procentuell fördelning på olika yrkeskategorier
Procentuell fördelning - män - kvinnor
Procentuell fördelning svensk - utländsk arbetskraft
Åldersgrupper
Årsinkomst för olika grupper i ordinarie arbetet med och utan övertidsersättning,
ev. avtal, ackord
Löneförmåner
Gradindelningar enligt senaste lokalavtalet
Arbetets organisation - skiftarbeten, jourtjänst o. s. v.
Arbetets fördelning
Rasternas längd
Semesternas längd

Uppgifter som kan erhållas från huvudskyddsombudsmannen:
Olägenheter i miljön, yrkesskador, olycksfall

Personintervju

Barndom

Födelseår, födelseort
Föräldrarnas yrke, levnadsomständigheter, ekonomi
Syskon
Barndom och uppväxttid
Skolgång
Yrkesambitioner i ungdomen: realiserade eller ej?

Yrkesliv

Bakgrun

Yrkesutbildning och annan utbildning (kurser, studieresor etc.)
Första kontakt med yrkeslivet resp. idag innehavt yrke
Yrkesbyten (orsak?); yrkeskarriär, byte av uppgift inom arbetsplatsen
Flyttningar, byte av arbetsplats, arbetslöhet
Arbetsrotation inom olika avdelningar.

Arbetets organisation

Arbetsuppgift. Avser en noggrann beskrivning av arbetsuppgiften - de olika momenten i arbetet och hur de utförs. Här är det också viktigt att försöka efterfråga vad som skiljer de olika avdelningarna åt och hur det egna arbetet upplevs i förhållande till andra avdelningar.

x) Vissa av de här angivna frågorna kan återkomma i den personliga intervjun för att spegla en subjektivt upplevd situation.

Arbetsplats i fabriken (kontorslokal, maskinhall, manöverrum)
Arbets tid - skift, deltid, jourtjänst
Rasternas längd - rasternas utnyttjande
Overtid
Färdsätt till och från arbetet. Färdtid

Ekonomiske uppgifter

Löneutvecklingen i stort (t.ex. begynnelse lön i olika ställningar)
Årsinkomst i ordinarie arbetet med och utan övertidsersättning ev. avtal, ackord
Extraarbete och extra inkomster utanför ordinarie arbetet
Löne förmåner utöver lön (arbetskläder, subventionerad lunch, tjänstebil osv.)

Arbetsmiljön. Yttre faktorer

Arbetslokal, maskiner, möbler, luft, ljus, värme
Personalutrymmen
Normal klädsel i arbetet
Hur och var intas måltiden under raster
Vad består ev. matsäck av. Vem tillagar den

Arbetsmiljön. Inre faktorer

Hur upplevs arbetet (trivselfaktorer, olägenheter)
Arbetsställningen (handgrepp, påfrestningar)
Arbets tempot
Arbetsplatsen - ensam i manöverrum, arbete i kontakt med andra osv.
Vad betyder kontakten med arbetskamraterna under arbetstid
Hur är kontakterna med närmaste överordnad
Trivseln på arbetsplatsen
Firmafester o.d.

Föreningsliv, facklig och politisk verksamhet

Föreningstillhörighet
Facklig tillhörighet. Fackliga avgifter
Innehav av fackliga poster, nu eller tidigare
Deltagande i fackliga sammanträden
Innehav av politiska poster nu och tidigare

Allmänt

Karakteristik av utvecklingen under de gångna åren. Hur upplevs arbetssituationen nu och har den förändrats i förhållande till de gångna åren.
Framtidsplaner beträffande arbetslivet.

Hemliv

Familjeförhållanden (civilstånd, tidpunkt för giftermål, antal barn, försörjningsplikt osv.)
Boendetyper (hyreslägenhet, insatslägenhet, villa, barack osv.)
Kvaliteter i boendemiljön: trädgård, trädgårdsodling osv...
Bostadsstorlek
Hyra (subventioner)
Grannkontakter

Ensam familjeförsörjare?

Barn på daghem?

Barn i skola?

Yrkesplaner för äldre barn? Finns barn som ärvt faderns yrke?

Fritid

Hobbies, fritidssysselsättning. Hur mycket tid ägnas däråt.

Vad brukar du göra på fritiden, vad gjorde du senaste långsemestern?

Innehav av bil, fritidshus

Innehav av större fritids- eller sportgrejor

Vad betyder jakt och fiske?

Träffa kamrater från jobbet (bjudningar, sportssammanhang, informella träffar på annat sätt)

Vidareutbildning i form av kvällskurser el.dyl.)

Har arbetsplatsen fritidsgård, som kan besökas.

Besöker du fritidsanläggningar som aktiv, som åskådare?

Medlem i ideell förening eller korpiddrott, aktiv eller passiv, styrelsesfunktionär?

Personliga dokument

Avtal eller liknande som har med arbetet att göra

Foton från arbetsplatsen

Fackföreningsböcker

Dagböcker

Berättelser om arbetslivet i forna dagar

Hur uppfattas intervjun?

Är det trevligt resp. oangenämt att bli intervjuad?

Är det viktigt eller oväsentligt att dokumentera arbetsmiljön och hem- och fritidsliv.

Har du något intresse av att engagera dig mer i en historisk dokumentationskampanj genom att t.ex. fotografera, leta fram uppgifter om fabriken och samhället etc.

Vad skulle du tycka om en studiecirkel som handlar om den arbetsmiljö och den trakt där du bor?

Industriregistreringen i Danmark.

af Torben Ejlersen

Forfatterdata

Torben Ejlersen, cand.mag. (historie/kunsthistoric), daglig leder af Industriregistreringen, Nationalmuseet, Brede, 2800 Lyngby, siden 1977.

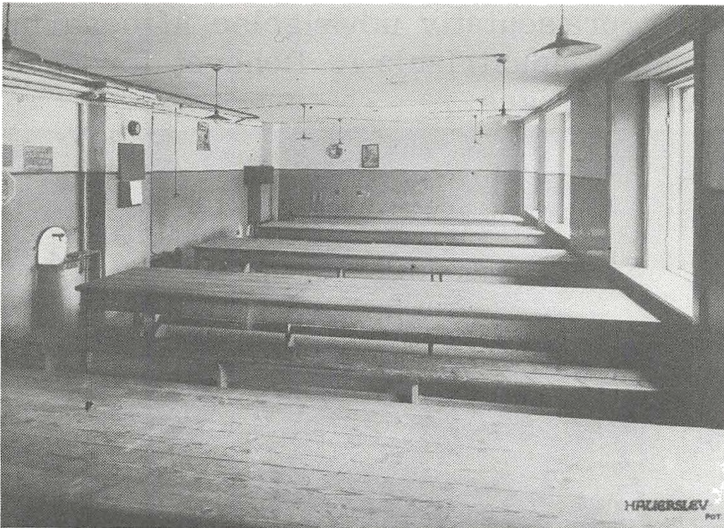
Artiklen orienterer kort om det danske projekt "Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840-1940". Specielt omtales den landsdækkende registrering af ældre fabrikker, som har stået på siden 1974, og som vil kunne bidrage til en repræsentativ udvælgelse af bevarings- og undersøgelsesværdige industrianlæg. Behovet for en tværfaglig indsats understreges.

Baggrund.

I Danmark er studiet af industrimenneskets boligmiljø og ikke mindst arbejdets fysiske rammer i høj grad forsømt. Men deri adskiller danske forhold sig næppe meget fra tilstandene i andre lande. Når udforskningen af boliger og fabrikker i Danmark først for alvor er blevet taget op i de allerseneste år, skyldes det landets forholdsvis sene industrialisering. Det er først efter 2. verdenskrig og mere præcist omkring 1960, at dansk industri med hensyn til personel og produktionsværdi har overgået det hidtil næsten enerådende danske landbrugserhverv.

De spredte industrihistoriske studier, som tidligere er udkommet i Danmark, har næsten udelukkende gået på økonomisk-statistiske aspekter. Man har prøvet at bestemme, hvornår industrien som et samfundsvigtigt erhverv er brudt igennem ved hjælp af optælling af beskæftigede i de forskellige produktionsgrene eller ved antallet af firmagrundlæggelser, beregninger af kraftmaskinernes mængde og ydeevne eller ved analyser af investeringer og vækstrater. Enkelte fagpolitiske og organisatoriske forhold har optaget forskerne. Erhvervenes og virksomhedernes historie har overvejende i form af jubilæumsskrifter sat stifterne og de ledende personer i centrum.

Pausernes miljø - kantine?

Dette billed er ligesom billedet s. 35 fra A/S Weilbach og Cohns Metalvarefabrik, København Foto 1937. Industriregistreringens arkiv.

Hvad produktionsbygningerne angår, når man ser bort fra landbrugets, slår man næsten forgæves efter i den bygningshistoriske og arkitekturhistoriske litteratur. Først i 1979 er der med arkitekt Jørgen Sestoft: "Arbejdets bygninger" i serien Danmarks Arkitektur, kommet en bog om industribygninger, som forsøger at trænge lidt dybere ned samt skabe overblik og sammenhæng ikke blot i det rent arkitekturmæssige, men også dettes samspil med økonomiske og samfundsmæssige forhold. Arbejdsforhold og arbejdsmiljø i snævrere forstand i forbindelse med industribygningernes udvikling har værkets forfatter imidlertid ikke haft mulighed for at komme ind på.

Men, som Jørgen Sestoft forklarer, det er utvivlsomt den "stigende interesse for arbejdsvilkår og sociale forhold, som har trukket interessen for de fysiske rammer med. Samtidig er industriens, handelens og transportens ældre bygningsmiljøer ved at blive sjældne, i nogle tilfælde enestående". Den voldsomme økono-

miske ekspansion efter 2. verdenskrig især mellem 1957 og 1973 har bevirket mange forandringer i industribygningsbestanden. Ombygning og nedrivning af ældre produktionsanlæg har hørt til dagens orden. Dermed er muligheden for "in situ" at studere industrialiseringens tidlige fase i Danmark blevet indskrænket.

Projektet »Industrialismens bygninger og boliger«.

Den nævnte udvikling har imidlertid fremkaldt en reaktion fra industrihistorisk engagerede historikere, arkivarer og arkitekter, som er blevet fulgt op af starten af Statens humanistiske Forskningsråds projekt "Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840-1940". Projektet blev indledt i 1974 og skal efter planen høre op den 1. april 1979. Initiativet har omfattet to afsnit. Den socio-økonomiske del af projektet har været koncentreret om udarbejdelsen og udsendelsen af et par publikationer af orienterende art, nemlig: "Det industrielle miljø 1840-1940. Kilder og litteratur", 1976 og Ole Degn : "Urbanisering og industrialisering. En forskningsoversigt" ,1979. Den første går på danske forhold, den anden vender blikket mod udlandet. Dertil kommer en række detailstudier af udvalgte lokaliteter. Danmarks absolut dominerende industriby, København, undersøges i 3 afhandlinger. Jens Erik Frits Hansen: "Københavns forstadsbebyggelse i 1850'erne" kom i 1977, mens Richard Willerslev : "Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880" udkommer .1979. Senere forventes Anders V. Kaare Frederiksens analyse af boligbyggeriet på det københavnske Nørrebro i slutningen af forrige århundrede, samt Ole Hyldtofts studie over Københavns udvikling fra en præindustriel handels- og administrationsby til en industripræget storby.

Provinsen er ikke glemt. Hans Christian Johansen, Per Boje og Anders Monrad Møller tager sig af Odenses udvikling under industrialismen i et kommende, omfattende værk i tre afsnit henholdsvis 1840-1870, 1870-1914 og 1914-1940. Endelig vil Ole Degn redegøre for Vejles dominerende industrivirksomhed C.M.Hess' Jernstøberi og dets forhold til byen.

Tidsskriftet "Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840-1940", der er udgivet med to numre om året siden 1975, og som vil blive forsøgt videreført efter Forskningsrådets projekts ophør via Nationalmuseet, har været bindeled mellem projektets styringsgruppe og medarbejdere samt andre industrihistorisk interesserede fagfolk og offentligheden. Det har indeholdt mindre artikler, anmeldelser og kommentarer, og her kan man finde nærmere orientering om projektet og dets virke, samt hvad der har været taget initiativ til andre steder i Danmark og udlandet.

Industriregistreringen.

Tilbage til fabriksbygningerne. Projektets monumentdel har haft til opgave at gennemføre en omfattende registrering af ældre danske industri anlæg. Dermed skabes der i sig selv et industrihistorisk kildemateriale, som kan supplere det allerede arkiverede i private eller offentlige samlinger. Man sikrer sig også et udgangspunkt for udvælgelse af virksomheder, brancher eller lokaliteter, som bør studeres nøjere, og endelig kan der etableres en registrant over bevaringsværdige industri anlæg.

På grund af Danmarks beskedne størrelse turde man i modsætning til, hvad der har været tilfældet i mange andre industrinationer, satse på en landsomfattende og indenfor en kortere årrække systematisk gennemført registrering. Samtidig ønskede man et repræsentativt udgangspunkt. Projektet valgte derfor at benytte

STATENS HUMANISTISKE FORSKNINGSRÅD INDUSTRIALISMENS BYGNINGER OG BOLIGER

Industriregistreringen

Lebenr. 4056
Tap. nr. 356
Branchenr. 26

Firmanavn Assens Tobaksfabrik, Alex Gundersen
Adresse Østergade 35
Matrikelnr. 36b, 347 og 517 c af Assens bygrunde
Kommune Assens
Amt Odense
Koordinater

Dato 8/2-1978

Sign.

Torben Ejlersen

Virksomheden

Virksomhedens navn Assens Tobaksfabrik
Virksomhedens produktion Tobaksfabrik
Oprettelsesår 1864 Antal arbejdere 34
Tilknytning til andre virksomheder ingen

Den nuværende virksomheds navn Assens Tobaksfabrik Aktieselskab (familie)
Den nuværende virksomheds produktion Pipe Tobak ("Perle"), finskåret tobak

Tilknytning til andre virksomheder ingen

Hvis den tidligere virksomhed er nedlagt eller flyttet, oplyses hvornår og hvorfor

Bygningerne

Ejer Assens Tobaksfabrik Aktieselskab
Oplært af (bygherre) Forhuset ukendt, men opført som farmværd, de øvrige bygninger opført af familien Gundersen.
Arkitekt/ingeniør/tegningsskriver ukendt
Oprettelsesår 1775, 1805, 1813, 1822, 1833, 1851, 1857, 1861, 1872, 1875.
Bygninger 1-14 (matrikelnr. 345): 3962 m², bygning 15 (matrikelnr. 347):
Etagereel 998 m², pækhuse i Døngade (matrikelnr. 517 c): 130 m²
Bygningernes art Beboelse - kontor - produktion - lager

Konstruktion og materialer Grundmur, trævinduer, tegl-, skifer- og eternit-tage.

Evt. større ændringer Forhuset oprindeligt gråpudset, men skalmuret 1963 med røde sten. Eternittagene på flere bygninger har erstattet de oprindelige skifer- eller tegltage.

Vedligeholdelsestilstand særdeles god.

Bevaringsværdi og fare for tilintetgørelse Pakhuset i Døngade 26 fra 1876 er absolut bevaringsværdigt. Bygningskomplekset i Østergade 35 er bevaringsværdigt.

Angående firmaets historie henvises der til kopi af diverse udklip fra aviser.

Maskinelt udstyr og inventar

Art, alder, drivkraft og placering i brug? Bevaringsværdi og fare for tilintetgørelse
Ingen maskiner synes at være ældre end 1940, muligvis en skæremaskine (se billedkort).
ITC hullortanlæg fra ca. 1950 er overdraget til Teknisk Museum, Helsingør.
Gamle redskaber i Tobaksmuseet i Den gamle By i Århus.
Trækvogn til transport af tobaksføde, er nu på Egeskov Vognmuseum.
Udhangaskillet ved indgangen til kontoret fra Østergade 35 fra midten af forrige århundrede.
En del ældre kontormøbler.

Boliger

Fabrikanten har privatbeboelse i forhusets 1. sal, ovenover ligger de værelser der tidligere brugtes til tjenestefolk.

Historisk materiale

Virksomhedsarkiv

Omfattende og velbevaret arkiv bestående af 200-300 protokoller og pakker, især fra omkring 1914 og fremefter

Gamle billeder, testskrifter, optale i aviser og tidsskrifter m. v.

En stor papkasse med stort billedmateriale, bl.a. interier og eksterier, billeder med bormarbejdere fra ca. 1900, værkstedssituationer fra 1920'erne og 1930'erne, diverse gruppebilleder med navne og titler.

Stor samling af avisudklip, dog mest fra 1950'erne og fremefter. Illustration af farmværdgården på Østergade 35 fra 1856 i L. Maaløe: "Assens gennem 700 år", Odense 1936 (se bilag C).

KONTAKT: fabrikant Georg Gundersen (4. generation).

Danmarks Statistiks erhvervstælling foretaget tirsdag den 28. marts 1935 som baggrund for Industriregistreringen. Erhvervstællingen ligger som sidste indenfor undersøgelsesperioden 1840-1940.

Erhvervstællingen indeholder i alt 100.000 håndværks- og industrivirksomheder, hvilket naturligvis er et uoverkommeligt antal undersøgelsesobjekter. Den officielle statistik definerer imidlertid virksomheder med 6 arbejdere og derover som industri, og det bringer antallet af virksomheder ned på det mere bekvemme ca. 6.000. Naturligvis vil man kunne diskutere holdbarheden i denne definition baseret alene på arbejdetallet. En del oplagt håndværksprægede firmaer er dermed kommet med i undersøgelsen, f.eks. blikkenslagere, bagerier, systuer eller automekanikere. Tilsvarende vil nogle få mindre, tydeligt industrielt virkende foretagender være undgået registreringen.

Det vil dog næppe møde modsigelse at hævde et almindeligt sammenfald mellem en virksomhed med et større antal arbejdere og de tilstande som i øvrigt konstituerer begrebet industri, nemlig produktion af ensartede varer for et ukendt marked, den intensive maskinanvendelse under fremstillingen samt arbejdsdeling og specialisering. Industridefinitionen er også operationel på grund af den lette adgang til sammenligning med ældre og yngre statistik.

I forbindelse med erhvervstællingens gennemførelse udfyldte og indsendte fabrikkerne selv de ønskede oplysninger til Danmarks Statistik. Det kan vel ikke udelukkes, at modvilje hist og her har skabt huller. Ligeledes kan imidlertid standsede eller sæsonprægede virksomheder være gledet ud af tællingen og dermed registreringen.

Fra erhvervstællingen udskrev projektet en fortegnelse over industrivirksomhederne og deres adresser med angivelse af amter og kommuner samt arbejdetallet og virksomhedens oprettelsesår. Alene denne udskrift vil kunne tjene som kilde til diverse studier over lokaliserings-, grundlæggelses- og arbejdsstyrker. Knap 45% af firmaerne lå meget karakteristisk for det "skæve" Danmark i Københavnsområdet, 35% fandtes i provinsbyerne, mens de resterende ca. 20% lå placeret i landdistrikterne.

Registreringen er blevet udført rent praktisk på grundlag af et spørgeskema udflydt under besøg på den enkelte virksomhed. Rubrikkerne i skemaet omfatter industrianlæggets nuværende eller tidligere ejer, arkitekt, opførelsesår, areal, anvendelse, byggemateriale, konstruktion samt ændringer, endvidere vedligeholdelsestilstand og risiko for nedrivning. Der spørges om ældre maskineri, arkivalier og billeder. En plads i skemaet angår bygningernes industrihistoriske bevaringsværdi. 1935-forholdene styrer undersøgelsen, og skulle et firma være flyttet senere, opsøges det oprindelige tilholdssted. Ikke mindre væsentligt har fotograferingen af de besøgte bygninger været. I gennemsnit har man taget 4-5 billeder pr. virksomhed. Det må til sidst understreges, at Industriregistreringens formål har været at fremskaffe et oversigtsmateriale, hvorfor man ikke må vente i dens materiale at finde udtømmende oplysninger.

I Københavnsområdet har timelønnede interviewere været udsendt fra Industriregistreringen, der siden 1976 har haft domicil på Nationalmuseet i Brede, og i hvis arkiv det indkomne stof og fotografierne placeres. I det øvrige Danmark har de kulturhistoriske museer taget del i registreringen, hvilket bl.a. har givet for-delen ved lokalkendskabet. Det har i flere tilfælde betydet, at nogle af de ovenfor omtalte "smuttede" firmaer alligevel er blevet inddraget i undersøgelsen. For museerne, som også økonomisk har bidraget ganske væsentligt til arbejdets gen-

A/S Weilbach og Cohns Metalvarefabrik, København. Har man ikke forsømt studiet af funktionærens arbejdslokaler?

Foto 1937. Industriregistreringens arkiv.

nemførelse, har fortegnelsen over firmaer i mange tilfælde været en god anledning til at knytte kontakt med virksomheder og personer, som man ellers ikke umiddelbart ville have haft påskud til at opsøge. En del genstande, billeder og arkivalier er undervejs tilgået disse museers magasiner.

Foreløbige resultater.

Ved projektets ophør den 1. april 1979 må man desværre konstatere, at Industriregistreringen kun vil være nået lidt over halvdelen af de planlagte virksomhedsbesøg. Mest er klarert i provinsbyerne, nemlig 77%, mindre i landdistrikterne 45% og mindst i den industrimættede hovedstad 36%. Men der er initiativ i gang til at finde økonomisk udvej for en fuldstændig registrering. En sådan vil selvsagt være ønskelig af hensyn til materialets repræsentativitet.

Så længe Industriregistreringen er ufuldendt vil en egentlig bearbejdelse fra konstateringer af lokale tilstande. Adskillige provinsbyer, enkelte landsdele, samt dele af brancher i København er dog bragt i hus. Nogle stikprøver baseret på

registreringen af Lolland-Falster og 5 større jyske byer viser nogenlunde samstemmende, at ca. 50% af 1935-firmaerne var ophørt, da registreringen fandt sted i 1976/1977. Derimod stod godt 80% af bygningsanlæggene tilbage, men unægtelig med større og mindre forandringer. Genbrugsværdien er ret betydelig. Maskiner af ældre dato findes kun i beskedent omfang, måske lidt flere arkivalier og billeder.

Bevaringsværdige har interviewerne skønnet op mod en halv snes procent af de stadig eksisterende bygninger til at være, men der er meget naturligt blevet taget forbehold. Om begrebet bevaringsværdig knytter der sig i det hele taget megen usikkerhed. Det kræver mere omfattende industrihistoriske og bygningshistoriske studier at nå til klarhed over, hvordan man skal definere bevaringsværdien - og det vil også forudsætte en fuldstændig registrering. Endnu en gang er det et landsdækkende, repræsentativt materiale, der er behov for.

Det vil også være nyttigt at have et sådant i ryggen, når der skal foretages et udvalg af virksomheder eller brancher til dyberegående studium. Man ved endnu meget lidt om, hvad der har betinget fabrikernes æstetiske og fysiske udformning, og de forandringer, der har fundet sted heri.

Industriregistreringen og dens resultater må ikke komme til at stå isoleret og som et mål i sig selv. Udforskningen af det fysiske miljø må kobles sammen med studiet af de mennesker, som har arbejdet der i langt højere grad end det til dato har været tilfældet. Den tværfaglige forskning af industrialiseringsprocessen efterlyses! Det ville være af betydelig interesse, om f.eks. en bestemt fabrik kunne undersøges af et team bestående af en arkitekt, en ingeniør, en historiker, en etnolog, en geograf og måske andre specialister, så aspektet af virksomheden som et uadskilleligt konglomerat af mennesker, bygninger og maskiner samt omgivelserne kunne blive belyst.

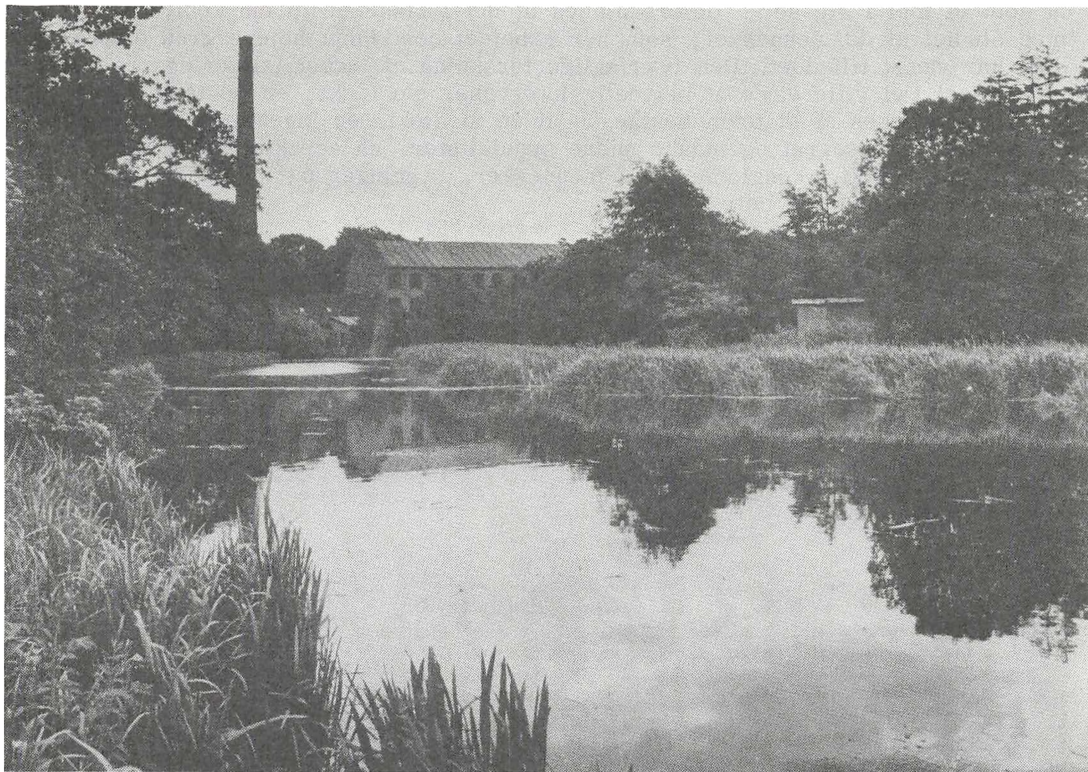

A/S Weilbach og Cohns Metalvarefabrik, København. Udforskningen af samspillet mellem mennesker og bygninger er knap nok begyndt.
Foto 1937. Industriregistreringens arkiv.

A/S J. Smiths Papfabrik - plan for et arbejdende fabriksmuseum.

Forfattergruppe:

Gert Bech-Nielsen, arkitekt MAA, Jørgen Burchardt, grafonom MGK, exam. art., Peter Jakobsen, stud. arch., Jakob Jensen, museumsinspektør, Ernst Kallesøe, arkitekt MAA, Troels Munk-Olsen, stud. arch., Merete Schülein, stud. arch., Torben Skov, stud. arch., Henning Ulmer, stud. arch., Mogens Witt, stud. arch.

"Fabriksanlægget set fra nordvest. I forgrunden den opdæmmede Mølleå, der med vand fra Viborgsøerne driver fabrikkens turbiner".

Fabrikken står i dag stort set som da den blev indrettet i 1919. En gruppe arkitektstuderende kom i gang med at opmåle og registrere den som led i deres studie, men herved så de dens bevarelsesværdier, og artiklen fortæller om dette og om det arbejde de siden har været hovedkræfterne bag for en bevaring.

Studieopgaven omkring papfabrikken.

Opgaven indledtes i 1976 med en opmåling af fabriksbygningerne efterfulgt af en historisk redegørelse fra klædefabrikkens opførelse og op til i dag. Registreringen var opdelt i følgende hovedemner: grundlag for fabrikation, fysisk/funktionel undersøgelse og sociale/økonomiske forhold. Rapporten var illustreret med fotos. Registreringen blev fulgt op af 2 projekter. Det ene omhandlede fabrikkens omdannelse til arbejdende fabriksmuseum; det andet et forslag til nedsættelse af fabrikkens energiforbrug, bl.a. ved brug af alternative energikilder. Sommeren 1978 blev registreringen udvidet til også at omfatte en 16 mm farvefilm omhandlende produktionsgangen.

For at udbrede kendskabet til fabrikken, blev der på basis af den før omtalte rapport udarbejdet en mindre bog, udgivet med støtte af Jyllands Kreditforening.

Fabrikkens historie.

Bruunshåb Klædefabrik.

I 1809 opkøbte justitsråd og klædefabrikant Bertel Bruun Aale Mølle, som tidligere havde været melmølle. Købet skete med henblik på at begynde en klædefabrikation. Fabriksanlægget bestod af, foruden de 3 bygninger fra melmøllens tid, af Holmgården sydøst for fabrikken samt 3 beboelsesbygninger. En ny fabriksbygning samt en smedie og et snedkerværksted opførtes i 1821. 3 år senere føjedes nogle arbejderboliger til anlægget.

Da arbejdernes børn også deltog i arbejdet, mente Bertel Bruun, at det gik for megen tid til spilde ved, at børnene havde for lang skolevej. Han fik derfor tilladelse til at oprette en skole i Bruunshåb, hvorved han selv kunne bestemme børnenes skoletid/arbejdstid. Omkring 1830 var 180 arbejdere ansat, flest kvinder og større børn.

De 24 væve blev drevet ved vandkraft, hvilket bestemte fabrikkens placering ved Mølleåen. Først i 1877 blev en dampmaskine anskaffet. Fabrikkens årsproduktion omkring 1830 var 30.000 alen klæde.

I 1909 nedbrændte fabrikken og en ny, lidt større bygning blev opført på tomten af den gamle fabrik. Arkitekten var Søren Viig Nielsen fra Viborg. I tiden derefter var klædefabrikken i økonomiske vanskeligheder og arbejdsstyrken kun 20-30 mand. Denne arbejdskraft var mere stabil, da det var 1. generation, som havde rod i industrien og ikke som tidligere, i landbruget.

Bruunshåb Klædefabrik blev i 1916 overtaget af papfabrikant Janus Smith. Fabrikken skiftede derefter navn til A/S J. Smiths Papfabrik.

A/S J. Smiths Papfabrik.

På denne tid havde man et godt kendskab til papproduktion, idet den første papfabrik i Danmark blev anlagt i begyndelsen af det 18. århundrede. På det tidspunkt sammenlagde man flere lag karduspapir og fik derved pap.

Det fabriksanlæg Janus Smith overtog, bestod foruden af selve fabriksbygningen, af en direktørbolig, en smedie, et sendkerværksted, 4 arbejderboliger, og en bygning mellem åløbene med dertil hørende landbrugsjord. Trods det, at der tidligere havde været fabrikeret klæde, var fabrikken egentlig ganske godt egnet til at indeholde papproduktion.

Den mekaniske kraft fandtes i forvejen på fabrikken i form af en horisontal vandturbine og en dampmaskine. Der var også en hovedtrækaksel, der overførte trækket fra turbinen og dampmaskinen ind til stueetagen i produktionsbygningen, hvor alle spindemaskinerne engang havde stået. På dette tidspunkt var 6 mand ansat. De havde en arbejdsdag på 10 timer 6 af ugens dage.

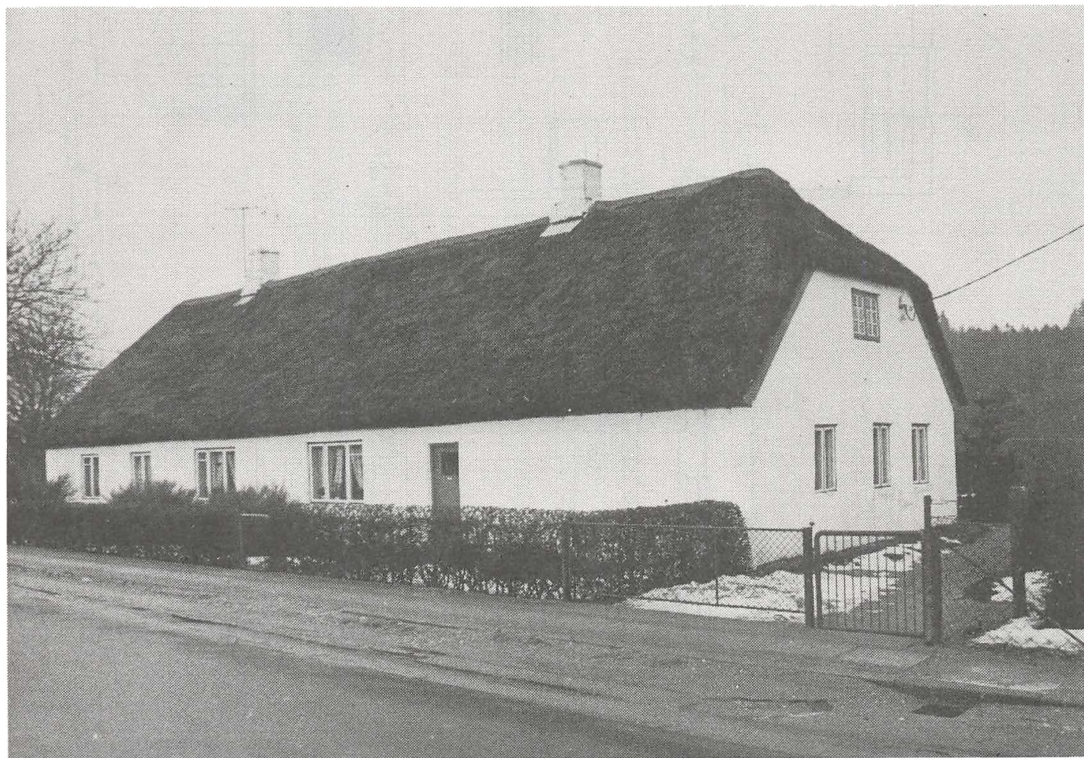
Produktionen foregik på den måde, at man fik kørt store vognlæs papiraffald til fabrikken. Papiraffaldet blev transporteret op på 2. sal ved hjælp af et hånddrevet hejseværk. Her blev papiret sorteret og oplagret. Når kollerangegangen så skulle fyldes, blev papiret transporteret ned til stueetagen. Kollerangegangen kværnede med sine 2 store sten papiret. Efter formaling og tilsætning af farvestof og lim i kollerangegangen blev det fintmalede papir siet ned i hollænderne. Her tilsattes vand, og efter en grundig blanding løb papmassen hen i nogle kar under gulvet, de såkaldte gruber. Herfra blev papmassen via øsehjul og render ført hen til papmaskinerne. Før papmassen kom ind i selve papmaskinen, blev den siet i vibrerende messingriste, kaldet knutsil (importeret fra Sverige). Papmassen løb så ind i papmaskinen, hvor den blev opsamlet på et bånd af stof, som løb omkring nogle valser. Det overskydende vand løb ud til et øsehjul og blev tilsat papmassen igen, da der krævedes meget vand til produktionen. Massen på stoffet blev afrullet på en valse. Når der var afrullet tilstrækkelig mange lag på valsen, alt efter tykkelsen på det pap, der skulle laves, blev pappet skåret af med en såkaldt papkniv lavet af ben. Pappet skulle nu presses. Det blev lagt i nogle jernsatse og lagt ind i pressen. Presserne virkede ved et sneglesystem.

Tørringen var den næste proces. Den foregik på den måde, at pappet i våd tilstand blev kørt ud til nogle marker. Fabrikken havde to papmarker. Transporten til markerne blev udført af den landmand, der havde forpagtet fabrikkens landbrugsjord, og som boede i huset ved åen. Pappet blev bredt ud på jorden, og hvis det var fint vejr, blev pappet tørt i løbet af dagen. Om aftenen blev pappet så samlet ind igen. Man var meget afhængige af vejrforholdene. I tilfælde af regn og af, at man ikke nåede at få pappet samlet ind, blev papstykkerne ødelagt af mærker fra regndråberne. Omkring oktober blev udlægningen indstillet, og man kunne så anvende damptørrekanalen, der var installeret på 1.sal. Efter tørring kom pappet igennem fugtemaskinen, dernæst glittemaskinen. Produktet var nu farvet eller ufarvet (gråt) pap.

Eventuelt kunne pappet nu blive lakeret og måske præget. Produktet var så kunstlæderpap. Til sidst foretoges en opskæring på en skæremaskine. Fabrikkens produktion var meget afhængig af vandstanden i åen, dels på grund af turbinen, og dels fordi man anvendte åvand i hollænderne, papmaskinerne og i fugtemaskinen. Tørringsprocessen voldte specielt vanskeligheder, og man eksperimenterede med diverse former for tørrekanaler op igennem 20'erne og 30'erne.

I denne periode blev økonomien væsentligt forbedret. Arbejdernes forhold blev dog ikke bedre af den grund. De blev endog hentet i deres hjem om søndagen for at lægge pap ud på markerne.

Op igennem 40'erne og 50'erne blev et større antal maskiner indkøbt. Af de væsentligste anskaffelser kan nævnes den nye tørremaskine på 1. sal i produktionshuset, samt installering af en 100 HK dampmaskine fra 1896. For at skaffe plads til den udvidede maskinpark og den øgede produktion, blev fabriksarealet udvidet med en lagerbygning i 2 etager, et maskinhus (til dampmaskine og dampkedel) samt nogle mindre tilbygninger. Papfabrikken nåede sit højdepunkt i 50'erne hvor der var ansat ca. 50 arbejdere.

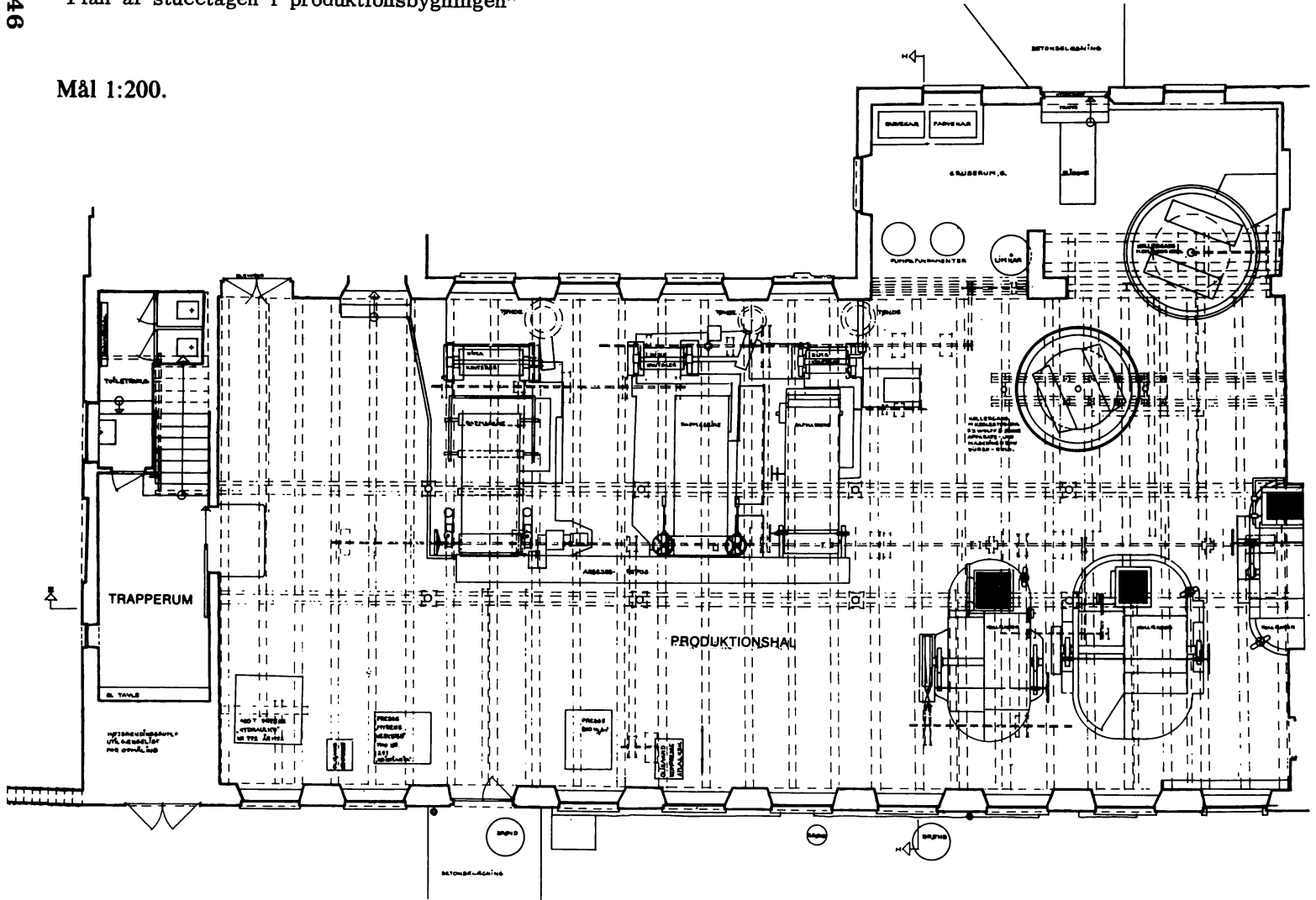
"Arbejderbolig fra 1824".

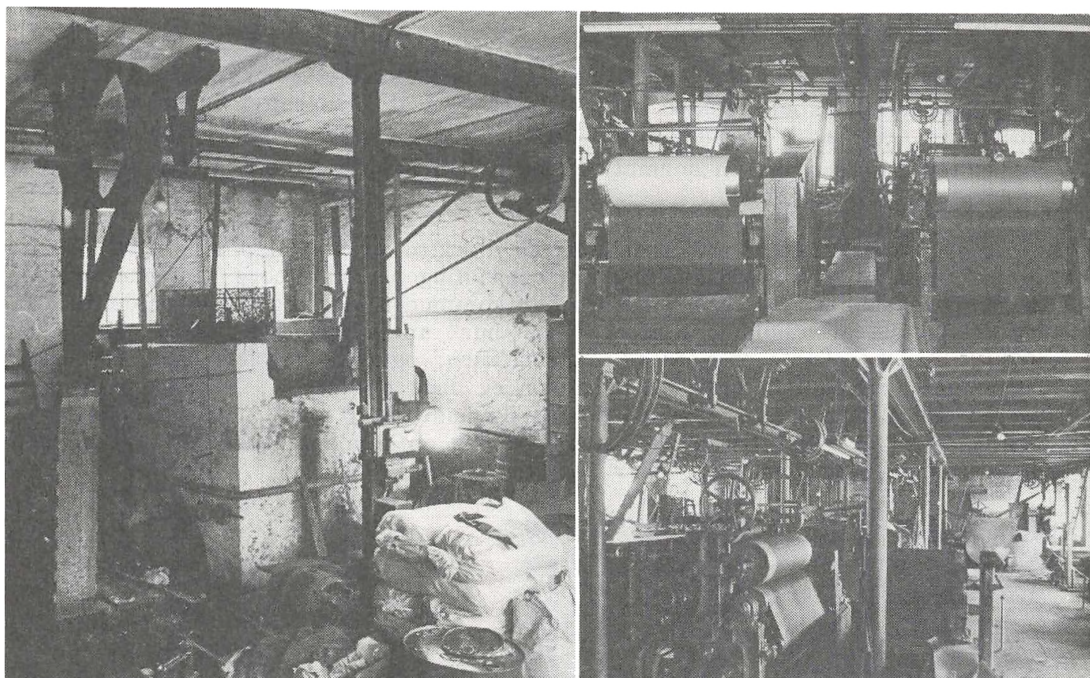
Forholdene i dag.

I 1965 overflyttedes en del af produktionen til en ny fabrik beliggende overfor de gamle fabriksbygninger. Det har betydet, at der nu kun er beskæftiget 5 arbejdere på den gamle fabrik, samt at der her kun produceres pap i mindre partier. Produktionsgangen er i store træk uændret. Blot kan nævnes, at dampmaskinen er taget ud af funktion. En elmotor har overtaget energileveringen sammen med vandturbinen, der stadig leverer 30% af fabrikkens energibehov. Ændringer i bygningerne er heller ikke blevet foretaget og investeringer i forbedring af produktionsapparatet er meget små. Råvarerne er i dag som tidligere affaldspapir.

"Plan af stueetagen i produktionsbygningen"

Mål 1:200.

Tv.: Turbinerummet med turbinens træk på hovedakslen. Øth.: Papmaskiner i produktionsbygningens stueetage, ca. 100 år gamle. Nth.: stueetagen i produktionsbygningen.

Papfabrikken set i en bevaringsmæssig sammenhæng.

Hidtil har man, når talen har været om bevaring, mest beskæftiget sig med kirker og herregårde etc. Et emne, der har været meget forsømt, er forholdene omkring industrialismens gennembrud i forrige århundrede og den betydning, det har haft for udviklingen op til i dag. Det var overgangen fra håndværker - og bondesamfundet til industrisamfundet. Derfor er det vigtigt at fastholde forhold, der vidner om industrialismens barndom.

Et meget fint eksempel på dette er A/S J. Smiths Papfabrik. Den er meget interessant og intakt, hvad angår bygninger, maskiner samt produktionsgang. Desuden kan nævnes de naturskønne omgivelser, samt at der ikke langt fra fabrikken stadig eksisterer 4 arbejderboliger - 2 af dem fra 1824. I dag fremtræder fabrikken som et helstøbt anlæg omkring en gårdsplads, med produktionsbygninger og boliger både til direktør og arbejdere. Arkitektonisk virker anlægget homogent, idet senere tilbygninger i høj grad har underordnet sig de oprindelige bygningers romansk og gotisk inspirerede arkitektur, der udfoldedes i årene omkring århundredeskiftet.

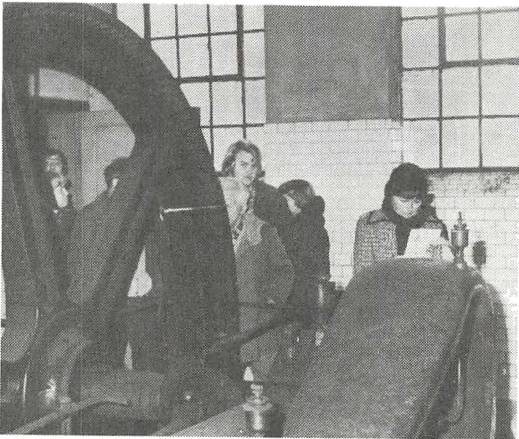
Bevaring får en yderligere dimension, idet der er et meget fint samspil mellem bygninger og natur. Papfabrikken er enestående i Danmark, idet den stadig fungerer med det oprindelige produktionsapparat.

Arbejdende fabriksmuseum?

Tanken om at realisere planerne om det arbejdende fabriksmuseum førte til dannelsen af en arbejdsgruppe. Det er hensigten at få oprettet en selvejende institution, der skal overtage fabriksbygningerne og produktionsapparatet.

Institutionen skal drive en normal papproduktion samtidig med, at fabrikken skal være åben for besøgende.

En væsentlig faktor er, at fabrikkens direktør er velvilligt indstillet overfor projektet. Arbejdsgruppen har indledt forhandlinger med Viborg Kommune og Amt angående økonomisk støtte. Desværre har kommunen vist sig tilbageholdende. Et videre skridt var afholdelsen af et "åbent hus" arrangement søndag d. 14. januar 1979. Fabrikken kørte en normal papproduktion, og de besøgende blev ved rundgang i fabrikken informeret om fabrikken og dens produktion. Fabrikken fungerede for en enkelt dag som et arbejdende fabriksmuseum. I løbet af dagen besøgte 1750 mennesker fabrikken; heraf skrev 300 sig op som interesserede i dannelsen af foreningen "Bruunshåbs Venner".

"Besøgende i dampmaskinerummet".

Mandag d. 19. marts afholdes stiftende generalforsamling til foreningen "Bruunshåbs Venner", hvis formål skal være at arbejde for en bevaring af fabrikken som arbejdende fabriksmuseum. Arbejdsgruppen er ved arbejdet med projektet blevet støttet af Viborg Stiftsmuseum og Industrimuseet i Horsens.

Yderligere oplysninger angående projektet og/eller medlemskab af foreningen "Bruunshåbs Venner", samt køb af føromtalt bog til d.kr. 20. excl. porto kan fås ved henvendelse til:

Arkitektskolen i Aarhus
Restaureringsafdelingen
"Bruunshåbgruppen"
Kaløgade 5-7, 8000 Århus C.
Danmark.
Tlf.: (06) 130822, lokal 165.

Fabrikken som klassesystem. Overvejelser ved dokumentation af arbejdslivet.

af Jørgen Burchardt

En dækkende dokumentation af arbejdslivet kræver en analyse af virksomhedens organisationsstruktur, arbejdsfunktioner, bygninger samt kategorier af arbejdere. Artiklen nævner forskellige metoder hvor erindringsindsamling er en vigtig del.

Arbejdet er kilden til al værdi - ingen tvivl om det. Og samtidig har det langt op i dette århundrede været således, at arbejderens tilværelse totalt har været domineret af arbejdet: arbejdstiden har været omkring $\frac{1}{2}$ af døgnets timer og en langt større del af de vågne timer. Hvad der foregik i disse timer, foreligger der ikke nogen dækkende dokumentation af. Udviklingen fra den første industrialiserings fase til dagens gennemautomatiserede virksomheder, er stort set endnu ikke dokumenteret.

Ved studiet af arbejdsliv i bonde- eller fiskersamfund, er den enkelte produktionsenhed sædvanligvis lille og dermed nogenlunde overskuelig. Der er kun få mennesker involverede, og deres handlinger har konsekvenser, som direkte kan påvises.

Anderledes med industrialismens komplicerede samarbejdsorganisationer - her i særdeleshed fabrikkerne - hvor højt udviklet teknik, kapital og mange forskellige uddannelser arbejder sammen til produktionens bedste. Alt dette stiller nye krav til dokumentationsarbejdet.

Arbejderne, Vilh. Langes tobaksfabrik ca. 1937.

Cigarmagere, Vilh. Langes tobaksfabrik ca. 1946.

Arbejdet for cigarmagerne varierede i princippet meget lidt fra person til person. Bortset fra private forhold, kan det siges at en beretning fra en enkelt cigarmager vil være enslydende med en beretning fra en hvilken som helst af de andre.

Der er desuden store forskelle brancherne imellem. Og et indgående kendskab til det undersøgte erhverv er nødvendigt, når det skal undersøges i dybden. Dette er et stort krav, når man samtidig ved, at de mennesker, hvis erhverv skal dokumenteres, har brugt måske 4 læreår for at lære dette. Selvfølgelig er det mekaniserede arbejde stereotyp og har enkle arbejdsfunktioner, men her skal i stedet kendes til de maskiner og fabrikationsprocesser, som ingeniører og teknikere har konstrueret. Også her ligger nye krav til undersøgeren. De tidligere samfund - hvori etnologer og andre kulturforskere har udviklet sine metoder - var betydelig mindre komplicerede. Alle samfund havde nogenlunde ens råvarer og færdigbejdningen havde forholdsvis få former.

Mange erhverv er ved at forsvinde eller de er ved at blive omformet så meget, at det faktisk er nye erhverv, som er opstået. Og med de gamle udlærte forsvinder også kendskabet til deres arbejdsliv, til en kultur som tidligere levede men som nu er blevet overflødiggjort af "fremskridtet" med dets mere effektive former. Hvis det skal være muligt at dokumentere de første 25 år af vort århundrede, skal der gøres et arbejde inden for meget få år. Omfanget er uoverskueligt stort - alene af den grund, er det nødvendigt at diskutere fornuftige arbejdsmetoder for at undersøgelse og indsamling kan foregå så hurtigt, at man vil kunne nå en nogenlunde dækning med de få midler, som er til rådighed.

Redskaberne ved en dokumentation - som for alle midler, der benyttes ved ethvert videnskabeligt arbejde - skal afpasses efter undersøgelsens formål. Nu skal denne artikel være konkrete overvejelser af almen interesse, så der er ikke i det følgende blevet givet for håndfaste målsætninger (se afsnittet om spørgeliste). Den skal være forholdsvis generel, men alligevel så fast defineret, at redskaber til undersøgelsen kan blive foreslået. Man kan måske nøjes med at definere målet med dokumentationen bredt: man skal kunne sikre en senere rekonstruktion. Et teoretisk mål, men måske fornuftigt her. Der kan henvises til et par enkelte værker, som er historisk orienterede: Ragner Pedersen med et lille essay om etnologisk dokumentation, Eva Fågerborg med konkrete dokumenter-

ger og Björn Hallert med mere omfattende omtale af hele samfundet.

Den følgende omtale bygger på erfaringer fra arbejdet ved udformning af en generel indsamlingsmodel for "Arbejdererindringer"s pilotprojekt i Slagelse (se omtale andet steds i dette nummer). Eksemplerne er hentet fra Vilh. Langes tobaksfabrik.

Når man starter på at dokumentere arbejde, går man i gang med at undersøge hvad der findes på virksomheden i dag. Det er indlysende ved en nutidsdokumentation, men selv ved historiske studier er det brugbart. Det er her alle trådene har været samlet, og måske er også herigennem lettest at rekonstruere dem. Altså som en start at registrere nutidens forhold og så herfra køre tilbage i tiden. Hvornår er denne fabrikationsproces blevet indført? Hvordan var det tidligere?

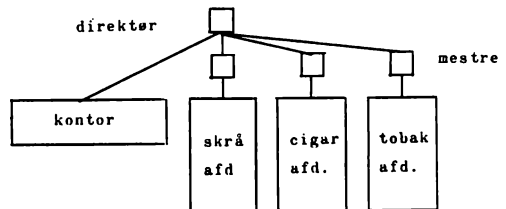
Men det er ikke altid muligt at gå tilbage i tiden, hvis der har været foretaget store ændringer ved produktionen, eller virksomheden kan være blevet flyttet eller er nedlagt. Virksomheden Vilh. Langes tobaksfabrik var for os næsten så utilgængelig som det var muligt: bygningerne stod der ganske vist, men siden 1954 havde der ikke været produceret andet end skrå, og dette ophørte i 1966. Ingen driftledere levede endnu og ingen arkivalier fandtes bevaret - bortset fra de mest generelle offentlige dokumenter.

Disse overvejelser skal ikke omhandle samtidsdokumentation; her skal bare konstateres at det er et spændende dokumentationsområde i sig selv med de mange metoder i form af film, video, båndoptagelse, observation o.s.v. Det følgende skal gælde mere utilgængelig dokumentation vendt mod fortiden. Ved denne dokumentation findes meget få udviklede metoder - hjælp kan i begrænset omfang hentes fra fagundervisningsmateriale samt fra enkelte tidligere delstudier af f.eks. bevægelsesundersøgelser, som industrien har benyttet kommersielt ved udarbejdelse af hensigtsmæssige udformninger af maskiner og fabrikationsgange.

Organisationsdiagram for Vilh. Langes tobaksfabrik.

Dette gælder fra omkring 1920 og frem til virksomhedens nedlæggelse.

Et sådanne diagram kan forholdsvis let opstilles for en virksomhed. Oplysninger om funktionerne i virksomhedens bygninger i store træk samt om mestrenes arbejdsområder vil være de vigtigste kilder til den rekonstruktion.

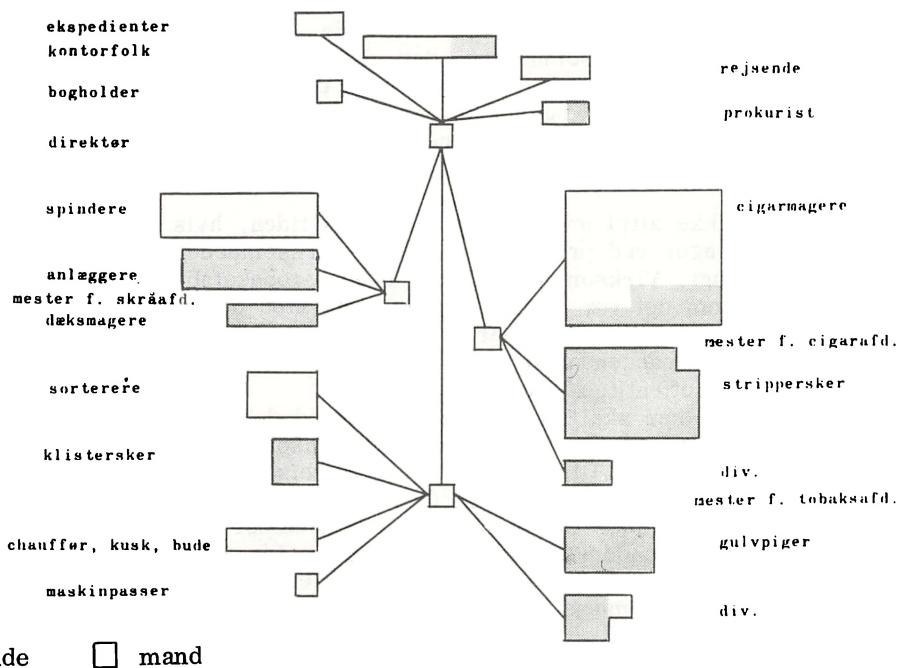
Principper for udvælgelse.

For et totalt billed af arbejdslivet omkring en enkelt fabrik, kræves ideelt at alle tidligere medarbejdere giver deres billed til et stort samlet puslespil. Nu er dette ikke praktisk muligt - arbejdet med at få kontakt med alle er umuligt og også arbejdsmæssigt uoverkommeligt for de tit mange hundrede tidligere arbejdere.

En bevidst udvælgelse af meddelere er derfor nødvendig, og her kan man få gavn af viden om, at en fabrik er et socialt system, hvor visse træk går igen fra person til person. Mange af brikkerne i puslespillet vil være nogenlunde ens. Der vil være nuanceforskelle på mange måder - der vil være forskellige forudsætninger og forskellige forhold under arbejdet iøvrigt. Men alligevel - en vis generalisering er nødvendig. Uden at komme særlig meget ind på det her, må ud-

Funktionsskema. Vilh. Langes tobaksfabrik 1925.

Ud fra mere indgående kendskab til virksomheden, kan der opstilles et detaljeret skema over de enkelte arbejdsfunktioner. Meddelelserne fra den første indsamling af oplysninger kan give meddelelser, som sammen med meddelelser fra lønningsbøger, erhvervsstatistik o.l. kan danne baggrund for denne opstilling.

gangspunktet være, at fabrikken er et social system (klassedelt), med en opsplitning af arbejderne i grupper med fælles arbejde og iøvrigt fælles forhold. Hver gruppe har sine helt specielle forhold at berette om.

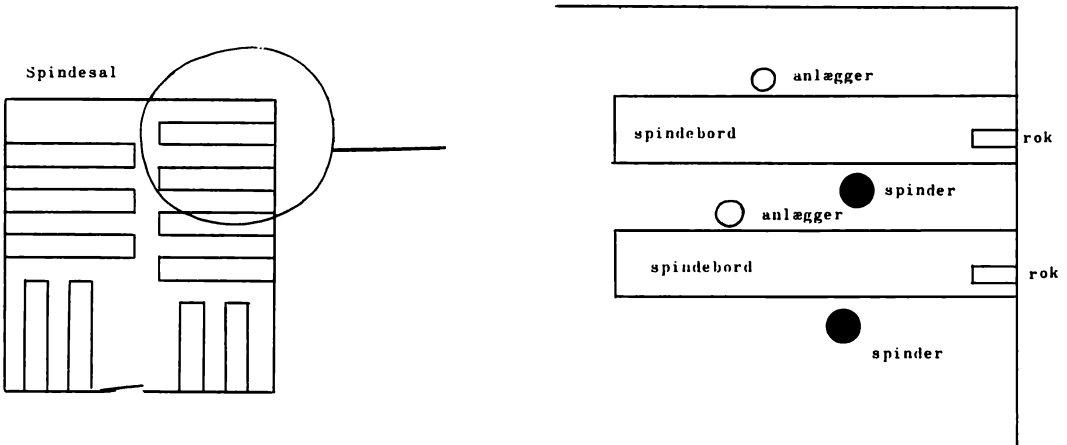
Arbejdet for en udvælgelse vil i første omgang være at bestemme "de små vi-grupper". Her findes desværre meget lidt teoretisk litteratur. Måske kan den bedste hjælp hentes fra anden-generationen af managementforfattere som eks. Jon Hartmark m.fl. eller Joan Woodward. Derimod er et iøvrigt udmærket studie af Sverre Lysgaard ikke særlig velegnet. Hans bestemmelse af "vi-gruppen" er for bred til at det er operativt i denne sammenhæng - de små grupper skal bestemmes ret fint.

Oplysninger til en første grov opstilling af arbejderkategorier, kan komme fra virksomhedens ældre ledere eller arbejdsformænd, eller oplysningerne kan findes i arkivalisk materiale (lønningsbøger eller hvervstællinger). Med denne viden kan der opsættes et første skema over virksomhedens sociale system, og herudfra kan de første interviewpersoner udvælges.

For at foretage den endelige bestemmelse af arbejdergrupperne, kan erfaringer fra de første interviews benyttes. For den konkrete tobaksvirksomhed viste det sig hurtigt, at der fandtes en del arbejde med store grupper af arbejdere: cigarmagere, sorterere, strippere eksempelvis. Men denne viden er sjælden nok. Der må mere indgående studier af arbejdet til før en endelig udvælgelse kan gøres. Bl.a. skal der foretages en mere indgående detailanalyse af de enkelte arbejdsfunktioner. De første interviewede kan gennemgå virksomhedens enkelte lokaler, og her angive hvilket arbejde, som har været foretaget hvor. Sammen-

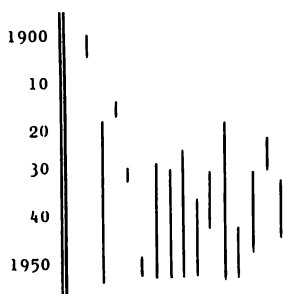
Funktionsanalyse.

Skematisk arbejdsanalyse, spindesalen Vilh. Langes tobaksfabrik i 1920'erne. For at kunne udvælge interviewpersoner nøjagtigt, må man vide konkret, hvilket arbejde der blev gjort, og hvor det blev gjort. Planbeskrivelser af virksomheden kombineret med mundtlige oplysninger kan give en fastsættelse af hver enkelt arbejders placering. Her er det spinderen med sin hjælper (anlæggeren), der danner arbejdsfællesskab. Et særligt problem findes for de personer, som har flere arbejdsopgaver og som derfor ikke er fikseret ved en enkelt maskine eller arbejdssted.

hænget mellem maskiner, lokaler og arbejdet iøvrigt er nyttig baggrundsviden at have her. Der kan henvises til eksempler på arbejdsdokumentation på mikroplanet hos Heinrich Popitz m.fl., hos Hans-Wolfgang Stieber og mere overfladisk hos Elliott Jaques. Ud fra denne funktionsanalyse kan den endelig beskrivelse foretages.

Det viser sig ofte, at en mængde arbejdsfunktioner kun har været for enkelte arbejdere. Jobrotation kan dog til en vis grænse hjælpe til at de fleste arbejdsfunktioner kan blive medtaget - ens meddelere kender tit til mere end et enkelt arbejde fra egen erfaring. Under hele arbejdet skal der dog gøres kontrol for at sikre en dækkende repræsentativ udvælgelse. En måde at kontrollere dette på kan ske ved samtale om samtlige arbejdere. F.eks. kan man benytte det typiske billed af de ansatte stående ved fabrikkens bygninger. Når dette vises de forskellige meddelere med spørgsmål om hvem der findes på billedet, kan man for det første sikre sig en bedømmelse af hver enkelt meddelers kendskab til de øvrige arbejdere. For det andet kan man herigennem få at vide om der skulle være gruppekaraktistikker, som man iøvrigt ved udvælgelsen ikke har været klar over. Det kan være periodiske arbejdere, som traditionelt er vanskelige at komme i forbindelse med, eller det kan være personlige træk, som ikke kommer frem ved en repræsentativ kvoteudvælgelse efter arbejdsmæssige kriterier. Ved den konkrete virksomhed var begge dele tilfældet: de omvandrede svende blev en manglende gruppe, ligesom de mange handikappede på virksomheden var en gruppe, som man umiddelbart ikke var opmærksom på. På lignende måde kan der tænkes andre forhold, som ikke umiddelbart kommer frem: "festforhold", politiske aktiviteter etc. Hvis alle ens meddelere kan fortælle om alle personerne på et sådanne gruppebilled, er man nogenlunde sikker på, at have fået dækket samtlige grupper på en eller anden måde.

Tidsskema.

Skema for de første informanter ved dokumenteringen af Langes tobaksfabrik, Slagelse januar 1979.

Spørgeliste.

Ved dokumentation er det praktisk at have en slags tjekliste, for at gå efter om alle spørgsmål er søgt besvaret. Oftest skal der dog i praksis improviseres efter de særlige forhold, men som afslutning trykkes et udkast til en spørgeliste af universiel karakter om industriarbejdet. De praktiske erfaringer vil vise, om denne kan dække alle de ønskværdige forhold. Den forudsætter samtidig at andre spørgelister er blevet besvaret (om barndom og det første arbejde) for at der vil kunne gives en dækkende beskrivelse af den enkelte arbejders forudsætninger.

Alle emnerne fra spørgelisten vil kunne blive uddybet gennem mere detaljerede spørgelister ligesom listen kun dækker en del af industriarbejdet. Denne liste skal altså suppleres med mere dybtgående lister og lister udarbejdet for specielle faggrupper.

Litteratur.

Per Boje: Det industrielle miljø 1840-1940. Kilder og litteratur. Kbh. 1976.

Eva Fägerborg: Dokumentation av Mackmyra sulfittfabrik. Stockholm 1975.

Björn Hallerdt: Leva i bruksamhälle. Stockholm 1957.

Elliott Jaques: The changing Culture of a Factory. London 1951.

Sverre Lysgaard: Arbeider kollektivet. Oslo 1961.

Ragnar Pedersen: Etnologisk dokumentasjon av industriell virksomhet og teknisk forløp. s. 55-65 i: Museernas kulturhistoriska datainsamling. Stockholm 1977.

Heinrich Popitz m. fl.: Technik und Industriearbeit. Tübingen 1976.

Hans-Wolfgang Stieber: Interaktion als Ausdruck der sozialen Organisation einer Arbeitsgruppe. s. 75-95 i: P. Atteslander (Hrsg.): Konflikt under Kooperation im Industriebetrieb. Köln 1959.

Gunnar Sillen: Stiga vi mot ljuset. Om dokumentation av industri- och arbetarminnen. Malmö 1977.

Spørgelister med indhold om arbejdsliv.

Minneslista för memoarskrivare. Nordiska Museet, 1975.

Minnesinnsamling. Spørreliste. Lønnsarbeidere. Historisk Institutt. Universitetet i Trondheim u.å.

i Byggnadsarbetarminnen. Stockholm 1950.

Spørreliste, Norsk Folkemuseum. u.å.

Vejledning ved levnedsskildring. Nationalmuseets arbejder- og håndværkerundersøgelse, Danmark u.å.

i Leva i bruksamhälle. af Björn Hallerdt. Stockholm 1957.

The Voice of the Past. Oral History. af Paul Thompson. London 1978.

Stadstraditioner. Folklivsarkivet, Lund. u.å.

Industriminnesdokumentation. Handbok. Svenska Cellulosa- och Pappersbruksföreningens industrihistoriska utskott. Stockholm u.å.

i Arbeider kollektivet. af Sverre Lysgaard. Oslo 1961.

Udkast til spørgeliste om arbejdsforhold.
 for interviewere og meddelere

Spørgelsten forudsætter en tidligere besvarelse af spørgsmål om vedkommen des levnedsløb samt desuden speciel liste om ungdomsarbejdet.

Introduktion

Hvornår startede De på virksomheden. Hvor længe var De der; på hvilke afdelinger og med hvilket arbejde.

Hvorfor fik De dette arbejde. Var det dét De ønskede. Hvad mente Deres familie om det. Hvem skaffede det.

Starten

Hvordan blev De modtaget. Hvem viste rundt. Fandtes nogen optagelsesritualier. Skulle De give øl eller lignende den første arbejdsdag.

Hvem viste Dem arbejdet. Hvem gav oplæringen.

Hvordan aftaltes den første løn og øvrige forhold som mødetid, pligter etc. (Hvis virksomhedens produktion og arbejdsdag er ukendt, gennemgås den i grove træk).

Beskrivelse af arbejdet. (gives for hvert arbejdssted, som De har arbejdet i virksomheden)

Hvilke arbejdsopgaver bestod arbejdet i. Hvilke lokaler færdedes de i. Hvordan var arbejdslokalerne indrettet. Hvilke maskiner skulle De betjene.

Hvem arbejdede De sammen med. Hvem traf De under arbejdet. Var De afhængig af arbejdskammerater eller arbejdede De alene. Besøgte De andre afdelinger. Fik I besøg fra andre afdelinger.

Hvordan foregik en typisk arbejdsdag. Hvad tænkte De på under arbejdet. Hvordan var arbejdets rytme. Fandtes der sæsonsvingninger eller andre uregelmæssigheder.

Arbejdskammeraterne

Hvem var de andre arbejdere på virksomheden. Hvor mange og hvilket køn og alder. Hvilken uddannelse havde de og hvilket arbejde fik de. Kendte du deres navne.

Havde De familie og tidligere venner på arbejdspladsen eller inden for samme erhverv. Kom De privat sammen med nogle fra arbejdet.

Hvilke forskellige personligheder fandtes. Kom der "flakkere" på virksomheden. Eller sæsonarbejdere og gæstearbejdere. Var der forskelligheder mellem forskellige faggrupper.

Giv eksempel på godt og dårligt kammeratskab. Skildrer diciplinen og sammenholdet. Hjalp man dem som ikke var så dygtige eller hurtige.

De overordnede

Hvem var Deres nærmeste overordnede. Hvem samarbejdede han med. Hvem havde han igen som overordnet. Hvordan tiltaltes de. Hvad så de igennem fingre med.

Havde du selv underordnede. Kunne arbejdere give ordre til andre arbejdere. Hvem satte sig ind i drifts- og økonomiske forhold for styringen af produktionsgangen.

Omgangsfører

Hilste man når man kom. Hvem hilste man på. Hvem sagde man du og De til.

Var der mulighed for at tale sammen i arbejdstiden. Hvem kunne og hvem kunne ikke. Hvad talte man om. Hvilke småpauser fandtes. Fandtøes der "klikker". Sang man. Havde man øgenavne. Hvordan fejredes fødselsdage o.l. Fejrede man fritiden (ferie, week-end eller fyraftensøl eks.)

Spisning o.l.

Hvornår kunne man spise. Hvor spiste man. Havde De egen mad og drikkevarer med.

Måtte man ryge. Fandtøes der bestemte steder hvor man måtte ryge.

Var der forbud mod ophold bestemte steder.

Arbejdstid og hvil

Hvordan var den daglige arbejdstid. Hvordan havde man fri i ugen. Hvorledes var særlige fridage (eks. 1. maj, jul, nytår, påske). Hvordan kontrolleredes mødetiden. Hvordan aftaltes ferie.

Var der tit overarbejde. Hvordan kom man på skiftehold. Var der sæsonsvingninger for arbejdet. Hvem blev fyret ved mangel på arbejde. Hvem blev antaget ved mangel på arbejdskraft.

Til og fra arbejdet

Hvordan kom De til arbejdet. Beskriv vejen. Fulgtes De med andre. Hvor boede de øvrige arbejdere.

Påklædning n.v.

Hvilket tøj gik du i. Hvilket forskelligt tøj gik de forskellige i. Havde man speciel personlig udrustning (værktøj, beskyttelsesbriller etc).

Blev arbejdstøjet udleveret. Fik man tilskud til tøjet.

Hvor foregik ønklædningen. Hvor blev tøjet opbevaret.

Fælles aktiviteter

Fandtøes der samlingssteder på eller ø mkring virksomheden. Hvornår blev de benyttet.

Hvilke fælles aktiviteter fandtes (skovture, personalefester, jubilæer, fødselsdage). Hvorledes foregik disse.

Gik man til et fælles værtshus i frokosten eller før og efter arbejdstiden.

Sundhedsforhold

Hvilke maskiner eller fabrikationspro cesser var direkte sundhedsfarlige. Skete d er ulykker på arbejdspladsen. Hvem gik det ud øver. Blev der gjort noget for at afskærme maskinerne eller andre foranstaltninger. Hvordan fungerede Arbejdstilsynet.

Fandtøes der giftige dampe eller støv. Hvorledes var udluftningen. Hvorledes blev der gjort rent. Støjede visse maskiner meget. Hvorledes var belysningen.

Var der arbejde, som i længden var opslidende. Har arbejdstempoet været det samme hele tiden. Fandtøes der bad eller vaskeømuligheder. Hvordan hjalp man syge kolleger. Hjalp virksomheden.

Løn

Hvordan aftaltes lønnen. Var der timeløn, akkord evt. fællesakkord. Hvem satte akkorden. Hvem målte ud. Var der nogen som arbejdede langsommere eller hurtigere end andre. Gav dette problemer. Var der nogen som lavede godt eller dårligt arbejde. Viste man hvad de andre tjente. Talte man tit øm l ønnen

Hvornår blev lønnen udbetalt. Var der tillæg til lønnen (jule- og andre gratialer, fri brændsel, bolig, kost). Blev der trukket i løn ved dårligt arbejde ø.l.

Fandtøes der opsparingsordninger. I. ødan dækkedes man v ed sygdom. Kunne på-

rorende få hjælp ved død, langvarig sygdom eller invalidering. Fandtes der børnehaver, pensionistholiger, feriehus og andre fordele.

Måtte man tage af fabrikens råvarer eller fabrikation til eget forbrug. Fandtes der større rapserier. Hvad var straffen, hvis det blev opdaget.

Havde De arbejde ved siden af. Havde De køkkenhave, fiskede, gik på jagt eller anden mulighed for indkomst.

Fagligt arbejde

Hvilke fagforeninger havde medlemmer på virksomheden. Var De medlem. (Hvorfor ikke). Hvem var fagforeningens faste kontakt. Hvem opkrævede kontingent

Hvem var tillidsmand d. Hvordan valgtes han.

Fandtes der klubber på virksomheden. Hvilke aktiviteter skete der her.

Har der været strejke eller anden form for arbejdskamp på virksomheden. Hvad var da grunden, og hvordan løstes den. Indsamledes der penge eller underskrifter eller anden form for støtte for andres arbejdskampe.

Hvorledes var den politiske aktivitet til daglig, ved folketing- og landstingsvalg og ved overenskomstforhandlinger. Hvem forestod forhandlingerne om de specielle vilkår på virksomheden.

Var der personlige konflikter mellem enkelte arbejdere og ledelsen. Hven fyrede og ansatte. Søgte de overordnede at vinde arbejdernes tilslutning til deres ideer.

Var der personlige konflikter arbejderne indbyrdes.

Karriereforløb

Hvordan kunne man avancere. Hvilke fordele kunne man få (bedre arbejde, mere i løn, funktionærfordele). Kunne man selv søge andet arbejde på virksomheden eller var det kun ledelsen som bestemte.

Var der mulighed for videreuddannelse (fagskoler, kurser etc.)

Hvordan blev arbejdslederne rekrutteret. Hvordan så man på en tidligere kollega som arbejdsleder.

Hvorledes foregik pensioneringen. Hven viste opmærksomhed.

Ved mangel på arbejde: hven blev fyret. Blev de samme senere genantaget.

Hvorfor holdt De selv op.

Lokalsamfundet

Var der butik eller udsalg ved virksomheden. Hvilke lokale leverandører og aftagere fandtes. Til reparationer og ombygninger benyttedes da håndværkere udefra.

Hvordan var forholdet til de omkringboende. Hvordan var forholdet til andre grupper i byen.

Familie og fritid

Kom familiemedlemmer på virksomheden. Kom andre på besøg. Faldt de forbi, havde ærinder eller blev inviteret ved specielle lejligheder.

Var De sammen med arbejdsfæller i fritiden. Hvor mødtes man. Dyrkede man f.eks. idræt sammen.

Viste arbejdsgiveren og de overordnede interesse for arbejdernes private forhold.

Forandringer

Hvilke større forandringer skete i Deres tid på virksomheden (ændring af fabrikanlæg, nye råvarer, lokaler, værktøj, maskiner og transport). Hvordan klaredes forsyningskriser eks. verdenskrigene. Skete der rationaliseringer. Indførtes tidsmåling.

Mange kvinder havde hjemmearbejde for tabaksindustrien. Konen ruller cigarer om aftenen, medens manden læser i Socialdemokraten og får sig en pipe tobak. I tiden hvor de statslige servicefunktioner endnu ikke var fuldt udbygget, blev hjemmearbejdet af mange kvinder opfattet som en måde at forbinde pligterne i hjemmet og evt. børnepasning med behovet for en ekstra indtjening. Foto. Kbh. 1908, ABA.

Arbejderfamilien. under den tidlige industrialisme.

af Gunnar Solvang

Ud fra historisk-materialistisk litteratur afgrænses og placeres arbejderfamilien på et analytisk plan. Afgrænsningen gøres ved klassespecifikke træk samt placering i produktionsstrukturen. Empiriske eksempler kobles til den teoretiske referenceramme for at fremdrage forhold til karakteristik af arbejderfamilien.

Denne artikel skal først og fremmest betragtes som et forsøg på at foretage en afgrænsning og placering af arbejderfamilien på et analytisk plan ud fra teoretisk litteratur, som tager udgangspunkt i en historisk materialistisk teoriopfattelse. Afgrænsningen af familien skal ses på baggrund af de specifikke træk ved arbejderklassen i modsætning til de øvrige samfundsklasser, samt arbejderens placering i forhold til den samfundsmæssige produktionsstruktur og familiens placering i produktionsprocessen.

Dernæst har jeg ved kobling til det empiriske materiale søgt at fremdrage nogle væsentlige direkte og indirekte forhold til karakteristik af arbejderfamilien. Eksempelmaterialet dækker perioden ca. 1870-1910 og fortrinsvis familier i hovedstaden, hvorfor landarbejderfamilien ikke er behandlet.

I dispositionen har jeg delvist benyttet de begreber som Lena Dalgård og Harrit Holter anvender i deres analyse af familien: form, struktur og funktion. Både hos Dalgård og Holter sker der dog til tider en sammenblanding af begreberne på det analytiske plan. Begreberne har derfor for mig at se en vis begrænsning især ved applicering til virkelighedsplanet. Jeg mener, at det her er svært at holde dem adskilt, fordi begreberne netop i det empiriske materiale indgår i et samspil, der fremstår som en helhed. Dernæst må det fremhæves, at langt fra alle væsentlige forhold omkring en behandling og karakteristik af arbejderfamilien lader sig rumme indenfor de nævnte begreber, især ikke når de anvendes empirisk.

I modsætning til den måde Dalgård og Holter i deres teoretiske diskussion anvender begreberne form, struktur og funktion - til differentiering - mener jeg at man snarere skal betone begrebernes indbyrdes afhængighed i den materielle helhed, hvori de fremtræder på virkelighedsplanet.

Når jeg i det flg. har set på arbejderfamiliens form, er det ikke kun familiens størrelse og generationssammensætning der er afgørende. Såvel familieform som de boligmæssige rammer bestemmes af de objektive forhold i samfundets basisstruktur - den materielle produktionsproces og produktionsmåde. Forholdene må derfor ses i en vis sammenhæng.

En del af arbejderfamiliens struktur og funktion behandles på baggrund af arbejdsdelingen mellem den mandlige og kvindelige lønarbejder; forhold som arbejderen var underlagt i den kapitalistiske produktionsstruktur - herunder arbejdslønnen og dens størrelse for deltagelse i den samfundsmæssige produktion.

Som eksempel på den vigtigste del af de fysiske livsfornødenheder lønarbejderen måtte tilvejebringe via salg af sin arbejdskraft, er kort medtaget et afsnit om arbejderfamiliens kostforhold.

Ligeledes behandles arbejderfamiliens reproduktionsforhold i forbindelse med familiens struktur og funktion. Her tages forholdene omkring funktionen op til belysning, som det nærmere er skitseret i fig. 2. Den viser spaltningen af familiens funktioner som følge af den kapitalistiske produktionsproces - arbejdsdeling og funktionstømning.

Familien - nogle generelle træk.

Både i de såkaldte primitive samfund og til dels i den tidlige historiske fase af den europæiske kultur, var en lang række af de basale sociale funktioner placeret i familien som institution.

Familiens udvikling op gennem tiden skal hovedsagelig ses som et resultat af den historiske udvikling, gennem hvilken de økonomiske, sociale og politiske samfundsforhold har formet familien mere end familien har været medformer af det omgivende samfund.

Dette bygger først og fremmest på den antagelse, at familien som institution er en passiv enhed. Samtidig taler man om familien som en efterslæbende institution, set på baggrund af de ideologiske, de økonomiske og produktionsmæssige forhold, som nedfælder sig i familieinstitutionen og ofte først viser sig efter en vis tid. Kernen i dette forhold ligger i at enhver institution socialiserer sine deltagere til sig selv (jfr. Holter: 33).

I det kapitalistiske samfund er familier i alle klasser til en vis grad dannet i den borgerlige families billede hævder såvel Holter som Dalgård. Det var en familietype, udformet under den tidlige handelskapitalisme (manufakturen), hvor dens centrale opgave bestod i kapitalforvaltning, produktion og reproduktion. Den borgerlige familie som eksisterende økonomisk enhed er imidlertid forsvundet. Men den har sat sig dybe spor i familieinstitutionen frem til i dag, idet den efterleves i alle klasser og lag i vort samfund, hvilket netop tilkendegiver familien som en efterslæbende institution.

Både Holter og Dalgård fremfører, at den proletariske familie er opstået ud fra sine egne forudsætninger, og der peges på at der fra første færd var fælles træk med borgerskabet, der ledte udviklingen fra den feudale produktionsform frem til den kapitalistiske produktionsform.

Til belysning af forholdene mellem familien og den givne samfundsstrukturs produktionsmåde skal vi derfor først se på relationerne mellem familien og den feudale og kapitalistiske produktionsmåde.

Familien og den feudale produktionsmåde.

Feudal- og bondesamfundet bruges ofte som et analytisk billede på en produktionsenhed, med klar fremtrædelse af forholdene mellem familien og den herskende produktionsmåde.

Ejendomsforhold, udbytningsforhold og autoriteten fremtrådte klart. Godejeren, herremanden og kirken havde ejendomsretten til jorden, og bonden vidste hvornår han arbejdede for herremanden, og hvornår han arbejdede for sig selv på den jord som han havde brugsretten over. Hoveriydelse, tiendeafgift m.v. fremstod klart for begge parter. Vi kan derfor tale om den feudale produktionsmåde som en synlig og utilsløret produktionsproces (Jfr. Holter:43).

Jorden dannede livsgrundlaget i bondesamfundet, hvor familie og hushold på gården udgjorde en samlet produktionsenhed, med hovedvægten lagt på produktion af varer og livsfornødenheder til egen konsumtion. Jorden udgjorde således det vigtigste produktionsmiddel, selv om bonden kun sad inde med brugsretten.

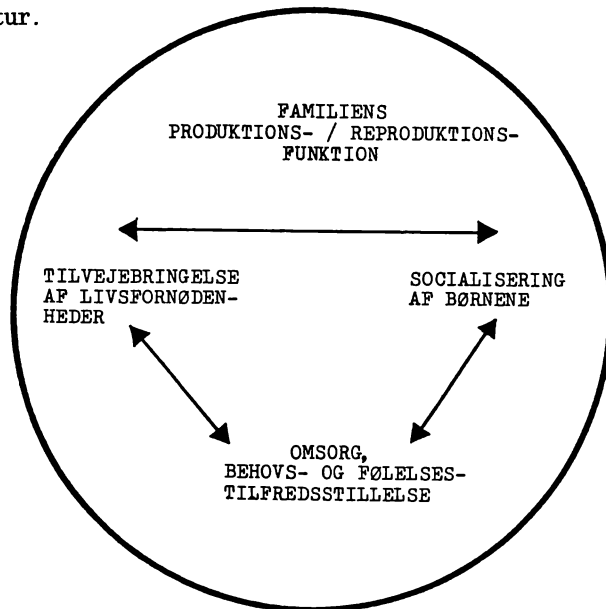
Alle familie- og husholdsmedlemmer deltog i produktionen, hvortil socialiseringen af børnene var nært tilknyttet. Som jordbruger levede familien nær produktet, og relationerne mellem den givne produktionsmåde og familiens form, struktur og funktion blev hermed afgørende for produktionsenheden. Alle familiemedlemmer var knyttet sammen både hvad angik den produktionsmæssige og den reproduktionsmæssige side af produktionsenheden. Til den produktionsmæssige side henregnes: tilvejebringelse af livsfornødenheder via produktionen - heri indgår desuden konsumtionen. Produktionen er dels samfundsmæssig dels individuel.

Ved reproduktion forstås: Reproduktion af slægten, fødsel og amning af de spæde børn. Fremstilling af konsum- og brugsgenstande til daglig forbrug af individerne i familie og hushold. Som reproduktion ved opdragelse og uddannelse af den unge, opvoksende generation i familien til at videreføre den ældre generations erhverv og værdinormer (jfr. Dalgård: 168). Som en vigtig del af reproduktionsfunktionen skal desuden henregnes de omsorgs- og følelsesmæssige behov, som blev dækket indenfor familiens rammer.

Med produktionsenheden menes altså: den direkte sammenhæng mellem produktionen og reproduktionen, som i den feudale familie - dvs. enheden af samfundsmæssig og individuel produktion (jfr. Dalgård: 168).

Relationer og sammenhæng mellem familiens produktions- og reproduktionsfunktion under den feudale produktionsstruktur.

fig. 1

De nært sammenknyttede relationer der herskede indenfor familien og husholdet

bidrog først og fremmest til en stabilisering af feudalsamfundet. Dernæst må påpeges det udprægede lokalfællesskab der herskede familierne imellem.

Familien og den kapitalistiske produktionsmåde.

Som resultat af den kapitalistiske produktionsmådes gradvise udvikling - fra handels - over industri - til monopolkapitalisme - blev denne produktionsmåde efterhånden den dominerende, og slog igennem ved industrialismens gennembrud. På dette tidspunkt af den historiske udvikling konstitueres den proletariske familie, og det bevirker, at der stilles en række nye og ændrede krav til producentens (lønarbejderen) familieform- og funktion.

Industrien havde brug for mobil og specialuddannet arbejdskraft (mobil både i geografisk og social forstand, men også i tilknytning til det lokale fællesskab). Med ændringen i produktionsmåden og med en arbejdsdeling, fulgte en opløsning af produktionsenheden, hvorved familien mistede sit økonomiske grundlag, nu hvor den ikkelængere producerede sine egne forbrugsvarer.

Som lønarbejder i industrien bestemte man ikke selv over sine arbejdsredskaber eller det færdige produkt; den enkelte kunne ikke længere selv tilrettelægge sin egen arbejdsgang. Nu var det fabrikanten, der ejede produktionsmidlerne, det var ham, der havde magten og besad kapitalen - ham, der bestemte.

Familiens livsgrundlag afhang nu ikke længere af naturen. Dens kamp for at overleve var ikke mere en direkte kamp med naturen, som det havde været for feudalbonden. Til gengæld blev industriarbejderfamilien mere afhængig af nogle få menneskers forgodtbefindende, nemlig de der ejede fabrikkerne, maskinerne, råstofferne og kapitalen (jfr. Heigård:30).

Arbejderfamiliens stilling i samfundet skal derfor ses som en følge af den nye placering familien fik i forhold til produktionsprocessen, hvor den samfundsmæssige produktion - og til dels den individuelle produktion - fremover kom til at foregå udenfor produktionsenheden.

For at forklare den kapitalistiske produktionsmådes funktion, bliver det nødvendigt at indskyde et led - afsætningen - mellem den samfundsmæssige og den individuelle konsumtion, nemlig distributionen af de produkter, der individuelt skal konsumeres (jfr. Busck m.fl.:5). Man taler derfor i denne forbindelse om produktionsfæren, cirkulationsfæren og konsumtionsfæren. Når den enkelte producent ikke længere er herre over sine egne produktionsbetingelser og skaber sine egne eksistensmidler (livsfornødenheder) på en eller anden måde, er han tvunget til at reproducere sig på andres betingelser. Han bliver derfor tvunget til at sælge sin arbejdskraft til kapitalejeren for at skaffe sig de nødvendige livsfornødenheder til sin egen og familiens reproduktion. Lønnen og størrelsen af denne, er bestemt af faktorer som han ikke har indflydelse på, nemlig det kapitalistiske varemærked. Det vil sige, at dette sætter rammerne for industriarbejderens eksistens, såvel fysisk som psykisk, og på den måde rammen for familiedannelse og familiens reproduktion.

Det direkte forhold mellem produktion og reproduktion blev indirekte, nu hvor der produceredes til et marked, og ikke direkte til menneskets behov. Den bagvedliggende sammenhæng mellem disse forhold, blev efterhånden mere og mere uigennemsigtig og tilsløret i takt med den kapitalistiske produktionsmådes fremadskriden og udbredelse.

Man blev industriarbejder, fordi det var den eneste mulighed for at tjene

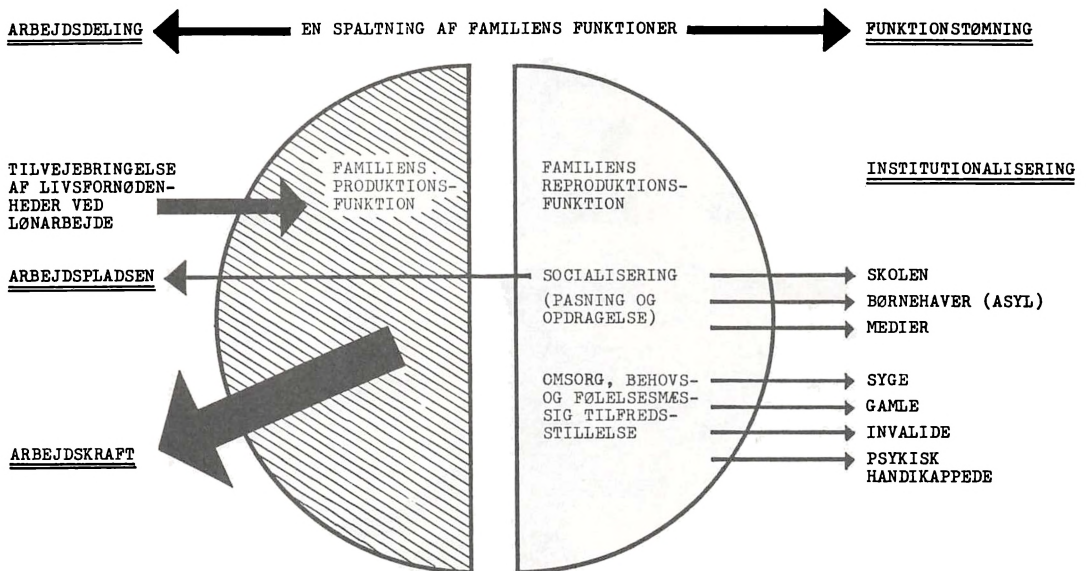
til livets opretholdelse. Arbejdet var blevet et middel til at leve i stedet for at være en del af målet med livet. Dette var en væsentlig årsag til ændringerne i familiens form og funktion.

De familier, der vedblev at leve under de samme omgivelser og med samme arbejde som tidligere (den feudale struktur) vedblev at være organiseret på samme måde. Men de familier, der flyttede til andre miljøer - til byerne - og blev lønarbejdere, måtte konstituere sig på en ny måde.

Hjemmet kunne ikke længere som tidligere fungere som ramme omkring familiens funktion - stedet hvor man arbejdede, hvilede ud, socialiserede børnene osv.; kort sagt levede størstedelen af familiens liv i fællesskab. Faderen, og i mange tilfælde moderen, arbejdede nu ude. Børnene arbejdede måske også ude, gik i skole, eller måske begge dele.

Opsplitningen af familiens produktions- og reproduktionsfunktion under den kapitalistiske produktionsstruktur.

fig. 2.

Den industrielle udvikling, der medførte en arbejdsdeling, havde forårsaget, at der opstod en spaltning mellem familiens tidligere produktions- og reproduktionsfunktion. Denne spaltning bevirkede en fremmedgørelse i forhold til produktionsprocessen - en følge af de økonomiske forhold omkring den kapitalistiske produktionsmåde - merværdidannelsen.

Fabrikarbejderen vidste ikke længere, hvornår han arbejdede for sig selv, og hvornår han arbejdede for fabriksejeren, fordi arbejdsprocessen på fabrikken var meget svær at gennemskue. Parallelt med spaltningen af familiens funktioner indtraf tillige en funktionstømning af de tidligere funktioner. Det var først og fremmest den produktionsmæssige side af funktionen, der gled ud, da tyngdepunktet af produktionen flyttedes bort fra hjemmet, udenfor familien til fabrikker og virksomheder. Samtidig med den kapitalistiske produktionsmåde opstod nye behov, bla. i forbindelse med de kvindelige lønarbejdere i industrien. Der blev således brug for pasning af børnene, når både faderen og moderen forlod hjemmet om dagen.

Brede vuggestue og asyl opført 1905. Bygningen blev skænket som gave fra direktør Daverkosen til arbejderne på Brede Klædefabrik i anledning af sit 25 års jubilæum. Institutionen bevirkede, at de kvindelige arbejdere ikke behøvede at afbryde eller helt opgive deres arbejde på fabrikken. Gaven blev således en direkte medvirken til funktionstømning af dele af "Brede-arbejderfamilien"s reproduktionsfunktion. Foto. forfatteren, 1979.

På denne måde blev en række af hjemmets tidligere reproduktionsfunktioner trukket ud af familien. De fleste af disse funktioner blev institutionaliseret ved hjælp af statens og fabriksejernes medvirken. Det gjaldt først og fremmest dele af socialiseringsprocessen, der blev forlagt til skoler, børnehaver (asylers), og desuden arbejdspladsen, navnlig med det tiltagende børnearbejde på fabrikkkerne.

Men også forskellige former for forsorg, der tidligere blev varetaget indenfor familien, gled ud. Gamle, syge, invalide og psykisk handicappede blev ikke længere et familieanliggende, men opsamledes af de nye institutioner, der kom til.

Karakteristisk for familien blev, at man afskar en række af de tidligere forbindelser. Det gjaldt navnlig slægten - gamle og børn; men også hvad der havde været af tidligere fællesskab. Mobilitetskravet havde ført til en funktionstømning og isolering af familien, både i forhold til slægten, omgivelserne og det lokale fællesskab.

Familien bestod nu kun af to voksne - forældrene - og børnene - en kærnefamilie. Hjemmet blev fremover det sted, hvor man hvilede ud; rammen omkring familiens og samfundets reproduktion af arbejdskraften, og familien som konsumtionsenhed.

Arbejderfamilien - et forsøg på afgrænsning.

Befolkningsstilvæksten på landet, de politiske forhold og den stigende arbejdsløshed førte fra midten af 1800-tallet og frem mod århundredeskiftet til en omfattende proletarisering af landbefolkningen. Den fandt sted i takt med ændringerne i landbrugsstrukturen, og gjaldt navnlig landarbejdere, daglejere og tyende. Den befolkningsgruppe, der siden tog flugten fra landet til byerne - eller udvandrede til oversøiske lande - hvor de kom til at danne basis for den fremvoksende arbejderklasse (jfr. S. Å. Hansen:245ff. og Hvidt:246ff).

I sin analyse forklarer Dalgård indirekte arbejderfamiliens opkomst gennem henvisning til den proletariske families konstitution - familien." hvor begge forældre er lønarbejdere i de store industrier" (Dalgård:169). Konstitueringsprocessen viser her adskillelsen mellem produktion og reproduktion, men blot fra den modsatte side af borgerskabet, nemlig fra den side hvor manglende ejendom til produktionsmidlerne er det afgørende. "Det faktum, at arbejdereren er tvunget til at sælge sin arbejdskraft til ejeren af produktionsmidlerne for overhovedet at kunne overleve" (Dalgård:166).

De nævnte forhold gælder imidlertid for alle lønmodtagere, således også for store dele af den borgerlige familie. Mange forhold, som Dalgård fremdrager (vedr. arbejderfamilien) - f.eks. togenerationsforholdet - er ikke kun specifikt for arbejderfamilien, de gælder også for den borgerlige familie. Men også andre forhold er det nødvendigt at stille sig kritisk overfor. Alene den omstændighed at ikke begge forældre i den proletariske familie (arbejderfamilien) altid var lønarbejder, rejser en vis usikkerhed omkring definition og afgrænsning. Det bliver derfor forskellige modsætningsfyldte kriterier omkring arbejderfamilien i forhold til den borgerlige familie generelt, Dalgård trækker ind som primære forklaringsfaktorer. Arbejderfamiliens psykiske og ideologiske særstilling i forhold til andre familier osv. foruden familiens form, struktur og funktion.

I et forsøg på at definere arbejderklassen fremfører Arne Lie Christensen

fire kriterier for denne befolkningsgruppe, som jeg imidlertid mener kan være brugbare til karakterisering af arbejderfamilien såvel på det analytiske plan som på virkelighedsplanet:

1. De ejer ikke produktionsmidlerne.
2. De sælger deres arbejdskraft på det åbne marked. Arbejdskraften er derfor blevet en vare som købes og sælges på lige fod med andre varer.
3. De bidrager ikke til at lede organiseringen af produktionen i samfundet, og de har ikke på anden måde ledende stillinger (enhver person, som lever af lønarbejde alene, tilhører derfor ikke arbejderklassen).
4. Relativt set har en arbejder et lavt lønniveau, han tjener lidt i forhold til det, han producerer. (Christensen:6).

Ved hjælp af ovennævnte kriterier er arbejderen - og arbejderfamilien - defineret efter sin plads i produktionsprocessen. Med begrebet arbejderfamilien mener jeg derfor: den familieform der opstod med industrialiseringen i Danmark mod slutningen af 1800-tallet, hvor forældrene var lønarbejdere i industrien. Arbejderfamilien lader sig udskille fra den øvrige befolkning, hovedsagelig på baggrund af familiens specifikke form og funktion (til dels også familiestrukturen); men først og fremmest på baggrund af familiens placering i forhold til produktionsprocessen.

Det bliver således de ydre økonomiske forudsætninger der sætter grænsen for den struktur, hvorunder arbejderfamilien vokser frem - forhold som også Weber-Kellermann fremhæver, som de væsentligste og afgørende forudsætninger (jfr. Weber-Kellermann:127 ff.).

Derudover må tilføjes, at der naturligvis sideløbende med den kapitalistiske udvikling hele tiden sker ændringer i arbejderfamiliens struktur og funktion - forholdene er ikke statiske på noget tidspunkt af den historiske udvikling, hverken analytisk eller i virkeligheden.

Arbejderfamilien og dens boligforhold.

Med industrialiseringen fulgte indvandringen fra landet til fabrikkerne - byerne begyndte at vokse, og der blev behov for nye boliger. Der var imidlertid stor forskel på de enkelte byers vækst. I København var væksten på det nærmeste eksplosionsagtig; fra 1860-1911 var der tale om en tilvækst på ca. 350%. En opgørelse fra 1885 viser, at 48% af befolkningen var født udenfor hovedstaden, og altså var indvandrere (Pol.Hist. bd. 12:35).

I København måtte der af forsvarsmæssige grunde ikke bygges mellem voldene og søerne før 1873. Resultatet blev et omfattende byggeri af side-mellem- og bagbygninger i gårde i den indre bydel. En fjerdedel af byens befolkning boede omkr. 1870 under sådanne forhold i lejligheder indrettet i kælder, tagetager, pakhuse osv.

Da bebyggelse af brokvartererne tog sin begyndelse opstod Nørrebro og Vesterbro - det var etagebyggeri, der især blev udlejet til arbejderfamilier. De kunne ikke betale ret høj husleje, derfor byggede man mange billige og små lejligheder. Jo flere lejligheder og jo billigere byggeri, des mere kunne hus-ejeren tjene. Man byggede ikke arbejderboliger i den form, fordi det var nødvendigt. Man byggede, fordi det kunne betale sig at investere i fast ejendom som et led i den kapitalistiske produktionsproces og den samfundsmæssige udvikling.

Såvel familieform som de boligmæssige rammer for arbejderfamilien blev sat af de objektive forhold i samfundets basisstruktur.

De fleste tilflyttere var enlige eller såkaldte to-generations (kærnefamilier), der flyttede fra en større familie- og husholdsenhed fra landet - ofte indeholdende flere generationer. Hermed opstod en adskillelse mellem familien og den tilbageblivende slægt på landet. Mange indvandrere opretholdt i begyndelsen kontakten tilbage til slægten på landet (jfr. Ek:138, IHA. 2079), men kontakten varede i mange tilfælde ikke ud over 1. generation.

Såkaldte tre-generations familier var ikke almindelig blandt invandrede arbejdere, ligesom der heller ikke indgik tjenestefolk i husholdet. Mange arbejderfamilier havde derimod ofte logerende; de bidrog til nedsættelse af huslejen.

Da familien Christensen i begyndelsen af 1890'erne flyttede fra Lolland til Nørrebro, fik de en to-værelses lejlighed med køkken i en lejekaserne med 46 lejligheder i baghuset. Familien bestod af forældre og flere børn. Faderen var til at begynde med ufaglært arbejder, i lighed med de fleste øvrige af ejendommens beboere. Om beboerne skriver drengen Christian:

"Efterhånden blev vi klar over, at ikke alle var rigtige familier med mand, kone og børn. Der boede bl. a. enker, hvor manden var død eller løbet væk. Flere af disse enker havde 2 eller 3 børn. Der var også helt enlige kvinder, som syede, og som ofte fik besøg af fine mænd, der gav dem penge som hjælp til husleje og mad. Og endelig var der nogle yngre kvinder, som arbejdede om natten, og som drengene nede i gården kaldte "ludere" (Christensen:37).

Boligforholdene i lejligheder i Vognmagergade som Alma Petersen beskriver i sine erindringer, var omtrent som hos familien Christensen. Man havde en lille entre, et værelse til gården, samt et smalt kammer.

"Køkkenet var et lille firkantet hul, med et lille vindue ud til trappen, et fast komfur og en åben skorsten... I denne lejlighed, som var vort hjem i 12 år, stod i den store stue en ret bred seng med halm som underlag og nogle elendige rester af lagener og gamle dyner - vi sov mange i den seng, min mor og flere af hendes unger" (Petersen:21).

Karakteristisk for arbejderfamilien var, at den ofte flyttede. Det gjaldt således også familien Jensen, der efter at have boet flere steder i det indre København flyttede til en 2½ værelses lejlighed med køkken i Strandgade på Christianshavn. Familien - hvor faderen var ufaglært arbejder - bestod af forældre og 12 børn; flere var dog døde som små.

Lejligheden i Strandgade var indrettet med et værelse til daglig opholdsrum og legerum for børnene. Her spiste og sov hele familien. Et rum udgjorde den "pæne stue", som var aflåst til daglig. Stuen blev kun benyttet om søndagen og ved særlige lejligheder som f. eks. konfirmation. I tilknytning til et lille køkken var der lidt rumplads under taget til opbevaring af madvarer. Et ekstra rum som familien rådede over var som regel udlejet til en logerende (IHA:2079).

Hos den faglærte arbejder - en typograffamilie med kun et barn - flyttede man fra en to-værelses til en tre-værelses lejlighed med køkken i Sundby på Amager. Også her udgjorde det ene af værelserne den pæne stue, som var indrettet efter borgerligt mønster:

"Der kom vi ikke meget. Den var ikke helt tabu, men næsten" (O. Hansen:11).

Det næsten bortsanerede Jærggade 1-25 med den smalle "kasernegård" og bagsiden af de delvist tomme lejligheder i Fiskergade. I sådant lejebyggeri flyttede arbejderfamilierne ind under den begyndende industrialisme. Omtrent hvor skurvognen står, boede familien Christensen en tid i en to-værelses lejlighed m. køkken over gangen for 8 kr. om måneden. I dag bor stadig mange familier i samme byggeri og under lignende boligmæssige forhold som dengang. Foto. forfatteren, 1979.

De samme tendenser i boligindretning påvises også i andet materiale. Ek mener således, at der i familiers disposition omkring to-rums lejligheder er en klar tendens til "finrumsdannelse" - som regel det rum der vender mod gaden(Nöden, Lund) (jfr. Ek:44).

Hvad angår arbejderfamiliens boligforhold i provinsen, var de pladsmæssige forhold ikke stort anderledes. Af en undersøgelse som lægen Th. Sørensen foretog i 1870'erne fremgår det, at et- og to-værelses lejligheder med køkken var det almindeligste. Derimod kunne der i provinsen høre en stump havejord til lejligheden (jfr. Sørensen:49).

Den karakteristiske arbejderfamilie var en kærnefamilie, bestående af forældre og børn. Omkring århundredeskiftet havde arbejderfamilien i København gennemsnitlig 4-5 børn. Men da spædbørnsdødeligheden - bl.a. grundet bolig-mæssige forhold-var ret høj hos arbejderne, var fødselshyppigheden i virkeligheden langt større.

De fleste arbejderfamilier boede i udlejningsejendomme både i hovedstaden og provinsen. Lejlighedens kvalitet, beliggenhed og pris afhang af familiens indtægt. Et- og to-værelses lejligheder med køkken var det almindeligste. Huslejen var størst i København, men her lå lønningerne også noget højere (jfr. S.Å.Hansen:264 og Sørensen).

De fleste arbejderfamilier stræbte efter bedre boligforhold - som f.eks. typograffamilien - men det lykkedes kun for få at forbedre deres situation ud over det normale. Mange indmeldte sig i en byggeforening, hvis formål var at skaffe arbejderne bedre boliger. Et eksempel er lægeforeningens boliger på Østerbro. Flertallet forblev dog boende i lejligheder. Kun meget få arbejderfamilier i København opnåede at få eget hus i den nævnte periode.

Da kolonihaverne begyndte at dukke op, lykkedes det imidlertid mange at erhverve sig en smule havejord udenfor byen.

Arbejderfamiliens løn- og arbejdsforhold.

I de fleste arbejderfamilier var manden hovedforsørgeren. Den løn arbejderen fik ved at sælge sin arbejdskraft, afhang først og fremmest af, om han var faglært eller ufaglært, hvilket fag det drejede sig om, og arbejdspladsens beliggenhed - i København eller i provinsen. Dertil kom forskellen i almindelig timeløn og akkordløn.

I mange tilfælde måtte kone og børn arbejde ved siden af, enten for at supplere mandens indtægt, eller fordi manden gik arbejdsløs. De fleste ufaglærte arbejdere havde sjældent fast arbejde hele året rundt. Andre årsager til kvindens lønarbejde kunne være, at familien blev ramt af sygdom.

I de såkaldte ufuldstændige familier, måtte de enlige kvinder dog forsørge sig selv og børnene. Indenfor tobaksindustrien udgjordes således over halvdelen af arbejdsstyrken i 1874 af kvinder og børn - henholdsvis 21,6% og 31,0% (jfr. Emerek & Siim:29).

Oscar Hansen fortæller, at faderens løn i 1897 lå på 16-18 kr. om ugen, med en arbejdstid fra 7-19 om hverdagen og 8-12 om søndagen. Han var typograf og hørte til de bedre lønnede arbejdere, og ville ikke have, at moderen skulle have lønarbejde:

"Når man var gift, var man gift, og så skulle konen ikke gå på arbejde, men passe hjemmet". (O.Hansen:10).

Hos familien Jensen i Strandgade gjaldt lignende arbejdsforhold m.h.t. arbejdstiden. Også her var manden forsørgeren. Som formand tjente han 100 kr. om måneden, hvilket ikke var den laveste løn efter datiden (slutning af 1890'erne).

Kvinderne var altså hjemmegående i de to arbejderfamilier; hverken de eller børnene havde lønarbejde. Det kunne der være forskellige grunde til. Primært så de fleste mænd helst deres koner forblive hjemme og passe lejlighed og børn, men dertil kom at kvinder og børns arbejds løn var betydelig lavere end mændenes. Det var derfor ualmindeligt at kone og børn tilsammen tjente mere end 1/10 af familiens samlede indtægt (jfr. Ulriksen:5).

Når kvinderne tog lønarbejde i industrien, så var det først og fremmest af nød. Det var ofte ugifte kvinder med børn eller enker. For disse grupper var det eneste reelle alternativ til lønarbejdet i reglen prostitution (jfr. Emerek & Siim:28). Forholdet omkring de hjemmegående kvinder skal i lighed med andre træk ved arbejderfamilien ses som led i et forsøg på at efterstræbe den borgerlige families levevis og -form. Graden af selvstændighed og afhængighed i produktionen og familien står således direkte i forhold til den enkeltes placering i produktionsprocessen. Strukturen sættes af det herskende ideologiske mønster, der bestemmer familien på et givet tidspunkt, ud fra givne ejendoms- og distributionsforhold i en given produktionsmåde.

Differentieringen indenfor arbejderklassen og det stadige forsøg på indbyrdes splittelse, betyder, at den enkelte arbejder stræber efter at overtage de borgerlige normer. Dertil kommer et evigt jag efter de magt- og statussymboler, der symboliserer dette tilsyneladende skridt ud af proletariatet, og som tillige giver udtryk for at have borgerskabets standard (jfr. Dalgård: 266).

En væsentlig årsag til, at kvinderne blev holdt hjemme var, at de ved at akceptere en lavere løn end mændene, kom til at virke direkte som løntrykkere for arbejderklassen. Dette førte til splittelse af den samlede arbejderfront. Dernæst betød forholdet omkring hjemmearbejde i industrien - som mange kvinder var beskæftiget ved - en ubehagelig konkurrence for den mandlige arbejder. I strejkesituationer klarede mange fabrikanter sig nemlig med hjemmearbejdere. De var sjældent organiserede, og kom derfor til at fungere direkte som skruetrækkere (jfr. Emerek & Siim:33).

Hjemmearbejde var i den tidlige fase af industrikapitalismen en slags overgangsform mellem kvindens traditionelle forpligtelser overfor hjemmet og det egentlige fabriksarbejde. Mange fabrikanter udnyttede imidlertid kvindens svage position til ekstra fortjeneste, idet arbejdstiden forlængedes væsentlig, da kvinden selv måtte hente og bringe materialerne. Desuden måtte man selv lægge lokale, lys og varme til. På trods heraf var aflønningen ekstrem lav - fabrikanterne fik en stor ekstrafortjeneste.

I familien Christensen måtte moderen sammen med børnene forsørge familien, når faderen var arbejdsløs. Hun ernærede sig ved at lave ildtændere til en grosserer - børnene hjalp til med fabrikationen. Materialet måtte hun selv skaffe sig (jfr. Christensen:20). Forholdene ændredes ikke synderligt, da faderen endelig fik fast arbejde på en tobaksfabrik til 13 kr. om ugen - han drak det meste af lønnen op. Da drengen Christian var 10 år gammel blev han

lønarbejder og fik halvdagsarbejde på samme fabrik som faderen.

At drengen kun arbejdede 5-6 timer daglig skyldtes udelukkende fabriksloven, der kom i 1873 - loven indeholdt derimod intet angående børnearbejde i forbindelse med hjemmeindustrien (jfr. S.Å.Hansen:259).

Udnyttelsen af børnearbejde fik med industrialismen og den kapitalistiske produktionsmåde et andet sigte end under den feudale produktionsstruktur med det nære samspil mellem familieform, socialisering og arbejdskraften og dens sammensætning i større husholds- og produktionsenheder.

" Barnet måtte gøre sin nytte, men fordringerne til det var små, som forøvrigt til den voksne også - udsvedningen var endnu ikke sat i system. Barnet hjælper til, arbejder sammen med forældrene og de gamle, mest hjemme ved.

Først industrialismen gør det til et udbytteobjekt. Det måler dets små kræfter i forhold til den voksne arbejders ud fra ren og skær profitsynspunkter og skyder det ud bag maskiner, hvor der er en øre at tjene på det, bruger det til at slå den voksne ud, vender dets spæde kræfter dræbende mod dets egen far. Eller mor, for oftest er det hustruen, der som den billige arbejdskraft må slå manden ud, for at barnet så som den endnu billigere kan sætte moderen på gaden". (Nexø:69).

Efterhånden som børnearbejdet - med loven i 1873 og 1901 - blev gradvist indskrænket voksede imidlertid den kvindelige del af arbejdsstyrken tilsvarende, og lå omkring århundredskiftet på ca. 45% (jfr. Emerek & Siim:30).

Når det gælder den mandlige arbejders gennemsnitsløn, viste der sig at være stor forskel mellem hovedstaden og provinskøbstæderne, som det fremgår af den første landsdækkende undersøgelse fra 1872. Industrien og fabrikerne var imidlertid ringe udviklet i provinsen i forhold til København, hvilket på sin vis afspejles gennem de relativt få indtægter en provinsarbejderfamilie havde fra børnearbejde (jfr. Sørensen:45 ff.)

Konjunkturopsvinget først i 1870'erne medførte i forbindelse med den voksende arbejderbevidsthed en kraftig lønstigning. Prisstigninger på varerne førte imidlertid kun til en reallønstigning på ca. 20%. Op gennem 1890'erne bedredes forholdene, så der i løbet af den periode blev tale om en reallønstigning på mellem 30 og 40% (jfr. S.Å.Hansen:254 ff.).

Trods lønstigning levede mange arbejderfamilier alligevel omkring en eksistentiel ydre margin - nær sultegrænsen. Tærsklen for familiens overlevelsesmuligheder var lav. Faktorer som arbejdsløshed, faldende indtægter og sygdom betød for mange familier, at de blev slået ud af kurs.

Arbejderfamiliens kostforhold.

Størrelsen af familiens kostbudget afhang af de enkelte medlemmers indtjeningsmuligheder. Omkring 1880'erne brugte arbejderfamilien 70-80% af lønnen til fødevarer. Reallønstigningen i 1890'erne betød, at man kom ned på at bruge 50-65% af lønnen til mad. (jfr. Yde-Andersen:573).

En undersøgelse af 250 danske arbejderfamiliers kostforhold omkring århundredskiftet (1891-1901) viser, at udgiften til fødevarer faldt til henholdsvis

47% i købstæderne og 57% i landdistrikterne. Jo mindre lønnen var, desto større procentdel gik der til kosten. (jfr. Heiberg & Jensen:103).

Med tiden blev kosten imidlertid gennemgående billigere. Samtidig med at distributionsnettet blev udbygget, kunne der købes flere varer. Trods stigende kalorieindhold og ændringer i fødens sammensætning til sundere kost, var der stadig stor variation i de enkelte arbejderfamiliers daglige kost. Da arbejds-lønnen ikke kunne reguleres opad, var den eneste mulighed, når der f.eks. kom flere børn til i familien, at spare på kosten. Da mange arbejderfamilier levede nær sultegrænsen, blev resultatet underernæring og fejlnæring, og som følge heraf stor børnedødelighed i disse familier (jfr. Christensen og IHA:2079). Et barn fra arbejderklassen havde dobbelt så stor risiko for at dø som et barn fra middelklassen.

Hos de bedre stillede arbejderfamilier fik man undertiden to retter mad til hovedmåltidet; men i fattige familier kam der ikke varm mad på bordet hver dag. I stedet spiste man tørkost - fedtemadder eller smørrebrød. Et eksempel fra Christensen fortæller om faderen, der en aften kom hjem med en kæmpe torsk - det gav mad nok til de sultne munde i flere dage.

Af moderens sparsomme midler blev der købt et lille mål kartofler, for 4 øre sennep og salt som supplement til aftenens festmåltid:

"Ved hjælp af affald fra ildtænderne og hele spåner, fik mor snart både kartofler og "bukser" i kog. Hvor var det spændende med den ild i kom-furet. Fedtemadder blev jo aldrig kogt... Endelig blev der serveret. Kæmpe bukserne lå på vores største fad, og mor skar nu i skiver, først til os børn og dernæst til far og så til sig selv. De skiver forsvandt hurtigt, og hvor vi spiste, nej åd... Skive efter skive åd vi, og kartofler til. Det var hengemt halvsult og livsdrift, der nu krævedes ind". (Christensen:23 ff).

Det var ofte sparsomt med pålæg på den mad man spiste i hjemmet. Derimod var det vigtigt med pålæg på den mad, der skulle spises på arbejdspladsen - hjemmets fattigdom kunne således skjules udadtil for arbejdskammeraterne. I mange arbejderhjem fik manden desuden bedre og mere mad end de øvrige familiemedlemmer. Det gjaldt både i hovedstaden og for købstadsfamilien (jfr. Sørensen:50 ff.).

Generelt må man nok sige, at hovedstadens arbejderfamilier ikke synes at have levet dårligere end man gjorde i provinsen, men de havde sjældent mulighed for at dyrke have eller evt. holde høns og svin (jfr. Sørensen ff.).

Arbejderfamiliens reproduktion - familieliv og fritid.

Arbejderfamilien havde, som vi har set, mistet sin oprindelige funktion som produktionsenhed, og stod nu kun tilbage med sin reproduktionsfunktion. Det var først og fremmest familiens samfundsmæssige funktion gennem reproduktion af arbejdskraften; herudover den daglige reproduktion i form af fysiske livsnødvendigheder som bolig, mad, tøj etc.

På længere sigt var der desuden tale om fødsel, forsørgelse og socialisering af børnene, foruden en række psykiske reproduktionsfunktioner at varetage.

Arbejdskraften blev betalt i form af løn. Det blev familiens opgave at

forvalte, hvad der var nødvendigt af livsfornödenheder gennem reproduktionen. På grund af at manden, konen og børnene for det meste deltog i tilvejebringelsen af de nødvendige reproduktionsomkostninger, blev såvel den fysiske som især den psykiske reproduktion af familien i hjemmet forsømt. Arbejderen blev nedslidt i den kapitalistiske produktionsproces - en fysisk og psykisk destruktion.

Restitueringen af arbejderen - såvel den materielle som den psykiske - er kulturelt bestemt. Den er sat af den på et givet tidspunkt herskende ideologiske overbygning, afhængig af i hvor høj grad ideologien er integreret via arbejderfamilien i individets bevidsthed, gennem internalisering og socialisering. (jfr. Dalgård:257).

Fælles for familiens medlemmer - såvel hos borgerskabet som hos arbejderklassen under den kapitalistiske produktionsstruktur - var, at det enkelte individ integreredes i arbejdslivet, i klasser, i organisationer, osv. som individ og ikke som familiemedlem. Adskillelsen mellem familie og produktionsenhed bevirkede, at staten ikke længere stod som beskytter af familien, men af produktionen, og til dels garanterede reproduktionen af arbejdskraften. Samtidig fik andre institutioner - mere indirekte integreret i de offentlige myndig-

En del af den fritid, arbejderen lidt efter lidt fik efter århundredeskiftet, blev af mange tilbragt i kolonihaven. Stolt viser arbejdsmand Petersen sin have frem for gæster. Havekolonien lå bag det gamle vandværk på Amager. Foto fra omkr. 1900 ABA.

heders område - til opgave at overtage dele af familiens opdragelses - og beskyttelsesfunktioner; det gjaldt børn, syge, gamle og handicappede. Der blev således tale om, at individet blev udskilt fra familien - en individualisering. Når Holter i den forbindelse taler om, at familiegrænsen udadtil blev "gennemhullet" og i den forstand åbnet, berører hun i virkeligheden, hvad der tidligere her er omtalt som familiens funktionstømning. (jfr. Holter:45).

For socialiseringen af børnene betød det, at skoler, børnehaver og arbejdspladsen kom til at overtage dele af den tidligere primære familiefunktion. Forældrenes påvirkningsmuligheder og andel i socialiseringsprocessen blev indskrænket, alt efter den enkeltes deltagelse i produktionsprocessen og tilvejebringelse af familiens livsfornødenheder.

Med specialiseringen i samfundet fik familien - og ikke mindst ægteskabet - tildelt den specielle opgave at varetage omsorg, behovs- og følelsetilfredsstillelse hos det enkelte individ. Man taler i den forbindelse om familiens intimisering; med begrebet forstås: at familiemedlemmerne får dækket de følelsesmæssige behov via den øvrige del af familien.

Det var som regel de hjemmegående kvinder, der varetog den primære socialisering af børnene i arbejderfamilien. Men hvis kvinderne havde lønarbejde, blev pasning og opdragelse i stor udstrækning overladt til børnehaver, eller til andre søskende i børneflokkene (som f.eks. jfr. Petersen:24).

Da moderen og faderen i mange arbejderfamilier vendte trætte hjem efter dagens lange slid, havde de i de fleste tilfælde ikke kræfter til også at tage sig af børnene; tale med dem og lege med dem. Manglende primær socialisering var derfor udpræget blandt arbejderfamilier, hvor begge var udearbejdende: institutionerne, arbejdspladsen og i mange tilfælde gaden, blev de steder hvor barnet blev socialiseret til de givne samfundsnormer.

Der var naturligvis forskel i opdragelsen af børnene fra familie til familie. Såvel hjemmets økonomiske som de ideologiske forudsætninger var betydningsfulde og afgørende for, hvad der blev lagt vægt på ved socialiseringen. I mange arbejderhjem stræbte man imidlertid ikke alene efter de borgerlige normer på det materielle plan, men også på det immaterielle plan. Det kunne bl.a. være børnenes præstationer i skolen som f.eks. hos typograffamilien. Da drengen erobrede førstepladsen "var der glæde i hjemmet" - forældrene vogtede nøje over kvartalskaraktererne i flid, orden og opførsel.

De fleste børn i arbejderfamilien måtte allerede tidligt af økonomiske grunde deltage i en række arbejdspligter, som hos familien Christensen og Petersen. Pigen måtte passe de mindste søskende, og fra 7 års alderen tage byplads. Drengen deltog i hjemmeindustrien fra han var 4 år, og blev fabriksarbejder fra sit 10. år. Skolen som skulle passes ved siden af, blev for disse, som så mange andre arbejderbørn, af sekundær betydning. Forældrene tog børnene ud så snart det var muligt.

Efter konfirmation - endnu et borgerligt træk arbejderfamilien overtog, skønt mange arbejdere distancerede sig fra religionen - gjaldt det for de fleste om at komme i lære, ud at tjene, eller finde sig en eller anden beskæftigelse så man kunne klare sig selv.

For mange arbejderbørn var der i realiteten tale om en kort barndom uden harmoniske, trygge og kærlige opvækstvilkår. Barnet i arbejderfamilien

blev af økonomiske og ideologiske årsager tidligt konfronteret med det kapitalistiske samfunds rå og barske hverdagsnormer.

Det liv arbejderfamilien levede indenfor hjemmets rammer kunne være meget forskelligt, ligesom forholdet forældrene indbyrdes, samt forældre/børn også var forskelligt fra familie til familie. Kønsrollemønsteret lå dog for de allerfleste familiers vedkommende tæt op ad normerne i den borgerlige familie. De ydre samfundsrammer afspejlede sig i arbejderfamiliens struktur. Den udprægede faderautoritet, der herskede i hjemmet efter datidens normer, skal ses som et udtryk for den opdeling, der fandt sted mellem hjemmet og arbejdsplads. Den autoritære underlæggelse af de givne betingelser på arbejdspladsen blev i de fleste tilfælde direkte overført til familien og hjemmet. Her blev faderen "chef i firmaet".

I mange arbejderhjem oplevede børnene faderen som en fremmed mand, man helst skulle undgå for ikke at få klø. Kom han træt og udkørt hjem fra arbejde eller værtshus, skulle der ikke ret meget til. Skænderi og klø hørte til hverdagsbegivenheder i mange arbejderhjem. Angsten sad i kroppen på kone og børn, som det bl. a. fremgår af Nexø's erindringer:

"Børn i "barnets århundrede" måtte som regel leve livet uden at vide, hvordan det i menneskelig forstand vil sige at have en far. Han - "manden" som min lille søster kaldte far - gik hjemmefra ved firetiden om morgenen; når børnene vågnede, var han forlængst borte. Og når han vendte hjem om aftenen, havde moderen gerne sørget for, at de var til side, man vidste jo aldrig, i hvad tilstand han var" (Nexø:70).

Børnene og moderen var i reglen nærmest tilknyttet hinanden, især når moderen var hjemmegående. Ofte blev fortrolighedsforholdet forstærket gennem deltagelse i arbejdet i hjemmet. Det var i reglen hos moderen børnene søgte trøst og hjælp, og ofte var det hende, der måtte lægge sig imellem og beskytte børnene, når en hensynsløs og fortrukken fader vendte hjem fra arbejde eller værtshus - eksempelvis som i familien Christensen (jfr. Christensen:98). Naturligvis fandtes der arbejderfamilier, hvor far, mor og børn levede fredeligt sammen med hinanden, og hvor hjemmet opfyldte individets nødvendige behov for omsorg og følellestilfredsstillelse:

"Jeg mindes aldrig et ondt ord mor og far imellem, og skete det, at vi var lidt langsom til at rejse os sagde far: "Jeg synes, at I store piger kunne være lidt flinkere til at hjælpe mor"....Klø fik vi aldrig". (IHA:2079).

Den tid familien tilbragte sammen eller hver for sig ud over den egentlige arbejdstid, var meget forskellig hos de enkelte familier før århundredeskiftet. Det meste af arbejderens tid udover lønarbejdet gik dog til at spise og sove. Med en arbejdstid på 12-15 timer omkring 1870'erne var det man betegner fritid næsten ukendt. Mange kvinder, der havde industri- eller hjemmearbejde måtte ved siden af klare hjemmets pligter - madlavning, vask, reparation af familiens tøj, børnepasning osv. Det lå i datidens kønsrollemønster. Deres arbejdstid blev derfor i reglen betydeligt længere end mandens.

Dertil kom så de mange barnefødsler, der ofte indebar en såvel fysisk som psykisk belastning for familielivet. Indtil 1890'erne kunne der blive tale om et par timers fritid - det gjaldt dog langt fra alle.

Den tid, der trods alt blev til overs for nogle, blev anvendt meget forskelligt. Almindeligvis gik de fleste mænd hen på det nærmeste værtshus, hvor de evt. traf sammen med andre arbejdskammerater. Ofte foretrak manden værtshuset frem for at sidde hjemme hos familien i en overfyldt, indelukket og trang lejlighed.

Enkelte arbejdere gik til møder i fagforening, eller de var aktive i fagforeningskampen; andre gik ind i foreningsarbejde med andre formål for at forbedre arbejderens sociale kår.

Først for "anden generations arbejdere" blev der i realiteten tale om en egentlig fritid, med nedsættelse af arbejdstiden efter århundredeskiftet. For mange arbejderfamilier blev kolonihaven en ny ramme omkring familiesamvær, omgangskreds og fritid.

"Sidst i det 19'ende århundrede begyndte kolonihavebevægelsen, og far lejede 3 stk. i "Haveforeningen Vennelyst" ... Fars venner, især snedkermester Christensen hjalp med at bygge lysthuset "Gotfredsminde" efter mors far; og her levede vi vores liv fra tidlig forår til efterår, lugede, vandede og rev - kun lidt fritid havde vi, da skolen skulle passes... Far sagde, han byggede lysthuset for de penge han sparede ved ikke at ryge, og han tog i haven for at få frisk luft aften og helligdag, efter de sure dunster om dagen". (IHA:2o79).

Andre sider af familielivet kunne for de arbejdere, der ikke havde kolonihave-omgivelser at samles om, være en årlig udflugt eller skovtur. Enten familien alene eller sammen med en forening.

I mange arbejderfamilier var fattigdommen dog så stor, at endog ikke denne familieaktivitet fandt sted; mange arbejdere forlod sjældent byen, det var der simpelthen ikke råd til. Holde fri og rejse var en undtagelse, derfor slækkedes kontakten til slægtninge som familien havde på landet. I nogle familier lykkedes det trods fattigdom at få sendt børnene ud på landet; enten til slægtninge, eller som drengen i familien Christensen, der kom til en gårdmandsfamilie i ferien.

Sammenfatning.

Opløsningen af familien som produktionsenhed under den industrielle udvikling førte til, at arbejderfamilien blev afskåret fra sine produktionsmidler. Den måtte derfor sælge sin arbejdskraft for at kunne opretholde tilværelsen.

De levevilkår arbejderfamilien var underlagt med den kapitalistiske produktionsmåde afspejlede sig ikke blot i den daglige konsumtion og reproduktion, men først og fremmest i den daglige arbejdsproces.

Arbejdstiden udgjorde størstedelen af arbejderens liv; arbejderklassen var underlagt kapitalens disposition, hvad enten lønnen var høj eller lav. Lønniveauet var nok af en vis betydning for arbejderens, men det primære forhold var, at han var blevet afskåret fra produktionsmidlerne. At lønarbejderen på denne måde blev "fattig", skal ses i selve lønarbejdets generelle forhold til kapitalen. I den absolutte adskillelse mellem arbejde og kapital i den samfundsmæssige produktionsproces - merarbejde kontra kapitalakkumulation.

Skal man karakterisere arbejderfamilien og dens levevilkår, kan man derfor ikke alene udtrykke forholdene gennem reallønnen. I karakteristikken indgår en række såkaldte umålelige størrelser som varens kvalitet, forbruget og dets sammensætning, sundhedstilstanden, social sikkerhed, boligforhold, lønarbejde, arbejdstidens længde, arbejdsløshed osv.

Der er tale om komplicerede sammenhæng og vekselvirkning mellem økonomiske og moralske forhold, sociale og kulturelle forhold. Arbejderens lave løn i forhold til andre løngrupper må ses som et abstrakt totalbillede af familiens levestandard. Det afspejler ernæringsmidlers utilstrækkelighed i kvantitet og kvalitet, elendige boligforhold, hjemmets opløsning ved børne- og kvindearbejde, legemlig vantrivsel og åndelig degeneration; sidst men ikke mindst for familien en bestandig usikkerhed for dagen og vejen.

Litteraturhenvisning.

- Steen Busck m.fl.: Den jyske historiker. Klassestrukturen i Danmark, 1870-1920. 6. årg. 1973-74 nr.3-4
- Arne Lie Christensen: Arbejdermiljø. Dugnad, 4/1977.
- Chr. Christensen: En rabarberdreng vokser op. Kbh. 1961.
- Lena Dalgård : Familiens udvikling og funktion under kapitalismen, Århus 1974.
- Vagn Dybdahl : Fabriksfløjten kalder og I mellem- og baggygninger. Politikens Danmarkshistorie bd. 12. Kbh. 1965.
- Svend B. Ek : Nöden i Lund. Lund 1971.
- Harrit Holter : Familiens udvikling og funktion under kapitalismen. Oslo 1974.
- Oskar Hansen : Et københavnsk arbejderhjem. Danske hjem ved århundredeskiftet. Red. P. Bagge, Kbh. 1947.
- Poul Heiberg & Marie V.Jensen : Danske arbejderfamiliers kost 1897 og 1910. Månedsskrift for sundhedsplejersker, 1910-1911.
- Sv. Å.Hansen : Økonomisk vækst i Danmark bd. 1: 1720-1914, Kbh. 1978
- Janne Heigård : Familien. Kbh. 1975.
- Kristian Hvidt : Flugten til Amerika - eller drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914. Århus 1971.
- Martin Andersen Nexø: Et lille kræ. Kbh. 1969.
- Alma Pedersen : Erindringer. Københavnerne fortæller. Red. P. Strømstad, Kbh. 1974.
- Ruth Emerek & Birte Siim : Kvinders arbejds- og levevilkår - belyst gennem kvinder i tobaksindustrien. Kvindearbejde og kvindekamp. Århus 1976.
- Th. Sørensen : Bidrag til belysning af købstadsarbejderens vilkår. Kbh. 1975.
- Jørgen Ulriksen : Arbejderfamiliens hverdag i slutningen af 1800-tallet. Kbh. 1975.
- Ingeborg Weber- Kellermann: Die deutsche Familie. Versuch einer social-gesichte. Frankfurt a. M. 1974.
- D. Yde-Andersen: Arbejderen - første slægtled. Dagligliv i Danmark i det 19. og 20. århundrede bd. 11. Red. Axel Steensberg, Kbh. 1964.
- D. Yde-Andersen : Red. : Nationalmuseets industri-, håndværker og arbejderundersøgelser (IHA) Husvæsen. Kbh. Top. nr. 3 (2079).

Social stratifiering och kommunikation av status: Aspekt på svensk väckelserörelse.

af Sören Jansson

Den religiøse vækkelse i 1800-tallet bliver sat i forbindelse med den sociale omstrukturering, og det antydes, at vækkelsen er et statuskomplement til den etablerede kirke og kultur.

Den religiøsa väckelsen i svenskt 1800-tal.

Under loppet av 1800-talet förändrades det religiøsa livet i Sverige radikalt. Från att tidigare ha dominerats av enhetskyrkan, statskyrkan, var det mot seklets slut splittrat i vitt skilda grupperingar. Statskyrkans makt bröts succesivt och blev formellt möjlig genom upphävandet av konventikelplakatet 1858, vilket fram till dess förbjudit fria religiøsa sammankomster.

De religiøsa strömningar som under senare delen av 1800-talet kom att framstå som mäktiga rörelser hade då endast en kortare tid funnits inom landet. Både baptismen och den inomkyrkliga väckelsen genom Evangeliska Fosterlandsstiftelsen började sin egentliga verksamhet under 1850-talet. Emellertid pågick redan under 1800-talets första hälft en betydande väckelse, som tog sig uttryck

i lokalt begränsade rörelser som ex vis hoofianismen i Småland och Västergötland och Erik Jansismen i Hälsingland. I norra delen av landet hade det s k nyläseriet starka fästen. Under 1700-talet spelade även pietism och herrnhutism viss roll som separatistiska rörelser.

Baptismen och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen nådde vissa framgångar under 1850- och 1860-talen. Baptismens verkliga genombrott kom dock under 1870- och 1880-talen, då rörelsen hade sina mest framgångsrika år vad beträffar medlemsrekryteringen. En kris inom den kyrkliga väckelsen i slutet av 1860-talet var av positiv betydelse för den frireligiösa rörelsen. Föreningar och enskilda personer inom Fosterlandsstiftelsen bröt sig då ut och gick 1878 samman i Svenska Missionsförbundet. Därmed fanns de tre religiösa strömningar som under resten av 1800-talet och en bit in på 1900-talet kom att representera huvudlinjerna i svensk väckelserörelse.

Den sociala profilen varierade mellan olika religiösa riktningar. Medan de tidiga rörelserna under förra delen av 1800-talet och den senare baptismen hade markant lågstatusprofil uppvisade Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och Svenska Missionsförbundet en bredare social sammansättning. Den religiösa separatismen vann emellertid framför allt anhängare i de lägre socialgrupperna, bland torpare backstusittare och småbrukare samt bland gårdsägare, småhantverkare och arbetare i städerna. De välmående bönderna var sällsynta bland de väcktas skara. (Lundkvist: 1977: 104 ff.)

Några bakomliggande faktorer.

I den vetenskapliga litteraturen har pekats på olika faktorer som betydelsefulla för väckelsens omfattning. Bland sociala och ekonomiska faktorer kan följande nämnas.

Laga skiftet genomfördes från 1850-talet och innebar i första hand en koncentrerings av den tidigare uppsplittrade åkermarken, så att bönderna fick större sammanhängande skiften. Skiftet syftade också till att bondgårdarna skulle ligga nära den egna odlingsmarken, vilket medförde att de som tillskiftades jord på längre avstånd från byn tvingades flytta ut sina gårdar dit. Många har tolkat denna utflyttning som en av väckelsens grundförutsättningar. Den gamla bygemenskapen sprängdes och behovet av nya förenande band var stort, har det sagts, särskilt bland de utskiftade gårdarna där isoleringen medförde en nedbrytning av gamla traditioner.

På liknande sätt har man menat att den med industrialiseringen ökande flyttningen från landsbygd till stad skapade behov av nya gemenskapsformer. De som stannade kvar i byn saknade den gamla gemenskapen och kände sig ensamma medan de som flyttade till tätorterna hade svårt att växa in i den nya miljön och därför kände sig rotlösa.

Även förbättrade kommunikationer, främst utbyggnaden av järnvägsnätet, anses vara en orsak till väckelsens spridning. Andra mer indirekt verkande faktorer anses ha varit ökad läskunnighet, upplysning och folkbildning. Man har menat att detta ledde till att den överdrivna respekten för myndighetspersoner och präster avtog.

Den tro på laga skiftets revolutionerande betydelse, som kan spåras hos många författare, har numera till stor del avskrivits. Utskiftningen berörde en mindre del av bönderna och endast i undantagsfall kom de utskiftade gårdarna

så långt ifrån den gamla byn att de helt isolerades från bygemenskapen. I en aktuell undersökning av mälarlänens lantbebyggelse skriver t ex Gerd Enequist: "Det har i litteraturen varit mycket tal om at 'byar sprängts' genom laga skiftet...Menar man med sprängning att alla gårdar utom någon enda flyttats bort från byplatsen och mer eller mindre ut i periferin av det skifteslagsägda området, så har intet sådant exempel påträffats...Skiftets roll för byarnas 'upp-lösning' är snarast att det medfört en utglesning av bytomten, men inte en total förändring av bosättningen." (Enequist 1975: 100 f).

Omflyttningen från landsbygd till stad kan på olika sätt ha inverkat på väckelsens genomslagskraft. Emellertid torde dess samband med den tidigare väckelsen samt den stora väckelsevågen på 1870- och 1880-talen vara av begränsad betydelse. Det är först senare, under perioden 1890-1910 samt fr o m 1940-talet, som flyttningen till tätorterna framför allt sker.

Att förbättrade kommunikationer har underlättat spridningen av religiösa ideer, likväl som emigrationen medförde viktiga impulser från Amerika, står tämligen klart. Viktigt att observera är dock att man då endast talar om faktorer som verkat för ökad kännedom om vissa ideer, utan att därför på något sätt förklara varför vissa människor och inte andra anammat dessa ideer.

Ovan nämnda faktorer kan således endast delvis förklara väckelsens hastiga utbredning. Det torde därför vara värdefullt att ange fler tänkbara aspekter.

Väckelsen i mikro-makro-perspektiv.

Inom motivationspsykologin har man länge studerat vilken effekt de grundläggande fysiologiska och psykologiska behoven har för individens handlingar. (Se allm: Motivation: Human (i) International Encyclopedia of Social Sciences). Olika behov har därvid renodlats, bl a individens behov av positiva relationer till andra människor. Medan A.H.Maslow härför talar om "the love and affection and belongingness needs" (Maslow 1954: 89 f) använder R.Linton begreppet emotionell respons (Linton 1965: 13), vilket även används i det följande. Med emotionell respons åsyftas i snävare mening den positiva kontakten mellan människor; att individen möts av uppskattning och omtanke från andra. I vidare mening kan begreppet sägas sammanfatta djupt mänskliga strävanden efter egenvärde, självkänsla och identitet. (Jfr Daun 1976: 7 ff).

Behovet av emotionell respons kan därför, vid sidan av andra faktorer, i vissa avseenden sägas styra människors handlingar. Ett sätt att erhålla positiva värderingar från andra människor är att handla enligt vad som allmänt anses värdefullt och eftersträvansvärt. Den som har möjlighet att kommunicera eller förmedla en önskad bild av sig själv har, med andra ord, större förutsättning att tillfredsställa behovet av emotionell respons än om så inte är fallet.

Individens handlingar är emellertid inte uteslutande beroende av hennes egna resurser. Som kulturvarelse är människan underställd vissa övergripande förhållanden, makrostrukturella förutsättningar, som anger huvudinriktningen i hennes handlande. Individer som lever i ett samhälle är också inlemmade i dess normsystem (lagar och kollektiva värderingar), kodsystém (språk), ekonomiska system (sättet att tillvarata tillgängliga resurser) och sociala struktur (formella sociala relationer). En förändring av de makrostrukturella förhållandena medför därför ändrade förutsättningar för den individuella behovstillfredsställelsen. Föreliggande artikel avser att belysa väckelsen ur detta perspektiv.

Den sociala omstruktureringen i Sverige under början av 1800-talet antas för många människor ändra förutsättningarna att tillfredsställa behovet av emotionell respons. Väckelsen ses som en kulturform, vilken under nya förhållanden svarar mot detta behov.

Den sociale omstruktureringen under 1800-talet.

Under 1800-talets första del skedde en markant social omstrukturering på den svenska landsbygden. Mot slutet av 1700-talet steg folkmängden hastigt. Då antalet självägande bönder stod relativt konstant föll huvuddelen av folkmängden på de obesuttna, vilket rubbade det tidigare kvantitativa förhållandet mellan de båda grupperna.

Samtidigt ökade den sociala distansen. Fattigvårdsfrågans behandling i Riksdagen visar att nöden ständigt var ett akut problem, särskilt för de obesuttna. (Montgomery 1934) Trots detta kunde bönderna se sin sociala, politiska och även ekonomiska ställning förbättrad. Genom ett riksdagsbeslut 1789 blev det från 1790-talet allt vanligare att bönder blev självägande genom s k skatteköp. Från att ha arrenderat en gård av kronan (kronobönder) köpte man sig fri och betalade i stället skatt (skattebönder). Även kronoböndernas ställning förbättrades genom s k stadgad åborätt, vilken innebar att varken de eller deras barn fick avhysas så länge de fullgjorde sina skyldigheter. Böndernas status förbättrades även genom att de i ökad utsträckning fick rätt att inneha frälsejord samt att hålla tjänare. (Hechscher 1949: 270 ff)

Den ekonomiska effekten av skatteköp var inte direkt påtaglig, då skillnaden mellan arrende och skatt var liten. På längre sikt blev de emellertid viktiga eftersom bonden fick tillgång i fast kapital, vilket lade grunden till självständiga finansiella operationer. På 1830-talet började kreditinstitut växa upp samtidigt som inteckningarnas belopp ökades markant bland alla kategorier av jordägare. (Carlsson 1956: 195 ff) Därtill kommer att bönderna fick allt större politiskt inflytande i Riksdagen, accentuerat efter representationsreformen då Lantmannapartiet länge dominerade riksdagsarbetet.

Väckelsen - ett statuskomplement?

Förändringen av den sociala strukturen ändrade förutsättningarna för individens behovstillfredsställelse. Att ha en välskött gård och god ekonomi, att bjuda på storslagna kalas och gå till kyrkan i fina kläder ansågs eftersträvansvärt och gav därmed hög status i bondesamhället. Bönderna hade relativt goda förutsättningar att förmedla en önskad bild av sig själva. För de obesuttna blev det svårare att nå upp till denna målsättning. De kunde uppträda hederligt och nyktert, men i övrigt var möjligheterna begränsade. Fattigdom var inget att sträva efter och att vara hänvisad att förmedla bilden av denna fattigdom var otillfredsställande. Här fanns behov av kulturella former som kunde stärka egenvärdet och höja statusen.

De fria religiösa sammanslutningarna svarade väl mot detta behov. Här kunde man oavsett ekonomisk bakgrund träda in i ett brödraskap av särskilda kvaliteter. Kyrkan och dess folk var ogudaktiga syndare, den egna gruppen tillhörde de utvaldas skara med försäkran om en plats i Guds rike. Materiell lyx förkastades och betraktades som utslag av världslig fåfänga. Det eftersträvansvärda var att nå frälsning och leva ett gudfruktigt liv. Medlemmarna betraktade sina kamrater, och betraktades i sin tur av dessa, med nya ögon. Att leva i enlighet med gruppens normer gav hög status och därmed ett ökat

egenvärde.

Försakelsetankar av olika art och omfattning har stundtals spelat stor roll i den frireligiösa förkunnelsen. Inom den evangeliska väckelsen var det i första hand baptismen som uttryckte sådana tankegångar. Det var emellertid främst den lagiska väckelsen, vilken under förra hälften av 1800-talet på många håll föregick den evangeliska, som gav uttryck för försakelseläror. N.-A. Bringeus har visat att predikanter inom den hoofianska väckelsen riktade hårda slag mot olika former av dräktlyx. Om rörelsens förgrundsgestalt, komministeren i Svenljunga, Jakob Otto Hoof skriver han: "i främsta rummet vände han sig emot dans, superi, kort- och tärningsspel, men han ivrar även mot julkalas, jullekar och julskämt, hedniska tidsfördriv, prydnader i hus, mat och kläder, bohag, överflödiga bröllop och gästabud, fördomar, vidskepelse, horvisor, supsånger, lekstugor, auktioner, marknader, gravöl, onödigt byggande etc." (Bringeus 1966: 85 f).

Även denna ideologiska eller andliga kulturform svarar mot det individuella behovet av emotionell respons. Vi har tidigare konstaterat att en individ som genomgående tillskrivs låg status har svårare att tillfredsställa detta behov än en individ med hög status. Om låg status delvis hänger samman med små ekonomiska resurser har individen två vägar att gå för ökad behovstillfredsställelse. Antingen genom att förbättra den ekonomiska situationen eller genom att på olika sätt legitimera de små omständigheterna - göra dem till något eftersträvansvärt. Väckelsen tillhandahöll en kulturell form som gjorde det sistnämnda möjligt. Att försaka eleganta kläder, dyrbar parfym och utländska viner var inte svårt när man inte hade råd med dem. Men predikantens förkunnelse gav andra motiv till försakelsen. Att leva enkelt och stillsamt blev något eftersträvansvärt, något som gav den enskilde ökad status i församlingssamfundet.

Referenser.

- Bringeus, Nils-Arvid: Gunnar Olof Hylten-Cavallius som etnolog. Stockholm 1966.
- Carlsson, Sten: Bonden som jordägare och husbonde 1809-1866 (i) Ingers, Enoch: Bonden i svensk historia, III, Stockholm 1956.
- Daun, Åke: Strategi för gemenskap. Essäer om boendets villkor. Kristianstad 1976.
- Enequist, Gerd: Mälardalens lantbebyggelse enligt det äldre ekonomiska kartverket. Uppsala 1975.
- Heckscher, Eli F.: Sveriges moderna historia från Gustav Vasa. Andra delen. Stockholm 1949.
- International Encyclopedia of Social Sciences. 1968.
- Linton, Ralph: Personlighet och kultur. Uppsala 1965.
- Lundkvist, Sven: Folkrelserna i det svenska samhället 1850-1920. Stockholm 1977.
- Maslow, A.H.: Motivation and Personality. New York 1954.
- Montgomery, Arthur: Svensk socialpolitik under 1800-talet. Stockholm 1934.

anmeldelser

En stad förvandlas. af Anna Bondestam

Jacobstad (SF) 1978, 112 s., ill.

anm. af Torben Ejlersen

Endnu i 1800-tallet blomstrede en række finske søfarts- og handelsbyer som følge af sejlskibsfarten i Østersøen og Bottenhavet, men de fleste stagnerede i løbet af århundredet og blev halvglemte idyller. En undtagelse var imidlertid Jacobstad i Österbotten, som ekspanderede stærkt, da en virksom savværksindustri en stor tobaksfabrik, et bryggeri, en sukkerfabrik og forskellig maskinindustri afløste den hendøende handel og søfart.

Anna Bondestam har bistået af en redaktionskomite i bogen "En stad förvandlas" givet et tidsbillede af Jacobstad omkring år 1900 baseret på trykt litteratur og avisstof. Velskrevet, letlæst og med populært sigte fortæller forfatteren om arbejdsforholdene på nogle af byens virksomheder. Arbejdernes bolig-situation omtales, ligeledes sundhedsforhold, skole, fattigforsorg med mere og der gøres blandt andet rede for de særlige problemer "propsfinnarna" voldte. Det var den oftest unge arbejdskraft, som om sommeren søgte ind til savværkerne, og i hvis kølvand uro og ballade fulgte.

Bogen afsluttes med en kort gennemgang af det lokale politiske røre om stemmeretten, de mange strejker samt arbejderbevægelsens begyndende organisering omkring år 1900. Jacobstads Svenska Arbetarförening blev stiftet i 1903, og bogen er udsendt i anledning af foreningens 75 års jubilæum. Som naturligt er, præges indholdet da også af denne baggrund. Det forekommer dog lidt vel skematisk og unuanceret, når fabrikanter, myndigheder og såkaldt "højere kredse" udelukkende karakteri-

seres som uforstående, egoistiske personer, mens arbejderne er den udnyttede part. Selv en i bedste forstand populær bog bør vel ikke fremstille et bysamfund så enkelt.

Den fine lille bog bringer et halvt-hundrede glimrende helsidesfotografier fra samtiden som illustrationer.

Arbejdets bygninger. af Jørgen Sestoft

Gyldendal, Kbh. 1979. 199 s. ill., 240,- Dkr.

anm. af Jørgen Burchardt.

Dette bind er et ud af de 6, som det er meningen at skulle dække samtlige områder af den danske arkitektur. De øvrige er Enfamiliehuset (er udkommet), Byens huse - byens plan, Landbrugets huse, Magtens bolig og Kirkens huse. Redaktør Hakon Lund har delt arkitekturens område op i disse, og ladet arkitekter og kunsthistorikere skrive arkitekturhistorie opbygget over bygningskategorier i stedet for kun efter stilarter og kronologi.

Jørgen Sestoft har i sit materiale naturligt bygget på et traditionelt materiale, men desuden har han fået hjælp via projektet "Industrialismens bygninger og boliger", hvor han har siddet i styringsgruppen. Fremstillingen er populær med ca. $\frac{1}{2}$ som illustrationer, men fremstillingen er sober og også nyttig for fagfolk.

I forordet afgrænser JS arbejdets boliger til "de steder, hvor maskinerne arbejder, arbejderne arbejder og penge arbejder." Efter et lille, men spændende indledende afsnit om industrialismens bygninger og generelle betragtninger over samfundsudviklingen, gen-

nemgås emnet kronologisk opdelt i 5 perioder: fra industriens første bygninger op til 1735, tiden op til 1807, hvor de første dampmaskiner dukker frem, det største afsnit om tiden frem til første verdenskrigs frembrud, tiden frem til efter 2. verdenskrig, og tiden efter: den anden industrielle revolution. Bogen slutter med et forholdsvis kort afsnit om noter og litteratur. I materialet er naturligt henvisninger til udenlandske forhold - den danske industrialisering kom på et så sent tidspunkt, at den ikke helt formåede at bygge sin egen stil.

Men - når nu Danmarks største forlag vil udgive en serie om arkitektur, hvor det at dømme efter reklamen, udstyret og prisen iøvrigt, er meningen at det skal være Værket mange år frem, må der kritiseres. Og det er desværre let at gøre. Ikke for det som er lavet, men snarere for de mange forsømmelser. Vel en kritik JS selv forventer, når han i forordet og det indledende afsnit tager forbehold og får arbejdets bygninger defineret hen til kun at være (ca) industribygninger, som var de første med sin arkitektoniske egenart. Nok findes der ikke meget forskning fra anden side at tære på, men de fleste punkter nedenfor burde have været behandlet.

JS omtaler flere steder hvorledes fabrikationsanlæggene har betydet meget for bygningernes udformning. En yderst rigtig konstatering, men det er desværre ikke fulgt op i de illustrerede eksempler hvorledes produktionsmidlernes udvikling var bestemmende for bygningernes fysiske udformning. Desuden er den interne transport også en faktor, som ikke kommer helt klar frem.

En afgrænsning mellem det uvæsentlige og det væsentlige er altid svært at gøre, men elmaster burde have været nævnt (når milestene tages med), vej anlæg (når kanaler medtages) og lastbiler (når sporvogne er med). Tilsyneladende indlysende dele af vores arkitektur, men denne del tages måske med i et af de andre bind?

Mest fatalt - og i direkte strid

med redaktørens målsætning om at det ikke skal være arkitekturhistorien om de store og flotte bygninger - er at den mindre industri og håndværks bygninger totalt mangler. Den danske erhvervsstruktur er domineret af de mindre virksomheder - den lille maskinfabrik i baggården, murernes arbejdsskure eller systuen i byejendommen - alle disse burde have været medtaget.

Og beskrivelserne af de fabrikker, som medtages, er meget facadeæstetik. Den arkitektur, som har præget arbejdernes hverdag - maskinerne og rummenes indretning - savnes helt.

Når jeg vil forslå Gyldendal at udgive et syvende bind i serien, er det af disse grunde, og altså ikke fordi bogen er dårlig.

Dreng og taus i Verdal. af Dagfinn Slettan

Universitetsforlaget, Oslo 1978. 156 s.

anm. af Carl Erik Andresen

Norge har en god og solid tradition for indsamling af erindringer fra arbejderklassen. Gennem 1950'erne blev dette arbejde ledet af Edvard Bull, der i 1958 udgav resultaterne fra sine undersøgelser ved "savbrukene" omkring Frederikshald og Frederiksstad i Syd Norge: "Arbejdermiljø under det industrielle gjennombrudd." Denne bog er med tiden blevet en af klassikerne inden for studiet af arbejderforhold i almindelighed og arbejdererindringer i særdeleshed. Nu har en ny generation af den Bull'ske skole taget tråden op, dennegang ved at samle erindringer fra tjenestefolk på Trondheimkanten. Den daglige leder af projektet var Dagfinn Slettan, der omtaler indsamlingen andet steds i dette nummer. Bogen om "Dreng og taus i Verdal" tager udgangspunkt i tjenestefolkenes livssituation, men det primære sigte med bogen er diskussionen af metodiske problemer. Spørgsmålet om udnyttelse af mundtlige kilder er det gennemgående tema i bogens afsnit om lønforhold, kosten, boforhold, arbejdstid og fritid, beskrivelse

af arbejdet, gruppetilhørsforhold. De resultater, Slettan i bogen kommer frem til, er ikke epokegørende nye, men i detaljerne er der mange differentierede og brugbare betragtninger om erindringeres kildeværdi.

Metoden, der blev brugt ved erindringsindsamlingen bliver karakteriseret som selvbiografisk, livshistorie-interviewet bliver brugt som ramme. Erindringerne bliver herved mere fuldstændige, idet livsforløbet fremstår som en kronologi. Man får derved sammenhæng på et område, som ellers traditionelt er splittet op. Det er f.eks. tilfældet i statistikker.

Selv om erindringer er hovedkilden, har Slettan dog draget meget andet materiale ind for at uddybe områder, hvor erindringerne ikke slår til. Det hyppigst anvendte er protokolmateriale og statistik mens det f.eks. blev opgivet at bruge aviser som kilde, fordi der ikke stod noget om tjenergruppen der!

Til andre forhold, som beskrivelsen af kostforhold, og arbejdsbeskrivelser, var erindringer hovedkilden. Konklusionen er da også, at "de muntlige kjeldene har i vårt tilfelle langt på veg måttet stå på egne bein." Den selvbiografiske metode har vist sig frugtbar ved at forskellige sider af miljøet er blevet behandlet sådan som det har været naturligt for fortælleren; oplevelse og holdning er flettet ind i beskrivelsen.

Med Slettans bidrag er man kommet et godt stykke længere mod en mere nuanceret, fleksibel og frugtbar anvendelse af arbejdererindringer.

Münchenbryggeriet

- en arbejdsplads under hundre år.

af Kerstin Davidsson, Jan af Geijerstam, Piamaria Hallberg og Eva Hult

Ordfront, Stockholm 1978. 112 s. ill.

anm. af Jørgen Burchardt

En forfattergruppe med tilknytning til "Arkivet för folkets historia" i Stockholm har skrevet en lille undseelig bog om Münchenbryggeriets historie - et af

de tidligere største svenske bryggerier - fra dets udvikling fra håndværksbryggeri til industrielt bryggeri hvor virksomheden til sidst bliver slået sammen med et andet bryggeri og fabrikationen på den oprindelige fabrik ophørte. De store fabriksanlæg står nu tomme og har været stridsæblet mellem politikere og bevaringsfolk.

Trods sin lidenhed er der i bogen spirer til en ny folkets historie, hvor den menige arbejder også får sin plads. Altså ikke en historie, hvor arbejderen kun er genstand for akademikers forskertrang, men en solidarisk historie om menneskers hverdagsliv. En solidaritet, som tidligere er set i Sverige hos f.eks. "Maskinmagt" fra Riksställningar eller Sven Lindqvist "Gräv där du står", hvor fremstillingsformen også er solidarisk, idet selv en ikke-akademiker kan læse og forstå.

De første afsnit giver en kort historisk udvikling af det sted, hvor bryggeriet kom til at ligge, baggrunden for bryggeriernes fremvækst og forholdet til de øvrige bryggerier. Herefter følger det vægtigste afsnit som fylder over halvdelen af bogen og som er et tidssnit i årene kort efter århundredeskiftet. Her tages arbejdsgangen fra råvarer til det færdige øl hvorved de forskellige arbejdsforhold for arbejderne bliver beskrevet. Et særligt afsnit om arbejdet og faglig kamp dækker omtale af traditionelt fagforeningsforhold, men også emner som mekanisering, familie og bosted bliver medtaget her. I slutningen et par korte afsnit hvori arbejdere fra den sidste tid inden nedlæggelsen fortæller om sig selv og deres tid på bryggeriet. Til slut omtale af spillet omkring bryggeriets nedlæggelse.

Et gennemgående tema er små indslag bogen igennem om arbejderen Widmark og disponenten Simonsen. Man får historien fra deres fødsel - Widmark vokser op hos en enlig moder og Simonsen i en håndværkerfamilie, og vi følger dem i deres forskellige arbejde på fabrikken, deres lønforskel osv. Denne fortsatte historie slutter ved deres død: de fødtes ulige, og de døde endnu mer

ulige -funktionæren efterlod 74 gange så store værdier som arbejderen.

Generelt lever bogen desværre ikke op til sin undertitel: "En Arbejdsplads Under Hundra År". Det er egentlig kun tiden omkring århundredeskiftet, som for alvor bliver behandlet, og herom har arkivstudier fundet meget spændende materiale. Men i omtalen af fabrikken i tiden herefter får fabrikken ikke det samme liv og indre sammenhæng i beskrivelsen selvom det faktisk er fra denne periode, der vil kunne blive fremskaffet det bedste kildemateriale i form af beretninger fra nulevende tidligere arbejdere.

Samtidig kunne man ønske at have fået en udviklingshistorie som Widmark og Simonsens for flere typer af arbejdere. Således skulle der have været medtaget en mere proletarisk arbejder (f.eks. løsarbejder), fra mellemgruppen af mere træge og velstående arbejdere (kedelpassere, kontorarbejdere) og måske også fra ejergruppen, for at få hele spektret med og som kan være med til at give en forklaring af den dynamiske udvikling på fabrikken.

Eventyr, fantasi og social indlæring.

af Dieter Richter og Johannes Merkel
GMT, Kongerslev/Tranehus (DK), 1978, 107 s., 33,- Dkr.

anm. af Ronald Grambo

Kampen om barnesjelen.

Denne bok egger til motsigelse og vekker irritasjon. Men den inneholder også en del ganske skarpe iakttagelser. Forfatterne har satt seg det mål å demonstrere hvorledes eventyr på flere måter må ansees for å være både et pressmiddel og et emansipatorisk instrument. Barnefantasi stimuleres og vekkes til live ved å høre eventyr fortalt eller ved at barna leser dem selv. Men sakens kjerne ligger i måten dette er blitt gjort på.

Forfatterne synes å være av en sosialistisk legning, som gjerne henter

styrke og argumenter fra marxistisk tankegang. Dermed vil bursjoaset uvegerlig måtte spille rollen som den stygge ulven i dramaet eller skal vi si kampen om barnas sjel og fantasi. Saken er den i følge disse to korsfarere at eventyrene er blitt anvendt av pedagogiske og samfunnsmessige hensyn til å beskjære den frodige have som barnefantasi er.

Allerede brødrene Grimm bearbejdet sine eventyr med den målsetning å frisere informantens jordnære språkbruk og deres realistiske hentydninger. Den opprinnelige fortellerstil ble borgerliggjort ved litterære, ofte utvannede klisjeer.

Forfatterne leder oppmerksomheten på den kjennsgjerning at barn kan identifisere seg med personene i eventyrene. De kan leve seg inn i handlingsmønsteret. Men tidligere tiders pedagoger på 17 og 18-hundretallet tålte ikke at barna fikk innsikt i de magiske forestillingene som eventyrene, da særlig undereventyrene, var fylte av. Det var imot deres rasjonalistiske referanseramme, preget som den var av opplysningstidens idealer.

Men de magiske eventyrene er realistiske, selv om det vrimler av magiske, overnaturlige trekk i dem. Når helten får eksempel får hjelp av de overnaturlige hjelpere slik at han til sist kan vinne prinsessen og det halve kongeriket, er dette ikke annet enn konkretiseringer av barns ønsketenkning. Men deres fantasi og deres mer eller mindre hemmelige ønsker er igjen utslag av den undertrykkelse de led under, den omverden de levde i. De ville på en eller annen måte kunne realisere sine forhåpninger og drømmer om en bedre fremtid. Dette kunne på en akseptabel måte gjøres ved hjelp av eventyrene.

Forfatterne gjør oppmerksomme på at eventyrene har mange drag fra virkelighetens verden. Men dette er i overensstemmelse med deres uttalte hovedtese at selv magiske eventyr i realiteten er en refleks av utenverdenen.

Nå setter forfatterne sine funn inn i en slags sosialkritisk ramme inspirert av sosialistiske tanker. I det eventyrene knapt kan gi barn av vår kaotiske, oppjagede, teknologiske verden den fornødne åndelige føde, fordi deres univers må fortone seg fremmed for dem, peker forfatterne på eksperimenter som er utført av sosialistiske barnebokforfattere. I stedet for at helten opptrer som en ensom individualist som egoistisk søker lykken for egen del, har en forfatter (Hermynia zur Mühlen) like så godt skapt en barnediktning der helten er blitt erstattet av et kollektiv, en landsby som kjemper mot de forferdelige kapitalistene. Dette synes de to forfatterne godt om. Den veien må vi vandre. Da vil våre barn bli befridd for kapitalismens båndtvang av barnefantasien.

Det opptrer en god del klisjeer her. For eksempel opptrer det "reaksjonære borgerskap" ved flere anledninger. Men disse termene må vel helst henføres til det tyske borgerskap, så vidt jeg kan se. Bibliografien består av tyskspråklig litteratur. Forfatterne har ikke villet anvende artikler og bøker utenfor dette spesifikke språkområde. Det er eiendommelig å lese en avhandling om eventyr hvor artikler fra det førende tidsskriftet *Fabula* ikke nevnes med ett ord. Merkelig er det også at ingen monografi fra FFC-serien i Finland omtales. Fra tysk område savnes bøker av Röhrich, fra sveitsisk bøker av Lüthi osv. Jeg kan ikke trette leseren med alle disse åpenbare lakuner i bibliografien som mildest talt må betegnes som ytterst eklektisk.

Niels Mors Nielsen har utstyrt boken med et forord der han opptrer som interpretant og forklarer leseren hvad som nå skal komme. Dette gjør han bl.a. ved å henvise til et eventyr eller en fabel om en selsom flodhest ved navn Maren. Denne fabel inngår i en bok av Jørgen Clevin. Når en sådan bok fungerer henger det sammen med at barn ikke er så veltilpasset enda at det har konflikter, at det har en hemmelig fortrenget side i seg. Clevin bearbejder denne side terapeu-

tisk kompensatorisk. Han forsøker å lære barnet å utholde sine konflikter, å akseptere sin undertrykkelse. Dette kommer av at barnet identifiserer seg med dette dyret og således ler av seg selv, fordi flodhesten er så klosset. Her får Nielsen i løpet av et par linjer sagt at barnet ikke har konflikter, mens det altså har konflikter. Forstå det den som kan. Jeg har ikke kursivert ordene "terapeutisk, kompensatorisk". Det burde jeg ha gjort (det gjør Nielsen). Dette ville nemlig være i tråd med den typografiske anretning i denne bok. Jeg har meget sjelden fått anledning til å bivåne så mange setninger i kursiv. Hver gang forfatterne mener seg å ha sagt noe viktig, kanhende noe enestående, settes utsagnene i kursiv. Etter hvert blir de så mange at disse bons mots går hus forbi.

På side 12 uttaler oversetteren, Ruth Mulvad seg om sine besværligheter med å transponere den tyske original til gyldig dansk. Hun beklager at enkelte setninger til tross for iherdig bearbeidelse likevel bærer preg av lange, oppkunstruerte perioder. Hun tilskriver dette "tekstenes ofte kompliserte karakter". Jeg ville ha skrevet "tekstenes ofte kompliserte karakter". Store stilister er de ikke, disse forfatterne. En til dels tungrodd jargong hentet fra psykologi og marxistiske lærebøker kombinert med en viss hang til diffuse uttrykksmåter gjør lesningen nokså vanskelig.

Forfatterne har etter min mening pekt på noe vesentlig: Eventyrene kan betraktes ut fra et sosial-pedagogisk synspunkt. Boken har noen få illustrasjoner som bygger fint opp under teksten.

The lore and language of schoolchildren.

af Iona og Peter Opie

St. Albans, 1977. 446 s. ill. 2,50 pd.

anm. af Hjejł Resen Steenstrup

Dette er en billigbogsudgave af en kendt engelsk bog om børnefolklore

som første gang udkom i 1959.

Sanglegetraditionen har indtil langt op i det 19. årh. først og fremmest tilhørt ungdommens legestuer, hvor man bl.a. sang, dansede og legede på samme tid. Senere gik sanglegetraditionen af mode blandt de mange unge mennesker (dem over konfirmationsalderen), men den blev optegnet som børnetradition. Bogen kan betegnes som et standardværk og er baseret på børns optegnelser og meddelelser om egne mundtlige traditioner og omgangsformer. Desuden er der talrige henvisninger til paralleler i engelsk litteratur, i topografiske værker og erindringer samt referencer til folkloristiske optegnelser og manuskripter. Hertil kommer henvisninger til udenlandsk komparativt materiale, specielt fra USA og det britiske statssamfund. Af bogens emneindhold: overtro, varsler, hvordan man får held, hvordan vorter kureres, hvad bør der gøres med mælketænder, der falder ud, øgenavne, gåder og udbredelsen af bestemte skikke og udtryk vises på en række atlas.

Österlen.

Allmoge, köbstadsfolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne.

af Börje Hanssen

Gidlund i samarbejde med institut för folklivsforskning, ny udg. Stockholm. 1977. 561 s., ca. 145,- Skr.

anm. af Hjejl Resen Steenstrup

Hanssens disputats er bestemt ikke let læst, men ikke desto mindre af stor faglig betydning for ikke alene etnologer, men også andre historiske og socialvidenskabeligt orienterede fag. Den burde også være af stor betydning for mange lokalhistorikere. Den udkom oprindeligt i 1952 under titlen Österlen. En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen. Den var længe oversat p.g.a. sine næsten provokerende nye synspunkter, men den er nu meget anvendt. Den handler om relationer mellem forskellige befolkningsgrupper og deres

forskellige aktivitetsfelter i et sletteområde i det sydøstlige Skåne, Österlen. Bogen beskæftiger sig især med 1700- og en del af 1800-tallet, men behandler dog også økonomiske relationer i 1600-tallet i et landsogn i dette område. I bogens analyse af de nævnte relationer, der især er økonomiske, indgår analyser af mange materielle kulturelementer, f.eks. klæder, indbo osv. - men altså set ud fra en anden synsvinkel, end det især i 1952 var almindeligt. Forfatteren kalder selv bogen en situationsanalyse af Österlen, hvor det centrale emne er relationerne mellem områdets befolkningsgrupper, og han påviser, hvordan levestandarden har indvirket på forbindelserne mellem landsbygden og byen, mellem købmænd, håndværkere og bønder. Sidst i bogen et kapitel om uddannelse af håndværkere i 1700-årene. Anmeldt i RIG, årg. 351 1952, s. 104-07.

Tradisjon og samfunn.

Festskrift til Olav Bø.

Universitetsforlaget, Oslo 1978.

anm. af Ingelise Selstrup

"Tradisjon og samfunn" er et festskrift til Olav Bø i anledning af hans 60 års fødselsdag. Olav Bø er professor i folkemindevidenskab ved universitetet i Oslo

Bogen er udstyret med glittet papir og solid indbinding, og på forsiden er et billede fra 1844 af eventyrfortællersken med den lyttende familie.

Indholdet af bogen består af tyve artikler, omhandlende forskellige emner, udvalgt efter Olav Bø's interesseområder som man kan skaffe sig et overblik over i bogens bibliografi over Bø's litterære produktion. Forfatterne er folklorister fra de skandinaviske lande, England, Irland, U.S.A., Canada og Israel.

Artiklerne spænder over en del af den traditionelle folkemindevidenskabs

sagområder: eventyr, sagn, folkeviser, skikke, folketro, vitenskapshistorie, teori og metode.

En del af bidragene omhandler egns-traditioner f.eks. navneskikke i Setesdal i middelalderen, andre beskæftiger sig med vidt udbredte forestillinger om f.eks særlig bemærkelsesverdige træers til-blivelse. En artikel omhandler Eilert Sundts arbeidsmetode. Så tidligt som i midten af 1800-tallet undersøgte Sundt meget systematisk og grundigt samfunds-mæssige og traditionsbestemte sammen-hænge bag hans store interesseområde - sædelighetstilstanden. Folkeviser behan-dles i flere afsnit, og aspekter af deres sprog, overlevering, indsamling og ud-givelse tages op.

Flere forfattere finder det vigtigt at interessere sig for meddelerne og deres miljø og traditionernes funktion, men her viser de gamle optegnelser sig ofte mangelfulde med hensyn til nødvendige op-lysninger. Og dog bygger så at sige alle artiklerne på ældre skriftlige kilder, idet kun en af forfatterne skriver ud fra egen indsamling fra en meddeler. I det sidste afsnit findes nogle teoretiske overvejelser som munder ud i, at folklorister også bør interessere sig for levende menne-skens forestillinger og traditionen som proces, også selv om traditionen ikke kan føres så langt tilbage i tid. For-håbentlig er Olav Bø tilfreds med fest-skriftet, men vi andre kunne godt ønske, at nogle af artiklerne omhandlede et stykke nutidig virkelighed.

"Tradisjon og samfunn" handler mest om tradition og meget lidt om tradition og samfund, som titlen kan give en forventning om.

Heimen.

Udg. af Landslaget for bygde- og byhistorie.

Historisk Tidsskrift.

Udg. af Den norske historiske forening.
Begge 4 numre årlig, Universitetsforlaget Oslo.

anm. af Bjørn Fjellheim.

Å anmelde noen få nummer av et tidsskrift som om de var enkeltverk, har

ikke noe for seg. Man ville ikke yte rett-ferdighet hverken ovenfor tidsskriftet eller bidragsyterne. Jeg har fått i hende tre nummer (1978 1-3) av to forskjellige historiske tidsskrifter: Heimen og Historisk tidsskrift. Det er mer frukt-bart å gi en vurdering av hvilken faglig profil de to tidsskriftene har i stedet for å gi en kritikk av innholdet i 1978-årgangen.

La meg begynne med det siste først. Historisk tidsskrift, som er utgitt af Den norske historiske forening, kom ut med sin 57. årgang i 1978. Det har lenge vært det mest sentrale fagtidsskriftet for historikere i Norge. Artiklerne sprer seg over hele det historiske spekteret, både i tid og i fagretninger. La meg gi et eksempel: I nr. 1 1978 finner vi en artikkel om bergenshandelen i seinmiddelalderen. Påfølgende artikkel omhandler regjeringskrisen i Norge i 1928.

Men ved å bla gjennom årganger av tidsskriftet, finner man artikler som kan ha interesse som bakgrunnsstoff for etnologer. Dette gjelder fremst innen fagretningene økonomisk historie og sosialhistorie. Størstparten av nr. 3 1978 omhandler f.eks. poteten og folkeveksten i Norge etter 1815.

Heimen er et organ for Landslaget for bygde- og byhistorie i Norge. Det skal være et "vitenskapelig tidsskrift for lokal og regional historie." Tidsskriftet presenterer en historie på husholdsnivå. Dermed er det også av større interesse for etnologer og folklorister enn historisk tidsskrift. Jeg vil spesielt anbefale det for de som arbeider med lokalsamfunnsstudier.

Heimen gir et bilde av hva som skjer innen den lokalhistoriske forskningen i Norge i dag. Det gir viktige bidrag til emner som jordbruk, kultur - vern, sosiale forhold, arkivkunnskap, sed og skikk, for å nevne noen for å antyde den tematiske bredden.

Lokalhistorikerne i Norge har stort sett konsentrert seg om tiden fram til og med det store hamskiftet i jordbruket. Dette bærer også tidsskriftet preg av. De aller fleste artiklene omhandler førindustrielle forhold. I den seinere tiden har man imidlertid fattet interesse for den nyere tids lokalhistorie, dvs. tiden før de siste tiår av det forrige århundrede og fram til i dag. Denne utviklingen innen lokalhistorien medfører en tilnærming til faget etnologi. Man tar i bruk metoder som er nye for lokalhistorien. Bruk av muntlig kildestoff, gamle fotografier etc. gjør at lokalhistorikerne må drive med feltarbeide. Det kan nok være en del etnologer som er redd for at lokalhistorikere skal "overta" etnologenes arbeidsfelt. Jeg mener, at det ikke er så viktig å være grensevakter mellom fagene. Vi har mye å lære hverandre. Men forutsetningen må være at lokalhistorikerne setter seg inn i etnologiens faginnhold. Lokalhistorikeren Jon Tvinnerheim skriver i en kommentar til en lokalhistorisk disposisjon i Heimen nr. 3 1977:

"Ei innvending som har med disponeringa å gjere, gjeld det etnologiske stoffet. Kapitlet om liv og levemåte i eldre tid, livet frå vogge til grav, om kledebunaden og om kosthaldet høyrer saman og burde difor plasserast samla, -helst etter kapitlet om næringar, samferdsle og handel".

Sitatet trenger ingen kommentar. Tvinnerheim og sikkert mange andre lokalhistorikere med ham har misforstått en god del av hva etnologer egentlig arbeider med.

Begge tidsskriftene kommer ut med fire nummer i året, Universitetsforlaget i Oslo. Begge har gode abonnementsrabatter for studenter.

Fuglefangst på Færøerne. af Arne Nørrevang

Kbh. 1977. 275 s. indb. 283,30 Dkr.

anm. af Karsten Sedal

Det er sjældent at finde bøger, som denne, hvor forfatteren, der er naturvidenskabsmand i så høj grad, har formået at lave en kulturhistorisk fremstilling af et emne, der lige så vel kunne anskues ud fra hans egen faglige baggrund. Som et motto for bogen står et citat fra 1854 af N.C. Winther, "...Fuglefangsten på Færøerne drives paa en meget ejendommelig Måde, der er beregnet på at vedligeholde denne vigtige Næringsgren for kommende slægter..." Dette citat er valgt fordi, som Nørrevang udtrykker det, at han efter sine undersøgelser er kommet til det resultat "at det altid har været det primære mål for fuglefangerne at bevare fuglebestanden, så kommende slægtled kunne drive fuglefangst, som de selv gjorde det".

Forfatteren starter med at tegne et billede af de fysiske omstændigheder. Færøerne er opbygget af basalt og tuf lag, disse eroderes af havet og vejret, derved opstår stejle forbjerge, der er gennemfuret af hyllder, hvor havfuglene yngler. Derefter følger en kortfattet gennemgang af færøernes fortid og dagliglivet i de færøske bygder. Fuglefangsten blev især drevet efter lomvier, alke og lunder, men også sulen, rider og andre har været fanget. Efter en gennemgang af fuglene beskrives fangsten på en række af de steder, hvor den har haft større betydning. Forfatteren har indsamlet et stort materiale under sit feltarbejde, bedst er afsnittet om Skuø, et af de steder hvor man iøvrigt har været meget ivrig for at bevare de gamle fangstmetoder. Beskrivelsen fra de 9 lo-

kaliteter er også i høj grad af historisk karakter, der ligger et grundigt litterært og arkivalsk studium bag. Det havde været ønskeligt, at fuglefangsten blev anskuet lidt mere i sammenhæng med bygdernes andre næringsveje som hvalfangst, fåreaavl og fiskeri, desuden mangler en fyldigere gennemgang af konservering og tilberedning af fugle og æg.

På et par sider behandles overtro og kristen tro, forfatteren gør dog opmærksom på, at han ikke har gjort dette emne til genstand for en særlig undersøgelse, dog kan han konkludere, at der er mindre overtro knyttet til fuglefangsten, end der er i forbindelse med f.eks. sælfangst. Forfatteren mener, at dette muligvis hænger sammen med, at fuglene er umiddelbart iagttagelige, og at alle aktiviteter foregår ved dagslys.

Så følger et afsnit om fredlysning og jagtlove, der giver et indtryk af disses udvikling. Derefter opsummeres fangstmetoderne og fangstredskaberne, bla. behandles snarefangst, en metode, der først blev indført i 1920'erne, innovatøren var såmænd en mand, der var dårligt seende og derfor ikke kunne bruge flejestang. Fangstmetodernes udvikling beskrives kort, spørgsmålet om, hvor landnamsmændene kom fra, og hvilken erfaring de havde med fuglefangst, da de kom til Færøerne, ved vi ikke, dog er fuglestangen, med hvilken man fanger fuglene i flugten sikkert en færøsk opfindelse, som dog har sine paralleller i østen.

Fuglefangsten på færøerne bærer præg af århundreders overvejelser og forsøg på at bevare bestanden og samtidig udnytte den maksimalt. Der hersker en høj grad af rettighedsfordeling i fuglefyldene, den, der ikke ejede jord i bygden, havde normalt ikke adgang til at fange fugle andre steder end ude på havet. Samtidig med at den økonomiske betydning af fuglefangsten begyndte at mindskes i slutningen af forrige århundrede, dukkede en ny fugl op, mallebukken, (procel-

laria glacialis) denne er aldrig blevet indbefattet i det sæt af regler, som knytter sig til fangsten af de andre fugle, den fanges overalt, og har især haft betydning for udflytterbyggerne, der ofte på trods af deres nærhed til fuglefyldene ikke havde ret til at udnytte disse.

Arne Nørrevangs bog vil komme til at stå som et monument over fuglefangsten på Færøerne, bogen er rigt illustreret, det er meget prisværdigt, at den også er blevet udgivet på færøsk.

Historiska Nyheter.

16 s. 3.-Skr., tabloid, Historiska museet, Stockholm.

anm. af Jørgen Burchardt

"Stockholms undre värld grävs fram" står med store typer på spisesedlen for det niende nummer af Historiska Nyheter. Under mottoet "Bättre sent än aldrig om sanningen ska fram" fortælles om museumsfolkenes arbejdsplads og resultaterne herfra.

Man må give Mc.Luhan ret i, at mediet er budskabet. Hvis man sammenligner HN med f.eks. de danske Skalk, Varv og Bygd, er disse sidste nærmest tidsskrifter hvor HN mere er avis: korte, lidt sensationsprægede artikler. F.eks. når man på de første to sider at orientere om arkæologen og hans hjælpevidenskaber, hvordan man bliver arkæolog, stadsarkæologens dilemma, hvad loven siger samt en oversigt over hvor riksantikvarieåmbetet graver i Sverige. Resten af avisen beretter om udgravninger i Helgeandsholmen og herigennem om arkæologens arbejdsmetoder og om den tid, hvor fundene stammer fra.

Tidligere"nyheder" har omhandlet Sigismund Vasa och hans söner, Färöarna, Hällristningar i Sverige, Efter syndaflo den, Keramik, Mål och medel, Upplands-Bro og Birka.

Formen synes forbilledlig - den er populær og samtidig sober. Noget man skylder de mange, som betaler for specialisternes arbejde, og som herigennem vil kunne få et første indblik i historiens spændende verden.

Ved Halleby Aa. af Karoline Graves

Danmarks Folkeminder 1978 (genoptryk fra 1921), 242 s. x register.

anm. af Carl Erik Andresen

Foreningen Danmarks Folkeminder har genudgivet en klassiker inden for dansk almue-erindringslitteratur, Karoline Graves: Ved Halleby Aa.

Karoline Graves blev født 1858 i Hellebyøre i Vestsjælland. Faderen var tømrer, moderen væverkone, og familien boede på en beskeden husmandsejendom. Efter endt skolegang kom hun som 13-årig ud at tjene. Senere drog hun rundt og syede klæder for egnens folk. Da hun havde gjort det et par års tid blev hun gift, og arbejdet i husmandshjemmet og pasningen af en stadigt voksende børneflokk tog nu hendes tid. Det usædvanlige i Karoline Graves' tilværelse begynder først i 1909, da hun bliver meddeler til Dansk Folke-mindesamling. Når hun var færdig med det daglige arbejde, satte hun sig i opholdsstuen, med mand og tre børn omkring sig, og skrev. Med årene blev hun en af de flittigste meddelere. Hendes samlede optegnelser blev "bearbejdede og ordnede" af Henrik Ussing, der udgav "Ved Halleby Aa" i 1921. Det er ikke muligt at se, hvor meget der stammer fra Karoline Graves' oprindelige notater, og hvad der er forbedringer fra Ussings side. Dennes eget forord til bogen, der er genoptrykt i nærværende udgave, siger en del om motivet til at samle og udgive optegnelserne: "... hendes Hukommelse har bevaret en overordentlig Rigdom af Træk, baade saadanne, som hun selv har iagttaget, og saadanne, som hun har hørt fortælle.

Og hun forstaar hver Enkelthed og Af-skygning, som man forstaar det, man er vokset op med fra sin tidligste Barndom!" "For første Gang i dansk Litteratur (og maaske i al Litteratur overhovedet) er her Husmands- og Landsbyhaandværkerstanden blevet skildret udførligt af en, der alle Dage selv har tilhørt denne Stand." Det sidste har Ussing faktisk ikke ret i; der er en del andre fra "almuen", der har skrevet erindringer.

Betegnende for Graves' fremstilling er, at man ikke får ret meget at vide om hende selv, hendes følelser og meninger. Det er heller ikke hensigten, for det er facts det her drejer sig om. Reelt er bogen et katalog i sæder og skikke og materielle vilkår i Kalundborg-området i anden halvdel af 1800-talet. Det gør sine steder bogen til lidt tung læsning, hvis man ikke lige netop er interesseret i livsførelsen på egnen i det nævnte tidsrum. Lidt specielt er bogen måske, men kedelig er den dog ikke. Ganske særlig er beretningen om opvæksten i barndomshjemmet spændende læsning. Selv om bogen nok har et noget snævert publikum, er det godt, at der er taget initiativ til at få den genudgivet.

Men bagsidetekstens vrøvl: "Karoline Graves - en af kvindelitteraturens pionerer", kunne man godt have forskånet os for. For det er noget helt andet.

Hverdag og folkeliv i det gamle

Kragerø

af Knut Knutsen

anm. af Ulf Hamran

Brannmester Knut Knutsen (1871-1950) i i Kragerø var 9 år da faren som var skipsfører, døde i 1880. Han var eldstegutt i en søskenflokk på fire. Moren ble stående på bar bakke, men sio seg igjennom ved å ta arbeid "i husene" og ved å ta imot tøy til vask og stivning. Ved den store bybrannen i 1886 mistet familien alt den eide.

Knut var våken og kvikk og måtte tidlig ut å tjene for å bidra til økonomien hjemme. Han begynte som hjelpegutt på "vervene" rundt omkring i byen, senere ble han tjenestedreng på Germania Hotel. Hotellet strøk med ved bybrannen, og senere var han i arbeid dels på skipsverftene, dels på brygga inntil han i 90-årene kom inn i kommunen hvor han snart avanserte til brannassistent og arbeidsformann. Kragerø kommunes ingeniørvesen ble hans arbeidsplass livet gjennom til han sluttet som brannmester 74 år gammel i 1945, og ingen kjente byen bedre enn ham. Også dens fortid interesserte ham, og tidlig gikk han i gang med å samle alt han kom over av gjenstander til et bymuseum. Det ble tildels uhyre verdifulle saker som på denne måten ble sikret, og som nå finnes på Berg, Kragerø Museum.

Den unge journalisten Johan Paus-Knudsen oppsøkte i 1948 Knutsen for å få ham til å fortelle litt fra byen i gamle dager. Det utviklet seg til et intervju-prosjekt som strakte seg over to hele år - der brannmesteren fortalte hva han husket fra sin barndom og ungdom, og hva han hadde hørt fortalt av eldre folk. Resultatet gikk som en artikkelserie i bladet "Vestmar" og er blitt supplert med billedmateriale skaffet til veie fra museet og fra private samlinger, når serien i 1960-årene og i 1978 igjen har vært gjengitt i avisen. Hver gang har tiltaket vakt meget stor interesse hos leserne, og det var naturlig at man ville utgi dette verdifulle materialet samlet som bok. Dette er da skjedd nå lige før jul 1978, og salget går strykende i lokalmiljøet.

Men boka har interesse langt utover den lokale krets. Den gir sjelden god beskjed om hvordan livet egentlig artet seg for jevne folk i norske småbyer langs kysten i "gamle dager" - i siste

del af forrige og første del av dette århundre, - en periode vi ennå idag kan regne som "i manns minne".

Knutsen forteller om arbeidet på skipsverftene eller "vervene" som det heter i Kragerø, han forteller om skute- ne som ble bygd og om byens hjemme- hørende skip, om skipperne og mannskap, redere og meglere, kjøpmenn og høke- re i byen. Han gir beskjed om alle håndverkerfagene og om mestre og svenner, forteller om kommunens anleggsarbeid, om sosiale forhold, om gatelivet og om trafikken, om livet langs bryggene og på havna, om fant og sirkus og om frukthaver og brøn- ner, hus og trapper, gater og smau, om sankthansfeiring, gruvearbeidere fra Bamble, honningkakeselgere fra Hedmark, slusk og boms og husville- arrest, pene gamle jomfruer med pipe- strimlet kappe, og mye mer. Vi opplever byen som levende organis- me innenfra, av folk slik det var. For oss kulturhistorikere er det umu- lig å skrive om norsk bykultur på denne måten. Knut Knutsen var en gud- benådet forteller, han har sans for detaljerne men også for helhet og struk- tur - men dette må De lese og opp- dage selv.

Johan Paus Knudsen har ikke minst ære av at han har fanget inn stoffet og tonen på en genuin måte, og han sier selv i forordet at han ble helt be- tatt av den gamle brannmesteren og måten han fortalte på. Lektor Håkon Finstad, konservator Bjørn Sandberg og flere andre har hjulpet til med fin redigering og billedvalg, og boken er også en fin trykksak.

Knutsens erindringer anbefales alle som er interessert i ekte kulturhisto- rie fra en periode som er så nær, men allikevel så fjern.

Ulf Hamran.

Hverdag og folkeliv i det gamle Kra- gerø. Brannmester Knut Knutsens Kra- gerø-erindringer. Utgitt av bladet Vestmar, Kragerø 1978, 80 s. ill. Innb. kr. 75,- Hft. kr. 58,-

Nyt fra universiteterne

Institut for Europæisk Folkelivsforskning, København.

I januar bestod ti studerende bifagseksamen og fire kandidater har aflagt sin magistergrad:

Bodil Grue-Sørensen og Bjarne Kildegaard Hansen, med speciale i "Husmands-ideologien i Danmark. Dens historiske baggrund og kulturelle fremtrædelsesformer". Titlen på deres forelæsninger var: B. G-S. "Tübinger-skolen i den tyske Volkskunde" og B. K-H. " Billedet som etnologisk kilde og studieobjekt".

Anne-Lise Walsted, speciale: "Gammel Holte. En studie af en landsbys økonomiske, sociale og kulturelle forandring i det 19. og 20. århundrede". Forelæsning: "Skitse til et dansk folkemuseum for tiden 1945-1978 med en diskussion af de dokumentations- og formidlingsproblemer, som opbygning af et sådant museum frembyder".

Gudrun Gormsen, speciale: "Peder Knudsens dagbog 1829-1857. En analyse af økonomisk og social organisation". (KU prisopgave 1977). Forelæsning : " Fortidens landsby og nutidens".

I efteråret indledte instituttet et samarbejde med Landsbykommissionen (en kommission nedsat af Miljøministeriet). Opgaven er at beskrive livsformerne i den nutidige danske landsby og analysere de ændringer, der er sket i de senere år, ikke mindst i samarbejdsformer og interaktionsmønstre.

Nye bøger fra Industrialismens bygninger og boliger

OLE DEGN: Urbanisering og industrialisering - en forskningsoversigt.
160 sider. Akademisk Forlag 1978. kr. 64,95

Bogen behandler emner, teorier og metoder i den meget omfattende litteratur, der har beskæftiget sig med urbaniseringen og industrialiseringen.

RICH. WILLERSLEV: Sådan boede vi. Arbejdernes boligforhold i København omkring 1880. 148 sider. Akademisk Forlag 1979. kr. 64,95.

Med hovedvægten på Christianshavn og Vesterbro giver bogen, der er rigt illustreret, en oversigt over arbejderboligerne bl.a. i henseende til størrelsen både hvad angår værelsesantal og lejlighedernes areal.

Kommende tema-numre af Nord Nytt:

10 års ideologier i folkelivsforskningen i Skandinavien.

Temaredeaktør: Bjarne Kildegaard

Bjarne Kildegaard: Den samhällsinriktade etnologi. Mål og midler. Teori og praksis.

Bodil Grue Sørensen: De utilstrækkelige reflektioner. Den subjektive generative antropologi og dens kritikere.

Ruth Vængtoft: Studiet af kulturen - uddannelsen som livsform. På vej mod nye studieformer - om skolingsgrupper opståen og forsvinden. Feltseminar på Drejø.

Bjarne Kildegaard: Etnologens rolle, hans samfundsmæssige situation. Især om mellemlagsdilemmaet og forskerens socialkarakter. Analyse af K.O. Arnstberg og Billy Ehn.

Jostein Mykletun: Basis og overbygning: utfordring eller felle.

Flemming Hemmersam: Folkloristikkens forsømmelser i Danmark.

Inger Tolstrup: Udvid etnologiens felt - arbejderkultur.

Lasse Scotte: Fiske och kapitalism.

Skibet

Temaredeaktører: Birger Thomsen og Liselotte Mygh.

Peter Skanse og Sigvard Fjellsson: Branddalens varfplats.

Lars O. Berg: Namnskicket bland svenska flottans fartyg 1670-1900.

Ingrid Kajser: Undersökelse över 1700-tals vraket "Ålvsnabben".

Risto Holme: Dateringsproblem ved undervandsarkæologi. (Endelig titel ikke fastlagt).

Brit Berggren: Skibet som hjem - kvinder og barn på langfart ca. 1850-1914.

Morten Götsche: Færøbåden.

Henning Henningsen: Skibet i folketroen.

Ole Mortensøn: Sejlskibssøfolk - nogle erfaringer fra et interviewprojekt på Sydfyn og omkringliggende øer.

Hans Jeppesen: En præsentation af kontaktudvalget for dansk maritim historie- og samfundsforskning.

Birger Thomsen: Benyttelse af ældre skibstegninger.

Folkemedicin.

Temaredeaktør: Eldbjørg Fossgard.

Bente Alver: Titlen ikke fastlagt.

Margareta Bowallius: Om kvaksalverilovgivningen og utbredelsen av folkemedisin i de nordiske land.

Helen Cliff: Opprørsfødsler.

Eldbjørg Fossgard: Kopping - behandlingsmetode i levende bruk.

Jan Gustafson: Åsumspången - en klok gubbe (1852 - 1903). Om hans virksomhet m.m.

Marit Hauan Johnsen: Om religiøse helbredere i Nord-Norge i dag.

Per "Pelle" Jørgensen: Om Sundhetshuset i København.

Torunn Selberg Leer: Om behandlere med elektriske hender.

Anna Løfmark: Ginseng og russisk rot. Gamle og nyoppdagede mirakelmedisiner.

Birgitte Rørbye: Begrepene sykdom, sunnhet og helbredelse i forhold til normalitetsbegrebet.

Arild Strømsvåg: Helhetsterapi.

Bjarne Kildegaard: Anmeldelse af udstillingen "Det farlige liv".

Musik og dans.

Temareaktør: Jørgen Burchardt.

Artikler for de sidste to temanumre kan endnu medtages. Skriv til redaktionen med forslag.

LANGTIDSOPBEVARING AF NEGATIVER

Mange negativer går til - eller vil gå til - grundet forkert opbevaring.

F.eks. som følge af "syreholdige" kuverter.

En række nordiske foto- og papirkonservatorer har set på problemet.

Resultatet er blevet specialfabrikerede kuverter til opbevaring af negativer.

MUSEUMSTJENESTEN kan tilbyde disse - gennemtestede - kuverter i følgende størrelser :

1	:	105x148	til	2	stk	negativer	6x9
2	:	105x148	til	1	stk	negativ	9x12
3	:	148x210	til	1	stk	negativ	13x18
4	:	210x297	til	1	stk	negativ	25x19
Papirark : 64x82							

Forlang tilbud hos :

MUSEUMSTJENESTEN
LYSGAARD

tlf. 06 : 66 76 66

DK - 8800 VIBORG

Indhold

Sosialhistorisk minneinnsamling i

Trøndelag.

Tanker og erfaringer.

af Dagfinn Slettan

Ud fra et indsamlingsprojekt ved Universitetet i Trondheim, som tager sigte på at samle livshistorier fra bønder, fiskere, lønarbejdere og husmødre i Trøndelag i mellemkrigstiden, drøftes enkelte spørgsmål omkring hensigten med indsamlinger af denne type materiale.

3

Oral History - en presentasjon og vurdering.

af Susan Barr

Historikere er nu ved at »opdage« en kildetype, som etnologer altid har regnet som væsentlig. I artiklen præsenteres begrebet ligesom fordele, pålidelighed og repræsentativitet vurderes.

13

Arbejdererindringer

- kultur og levevilkår 1900-1950.

Pilotindsamling i Slagelse.

af Carl Erik Andresen

Som start på en landsomfattende indsamling af arbejderindringer, præsenteres de første resultater fra pilotprojektet i Slagelse. Her indsamles via forskellige metoder: masseindsamling ved en bred henvendelse og emneindsamling omkring enkelte virksomheder og fag.

18

Fabriksdokumentation.

Erfarenheter från Nordiska museet.

af Eva Fägerborg

De sidste års erfaringer fra Kulturhistoriska Undersökningar med både »snappdokumentation« og dybdeundersøgelser af arbejdslivet i industrien præsenteres, ligesom der vises eksempler på huskelister.

25

Industriregistreringen i Danmark.

af Torben Ejlersen

Artiklen orienterer kort om det danske projekt »Industrialismens bygninger og boliger. Det industrielle miljø 1840-1940«. Specielt omtales den landsdækkende registrering af ældre fabrikker, som vil bidrage til en repræsentativ udvælgelse af bevarings- og undersøgelsesværdige industri-anlæg.

35

A/S J. Smiths Papfabrik - planer for et arbejdende fabriksmuseum.

af en forfattergruppe

Fabrikken står i dag stort set, som da den blev indrettet i 1919. Artiklen skitserer virksomhedens historie, bevaringsværdi og arbejdet for en fortsættelse af fabrikken.

42

Fabrikken som classesystem.

Overvejelser ved dokumentation af arbejdslivet.

af Jørgen Burchardt

En dækkende dokumentation af arbejdslivet kræver en analyse af virksomhedens organisationsstruktur, arbejdsfunktioner, bygninger samt kategorier af arbejdere. Artiklen nævner forskellige arbejdsmetoder hvoraf erindringsindsamling er en vigtig del.

49

Arbejderfamilien.

under den tidlige industrialisme.

af Gunnar Solvang

Ud fra historisk-materialistisk litteratur afgrænses og placeres arbejderfamilien på et analytisk plan. Afgrænsningen gøres ved klasespecifikke træk samt placering i produktionsstrukturen. Empiriske eksempler kobles til den teoretiske referenceramme for at fremdrage forhold til karakteristik af arbejderfamilien.

59

Social stratificering och kommunikation av status:

Aspekt på svensk väckelserörelse.

af Sören Jansson

Den religiøse vækkelse i 1800-tallet bliver sat i forbindelse med den sociale omstrukturering og det antydes, at vækkelsen er et statuskomplement til den etablerede kirke og kultur.

78

En stad förvandlas.

af Anna Bondestam

anm. af Torben Ejlersen

83

Arbejdets bygninger.

af Jørgen Sestoft

anm. af Jørgen Burchardt.

83

Dreng og taus i Verdal.

af Dagfinn Slettan

anm. af Carl Erik Andresen

84

Münchenbryggeriet - en arbejdsplads under 85 hundra år.

af Kerstin Davidsson, Jan af Geijerstam, Piama-

ria Hallberg og Eva Hult

anm. af Jørgen Burchardt

85

Eventyr, fantasi og social indlæring.

af Dieter Richter og Johannes Merkel

anm. af Ronald Grambo

86

The lore and language of schoolchildren.

af Iona og Peter Opie

anm. af Hjejl Resen Steenstrup

87

Österlen.

Allmoge, köbstadsfolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne.

af Börje Hanssen

anm. af Hjejl Resen Steenstrup

88

Tradisjon og samfunn.

Festskrift til Olav Bø.

anm. af Ingelise Selstrup

88

Heimen.

Historisk Tidsskrift.

anm. af Bjørn Fjellheim.

89

Fuglefangst på Færøerne.

af Arne Norrevang

anm. af Karsten Sedal

90

Historiska Nyheter.

anm. af Jørgen Burchardt

91

Ved Halleby Aa.

af Karoline Graves

anm. af Carl Erik Andresen

92

Hverdag og folkeliv i det gamle

Kragerø

af Knut Knutsen

anm. af Ulf Hamran

92